

تاریخ یوولسم ټولکی

تاریخ یوولسم ټولکی

ملي سرود

دا عزت د هر افغان دی
هر بچی یې قهرمان دی
د بلوڅو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ايماق، هم پشه ٻان
لکه لمر پرشنه آسمان
لکه زره وي جاویدان
وايو الله اکبر وايو الله اکبر

دا وطن افغانستان دی
کور د سولې کور د توري
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ورسره عرب، گوجردی
براھوی دی، ټرباش دی
دا هیواد به تل څلپوي
په سینه کې د آسیا به
نوم د حق مودی رهبر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د پوهنې وزارت

تاریخ یوولسم ټولکی

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هـ. ش

د کتاب ځانګړتیاوې

مضمون: تاریخ

مؤلفین: د تعلیمي نصاب د تاریخ دیپارتمنت د درسي کتابونو مؤلفین

ادیت کوونکي: د پښتو زبې د ادبیت دیپارتمنت غړي

تولگۍ: بیوولسم

د متن ژیه: پښتو

انکشاف ورکوونکي: د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تأليف لوی ریاست

خپروونکي: د پوهنې وزارت د اړیکو او عامه پوهاوی ریاست

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هجري شمسی

برېښنالیک پته: curriculum@moe.gov.af

د درسي کتابونو د چاپ، وبش او پلورلو حق د افغانستان اسلامي جمهوریت د پوهنې وزارت سره محفوظ دی. په بازار کې يې پلورل او پېرودل منع دي. له سرغروونکو سره قانوني چلنديږي.

د پوهنې د وزیر پیغام

اقرأ باسم ربک

د لوی او بنونکي خدای ﷺ شکر په خای کوو، چې مور ته يې ژوند رابنلي، او د لوست او لیک له نعمت خخه يې برخمن کړي يو، او د الله تعالی پر وروستي پیغمبر محمد مصطفی ﷺ چې الهي لومنې پیغام ورته (لوستل) و، درود وايو.

خنګه چې تولو ته بنکاره ده ۱۳۹۷ هجري لمريز کال د پوهنې د کال په نامه ونومول شو، له دې امله به د ګران هبواډ بنونيز نظام، د ژورو بدلونونو شاهد وي. بنونکي، زده کونکي، کتاب، بنونځي، اداره او د والدينو شوراګانې د هبواډ د پوهنې نظام شپرگونې بنسيز عناصر بلل کيري، چې د هبواډ د بنونې او روزنې په پراختيا او پرمختيا کې مهم رول لري. په داسې مهم وخت کې د افغانستان د پوهنې وزارت د مشرتابه مقام، د هبواډ په بنونيز نظام کې دودې او پراختيا په لور بنسيز و بدلونونو ته ژمن دي.

له همدي امله د بنونيز نصاب اصلاح او پراختيا، د پوهنې وزارت له مهمولو مریتو邦ونو خخه دي. همدارنګه په بنونځي، مدرسوا او تولو دولتي او خصوصي بنونيزو تأسیاتو کې، د درسي کتابونو محتوا، کيفيت او توزعې ته پاملرنه د پوهنې وزارت د چارو په سر کې خای لري. مور په دې باور يو، چې د باکيفيته درسي کتابونو له شتون پرته، د بنونې او روزنې اساسی اهدافو ته رسپدلى نشو.

پورتني موخو ته د رسپد او د اغېنزاک بنونيز نظام د رامنځته کولو لپاره، د راتلونکي نسل د روزونکو په توګه، د هبواډ له تولو زړه سواندو بنونکو، استادانو او مسلکي مدیرانو خخه په درناوي هيله کوم، چې د هبواډ بچيانو ته دې د درسي کتابونو په تدریس، او د محتوا په لېردو لو کې، هیڅ دوں هڅه او هاند ونه سېموي، او د یوه فعال او په دیني، ملي او انتقادي تفکر سمبال نسل په روزنه کې، زيار او کوشښ وکړي. هره ورڅ د ژمنې په نوي کولو او د مسؤوليت په درک سره، په دې نیت لوست پیل کړي، چې د نورخې ګران زده کونکي به سبا د یوه پرمختالي افغانستان معماران، او د تولني متمند او ګټور او سپدلونکي وي.

همدا راز له خورو زده کونکو خخه، چې د هبواډ ارزښتناکه پانګه ده، غونښته لرم، خو له هر فرصت خخه ګټه پورته کړي، او د زده کړي په پروسه کې د حئيرکو او فعالو ګډونوالو په توګه، او بنونکو ته په درناوي سره، له تدریس خخه بنه او اغېنزاکه استفاده وکړي.

په پای کې د بنونې او روزنې له تولو پوهانو او د بنونيز نصاب له مسلکي همکارانو خخه، چې د دې کتاب په ليکلو او چمتو کولو کې يې نه ستري کېدونکي هلي خلې کړي دي، منه کوم، او د لوی

خدای ﷺ له دربار خخه دوى ته په دې سېیخلې او انسان جورونکي هڅې کې بریا غواړم.

د معاري او پرمختالي بنونيز نظام او د داسې ودان افغانستان په هيله چې وکړي په خپلواک، پوه او سوکاله وي.

د پوهنې وزیر

دكتور محمد ميرويس بلخي

د مطالبو لېک

عنوانو نه

مخونه

۴-۳	د افغانستان عمومي وضعه د اسلام د ظهور په درشل کې
۸-۵	افغانستان ته د اسلام راتنگ او خپریدل
۱۲-۹	افغانستان د امویانو په دوره کې
۱۴-۱۳	له امویانو خخه عباسیانو ته د واک انتقال
۱۸-۱۵	افغانستان د عباسیانو په دوره کې
۲۰-۱۹	د عربی مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځي اغیزې
۲۸-۲۳	طاهریان او صفاریان
۳۴-۲۹	سامانیان
۴۲-۳۵	غزنويان او سلجوقيان
۴۸-۴۳	غوريان او خوارزم شاهيان
۵۲-۴۹	مغول او ال کرت
۵۶-۵۳	تيمور ګورکاني او د د خایناستي
۶۰-۵۷	د مغولو او تيموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ
۶۴-۶۳	د کندھار له پاخونه مخکې د افغانستان وضع
۶۶-۶۵	بابريان او افغانستان
۶۸-۶۷	افغانستان او صفویان
۷۲-۶۹	د حاجي ميرويں نیکه تر مشری لاندې د کندھار پاخون
۷۶-۷۳	په ایران کې د هوتكې دولت را منخته کېدل
۷۸-۷۷	د هوتكیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ
۸۴-۸۱	په هند کې افغاني پاچاهان

د مطالبو لېک

عنوانونه

مخونه

لوديان او سوريان	٨٦-٨٥
ايران په منځنيو پېړيوکې	٩٠-٨٩
ايران په نويو پېړيوکې	٩٤-٩١
هند په منځنيو پېړيوکې	٩٦-٩٥
هند په نويو پېړيوکې	١٠٠-٩٧
د هند په بابري دوره کې علم، فرهنگ او هنر	١٠٤-١٠١
چين په منځنيو پېړيوکې	١٠٨-١٠٥
چين په نويو پېړيوکې	١١٠-١٠٩
د چين اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع	١١٠-١٠٩
اروپا په منځنيو پېړيوکې	١١٢-١١١
صلبيي جګړې	١٢٦-١٢١
د اروپا سياسي او ضاع د رنسانس په عصر کې	١٣٢-١٢٧
په نويو پېړيوکې د اروپا علمي او فكري بدلونونه	١٣٤-١٣٣
په نويو پېړيوکې داروپا سياسي بدلونونه	١٣٨-١٣٥
د انګلستان صنعتي انقلاب	١٤٠-١٣٩
د عثمانۍ دولت را منځته کېدل	١٤٣-١٤١
د امريكا د متحده ايالاتو د خپلواکۍ انقلاب	١٤٥-١٤٤
د امريكا د متحده ايالاتو د پرمختک د لوړیا لارې چاري	١٤٧-١٤٦

لومړی خپرکی

افغانستان او اسلام

تېر کال په لسم ټولګي کې د اسلام له تاریخ سره آشنا شوئ. په دې خپرکي کې به په منځنيو او نويو پېپېو کې د افغانستان له تاریخ سره په لنډه توګه بلديا ترلاسه کړئ.

د شاه دو شمشيره (عليه الرحمه) جومات

د دې خپرکي موخي

هيله کېږي چې زدهکوونکي به د دې خپرکي په پای کې لاندې پوهنیزې، مهارتی او ذهنیتی موخو ته ورسیږي:

- د اسلام د ظهور په در شل کې به د افغانستان له عمومي وضعې، افغانستان ته د اسلام د سېپېخلي دين راتګ او خپریدل، افغانستان د امويانو په دوره کې، له امويانو خخه عباسيانو ته د واک انتقال، افغانستان د عباسيانو په دوره کې او د مسلمانانو او د افغانستان د خلکو په دو هارخیزو اغیزو خبر شي.
- په افغانستان کې به د مسلمانانو د بري لاملونه او همدارنګه د ځینو اميرانو پر وړاندې د افغانستان د خلکو د پاخونونو دلایل وېیژني.
- د تاریخي نقشو او اطلسونو خخه به کار واخېستلاي شي.
- د اسلامي او تاریخي هویت او د پوهې د لاسته راولو سره به مينه پیدا کړي.

افغانستان او اسلام

د افغانستان عمومي وضع د اسلام د ظهور په در شل کې

په دې لوست کې به د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان د وضعې او حالت له خرنګوالي او هغه
لاملونو سره په لنډه توګه بلدیا ومومنې چې اسلام ته زمور د هېوادوالو د لیوانيما سبب گرځیدلی وو.

د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان شرایط پایداره نه وو او سیاسي، اقتصادي او ټولنیز تینګښت
ېې نه درلود چې په لنډه توګه به د څینو برخو په تshireح پیل وکړو:

۱- سیاسي وضع

د شپږمې میلادي پېړی په دویمي نیمایي کې هغه وخت چې د یفتيلانو دولت مخ په څور روان شو، د
ایرانی ساسانيانو او د ماوراءالنهر د ترکانو لاسوهنه په ترتیب سره د افغانستان شمال لوپدیع، شمال او
شمال ختیئ ته وغځیدله او تسلط ېې وموند. پاتې هېواد په ملوک الطوایفي حکومتونو ووبشل شو او پېړ
سیمه یېز حکومتونه رامنځته شول. د بیلګې په توګه په غور کې د سوریانو کورني، په بامیانو کې د شپرانو،
په کابل کې د ربیلانو او په غزنی او ګردیز کې د لاوکیانو سیمه یېز حکومتونه په پښو ودرېدل.

۲- اقتصادي او ټولنیزه وضع

د اسلام د ظهور خخه پخوا افغانستان د سوداګرېزو مالونو د ورپلو او راولپلو لاره وو. د وربېسمو مشهوره لاره له
دې سیمې خخه تبره شوې وو او سوداګرېز کاروانونه به له چین او هند خخه ایران، عراق، ترکیې، لوپدیخو
هېوادونو او ختیئ روم ته رسیدل، همدارنګه د کرنیزو څمکو، پرمیانه اویو، مساعدې هوا او انسانی قوې
شتون د اقتصادي وضعې دې مختګ لپاره بنه زمينه برابره کړې وو. خود اسلام د ظهور په مهال د یوه سیاسي
او اداري مرکزیت د نشوالي له کبله شرایط د ویجارې لوري ته مخه کړه، چې کله به یوه سېمه او کله به
بله سېمه دیرغل او چور لاندې راتله.

له بلې خوا، د ټولنې زیاتره وګړې په کرنې، مالداری او کسبګرۍ بوخت وو، د خپلو عایداتو یوه برخه
به ېې د عبادت څایونو ساتونکو ته ورکوله او دغه کرنلاره د دوى د زیاتې بیوزلې سبب کېده.
همدارنګه دوخت په تېرپلدو سره د څینو بزګرو څمکې د لویو څمکو الو لاسته ورغلې، یوې ډلې ته د شتمنی
لاسته ورتل او د بلې ډلې بیوزلې د دې لامل شو چې سخته مالي او اقتصادي نا انډولی رامنځته شي.

۳- پوهنیزه، ادبی او دینې وضع

دین چې د یوې ټولنې د یووالی پیاوړی لامل شمېرل کېږي، په افغانستان کې ېې د اسلام د پیدابنت په
درشل کې د ټولنې د خلکو په باور کې خپل حیثیت له لاسه ورکړ او په خپله د بې اتفاقی سبب وګرځید.
خرنګه چې د هېواد لوپدیخه برخه چې د ساسانيانو تر سیاسي، ادبی او دینې نفوذ لاندې وو، نورزدشتی
دین ډیر پلويان درلودل خو په مرکزی سیمو، زابلستان، د کابل سیند وادي (ګنډهارا)، د ارغنداب وادي
د هندوکش د غرونو تر لپو او د هېواد تر شماله او همدارنګه د سند تر خنډو پورې بودایي او برهمني
دینونه دود وو. لمړ لمانځنې او بت لمانځنې هم د هېواد په شاو خوا کې پیروان درلودل.

د یادو شوو دینونو خخه هر یو د څانګړو عبادت څایونو او اړوندو ادارو لرونکي وو. چې په دې کې
زیاتره ساتونکو او راهبانو کارکولو او مزدوری یې اخیستله.

د هېواد د جغرافيوي موقعیت له مخې چې د جګو غرونو د سلسليو په واسطه په ډېرو درو ویشل شوی
و هره دره د څانګړې ژې او لهجې لرونکې وو.

خړګندونې

- ۱- یفتلي یا هپتالي په چیني ژبه کې (یې - تې - لې - دو)، په یوناني او رومي ژبوکې (افتهالیت)، په پهلووي، عربي او فارسی کې (هیطل یا هیفناټل یا هیاطله) او په هندي او سانسکريت کې (شوته هونه) بلل شوې ده.
- ۲- ماوراءالنهر د امو سند په شمال کې پراخه سيمه ده چې د نومورپی سند او سير دريا تر منځ پرته ده. د بخارا، سمرقند، خوقدن، خجند او نور ..... مهم بشارونه په دې سيمه کې موقعیت درلود او اوس د ازبکستان د هېواد په قلمروکې شامل دي.

لكه خرنګه چې د اسلام د ظهور په وخت کې ډېري ژې لکه پښتو، دري، تخاري، سانسکريت او... د هېواد په بېلاپلې برحوكې دود وي.

د ۲۱-۶۴۲ / ق د ۶۶۱ کلونو ترمنځ د افغانستان خلکو رياضي، نجوم او طب ته لاس رسی درلود او د یوناني او ساماني دوديزو علومو او هندي فلسفې سره هم بلد وو. له ټولنيز پلوه هم د مشرې او رعيت طبقو شتوالي او د وينې او نزاد په اصالت باندي باور خلک له ستونزو سره مخ کړي وو. د کورني جورښت او بنست پیاوړي پایه نه درلوده او بشخي له خپلو انساني حقوقو خڅه محرومې وي.

شرایط همداسي وو چې د اسلام دين غږ زموږ هېواد ته راوسېد. هغه دين چې ټول يې د یوه خدادي حَمْدَةُ اللَّهِ لَهُ لَوْرَى، يَوْوَالِي، خَپْلَوَاكِي، عَدَالَتِ، وَرَوْرَوْلِي، أَوْ بَرَابِرِيَ تَهْ رَا وَبِلَلِ. د اسلام دين د مجاهدينو او دعوتيگرو لومنۍ دله د دوم خليفه په زمانه (۲۲ ق / ۶۴۳ م) کې زموږ د هېواد پولو ته ورسېده او د اسلام د سپیڅلای دين د خپراوي لامل شوه.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په خلورو ډلو ووبېشل شي او هره ډله دې د لاندانيو خلورو موضوعاتو په هکله بح وکړي او له خبرو اترو وروسته، د موضوعاتو پایلې دې د ډېلي يو غړي له نورو سره شريکې کړي.
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان سیاسي وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان ټولنيزه وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان اقتصادي وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان پوهنیزه وضع.

پوښتنې

- ۱- د یونو زیاتوالی د ټولنې په یوالې کې خه اغېزه کوله؟ خړګندونې پري وکړي.
- ۲- د اسلام دې داښت په وخت کې زموږ د هېواد خلکو په کوموژبو خبرې کولې، ایاتراوسه هم په هماوغوژبو خبرې کېږي؟

له ټولګي خڅه د باندي فعالیت

ستاسو په نظر هغه دلایل کوم وو چې زموږ خلکو د اسلام دين سره نزدېوالی وښود؟ یو مطلب برابر کړئ او مخکې له راتلونکي لوست خڅه يې په ټولګي کې وراندي کړئ.

افغانستان ته د اسلام راتگ او خپرېدل

په دې لوست کې به افغانستان ته د اسلام له راتگ او خپرېدل سره بلد شئ. او همدارنګه هغه لاملونه به هم وپیژنې چې د هېواد په بېلابېلو برخو کې د دې اسماني دین د نفوذ لاماں وګرځېدل.

(۱۵۰۰) کاله مخکې افغانستان ته د اسلام راتگ د پام وړ او د تاریخ مهمه پېښه بلل کېږي. افغانستان ته د اسلام راتگ او پایښت، دغه هېواد له یوې دورې خڅه یوې بلې تاریخي دورې ته بوتلوا او پرته له ځینو لرغونو عناصرو لکه ژبه او ځینې دودونه چې په هروخت کې وو په خپل حالت پاتې شول، نور د هېواد ټول کلتوري، اقتصادي او تولنيز جورې ستونه له بنستيزو بدلونونو سره مخ شول او یا په بله وينا، اسلام زموږ هېواد ته نوی روح او هویت وېخښه نو اسلام په افغانستان کې خنګه خپور شو؟

د اسلام خپرېدل

هغه ګړنديتوب او ثبات چې د مسلمانانو له فتوحاتو سره همغارې و، د نړۍ په تاریخ کې ساري نه لري، نوله دې کبله پر ځای به وي چې دغه کار یوه الهي معجزه ويولو؛ ځکه د دې بریدونو او فتوحاتو ربنتيني لاماں او اصلې محرک هغه اسماني پېغامونه او لارښونې وي چې د نوی دین په قالب کې د حضرت محمد ﷺ له خوا مسلمانانو ته ورسول شول.

په (۱۲) کال کې د منځي تر قوماندې لاندې چې د حارت زوى و د لومرې خل لپاره د جزيره العرب په ختيئو سيمو باندې يرغل وکړ چې په پایله کې مسلمانانو د فرات سيند په لوپدیخه خنډه کې د حیره بشار لاندې کړ. له دې فتحې سره مسلمانانو ته د بین النهرين د فتحې کلی لاسته ورغله. وروسته له دې مسلمانانو د یوې لسیزې په درشل کې د ساساني ایران د نیولو کار بشپړ کړ او په ځانګړې توګه د نهانوند جګړه (نهانوند د همدان په سویل او د اوستني ایران مرکز ته نزدې یو بشار د). په (۲۱) کال کې مسلمانانو د ساساني ایران لښکري او دولت په بشپړه توګه له منځه یور چې مسلمانانو دغه سویه د فتح الفتوح په نامه ونوموله.

نو په دې توګه هغه حايل چې د خراسان او عربو مسلمانانو ترمنځ و، له منځه لار او اسلامي مجاهدينو خپل خانونه د دې سيمې پولو ته ورسول او د خلیفه فرمان ته سترګې په لار پاتې شول.

دغه فرمان په (۲۲ هـ.ق.) کال کې د حضرت عمر رض له لوري صادر شو، مسلمانانو د احنف بن قيس تر مشری لاندې حرکت وکړ او د اوسني ایران په سویل ختيچ کې د طبس د نیولو وروسته یې د هرات لور ته مخه کړه او دغه بشار یې په زور ونیو. هغه بدلونونه چې د خلافت په مرکز کې د حضرت عثمان رض د خایناستي په سر رامنځته شول، زموږ په هېواد کې یې د مسلمانانو پرمختګ لبر شه وختناوه خو دا خل د مسلمانانو خلیفه، (عبدالله بن عامر بن کریز) د ختيچو سیمو د فتحه کولو مشر وټاکه او نوموري په دې برخه کې دیرې هڅې وکړې.

يوه خرگندونه

وایي کله چې د لوړۍ خل لپاره د عربو او ایرانيانو لښکريې سره مخ شوي دواپو لورو د جګړو له پیل خخه مخ ګرزاوه. په دې موده کې د دواپو لورو استازو په تګ او راتګ کې وو. د دې مذاکراتو له ډلي خخه، په يوه غونډه کې رستم د مسلمانانو له استازې خخه د دوى د موخي په هکله پوبنته وکړه.
خواب یې ورکړ:

زموږ موخه، د اسلام خپرېدل دي، چې تر ټولو مهم ارکان یې د خدائی ح په يووالۍ او د اسلام د پیغمبر صلی الله علیہ وسّع آنہ په نبوت شهادت او همدارنګه د قرآن کریم قبول دي.

رستم پوبنته وکړه: نور خه؟

هغه سري وویل: د خدائی ح بندګانو ته دعوت ورکول چې د بندګانو له عبادت خخه د خدائی ح د عبادت په لور وګرځي.

رستم پوبنته وکړه: نور خه؟

د مسلمانانو استازې وویل:

او بل دا چې ټول خلک د آدم او حوا اولاده او ټول له يوه مور او پلار خخه پیدا دي.

عبدالله هغه بشارونه چې له اسلام خخه یې مخ اپولي و، بېرته تسلیم کړل او په خانګري توګه د نیشاپور له فتحې وروسته په (۳۰ ق) کال کې د نوموري لاره د افغانستان د بېلاپېلو بشارونو لوري ته خلاصه شو. زموږ د هېواد مهم بشارونه لکه هرات، فارياب، جوزجان، تخار او بلخ د مسلمانانو لاسته ورغلل. د نوموري تره (عبدالرحمن بن سمره) هم د افغانستان د سویلی سیمو د فتحې کار په غارې

واخیست او سیستان چې په هغه وخت کې غزنی، زمین داور او کندھار پکې شامل وو ونیول او له هغه ئایه د کابل په لور و خوځید.

په کابل کې مسلمانان له دېرو ستونزو او کړاوونو سره مخ شول او کابليانو د اسلام د لښکرو په وړاندې سخت مقاومت وکړ خو په پای کې یې ماتې وڅوره.

د پام ور خبره دا ده چې له دې لښکر لیپنې سره یوځای، یوزیات شمېر عربانو په قبیلوی توګه مهاجرتونه وکړل او زموږ د هېواد په هغۇ سیمو کې مېشته شول چې له جزیره العرب سره یېږي ورته والي درلود. سره له دې لوړنیو فتوحاتو، زموږ د هېواد په ځینو برخو کې د مسلمانانو په وړاندې مخالفتونه له منځه ولاړ نشول او په څانګړې توګه د ځینو بنی امیه و قبیلې د پلویانو چلنډ د خلکو د خورېدو او نارامۍ لامل وګرڅېد او پاخونونه یې وزیروول، او په پای کې د یوه پاخون په ترڅ کې چې د ابومسلم خراساني تر مشري لاندې ترسره شو خلافت د امویانو خخه یوې بلې نرمې عربی ډې یعنې عباسیانو ته چې څان یې د پیغمبر ﷺ له کورنۍ او د هغه سیاسی نظام وارث باله چې د هغه په واسطه جوړ شوي و، ولېرديله.

د مسلمانانو د پرياليتوپ دلايل

۱- په پاک خدای ﷺ د قیامت په ورخ، د اسلام په پیغمبر ﷺ او فرآن کریم باندې پیاوړی ایمان د مجاهدینو د بریالیتوب تر ټولو مهم دلیل ګنبل کبیري، خکه دې عقیدې دوى ته ډیره لوره روحیه ورکوله او دوى بي لا زیات فعالیت او خوختښت ته هڅول.

جهاد، شهادت او جنت له معنوی پلوه تر ټولو هغه اساسی ارزښتونه وو چې د دی سبب شول ترڅو
مسلمانان په نه تصور کېدونکي توګه له خپل خانه مېرانه، نه ستری کېدل او جرئت وښي.

۲- د مسلمانانو پياوري نظامي مشری او له اغیزمنو جگره یيزو تکتیكونو خخه گته اخيستنه او همدارنگه د مجاهدينو تر منع د جگري د مشر د امر منلو روخيه.

۳- سرپریه پر دې، مادی انگیزې هم باید له یاده ونه باسو. خکه د اسلام د قوانینو سره سم د غنیمتونو یو پر ینځمه برخه اسلامي دولت او خلور پر ینځمه برخه د مجاهدینو حق ګنا کبده.

۴- زموږ د هیواد خلکو له خواه د اسلام عدالت غوبښتني او مساواتو د شعارونو بدرگه کول، خکه زموږ خلک د اشرافې، نظامونو له شتون خخه ناراضه او تر پېزې رسیدلې، وو.

۵- د عربو په مقابل لوري کې اداري ضعف او د تیت او پرکې ادارې او مذهبی وضعې شتون په ځانګړې توګه زموږ د هېواد د خلکو ترمنځ، مسلمانو عربو ته دا زمينه برابره کړه، ترڅو ګټه تري وانځلي، ځکه چې په دې وخت کې په افغانستان کې پیاوړۍ واحد حکومت او یو دین شتون نه درلود چې خلک سره راتول کړي.

۶- د واحدې نظامي مشری نشتوالی او د اسلامي لښکرو پر وړاندې ګله وډه دفاع د اسلامي مجاهدينو د برياليتوب بل دليل شمېرل کېږي.

۷- په اسلامي لارښونو او تمدن کې د ژوند د بشپړ پروګرام شتون او په سيمه کې د پخوانيو حاکمو اديانو د ټولنيز په زړه پوري او پراخه پروګرام نشتوالی.

د پورتنيو څوګونو دلایلو او خینې نورو لاملونو له مخي، اسلامي لښکري وتوانيدي چې افغانستان يا د هغه وخت خراسان تر څلې ولکې لاندې راولي.

پښتنې

۱. ستاسو په نظر کوم دليل يا دليلونه وو چې اسلامي مجاهدينو د ختيئ لور ته لښکرکشي وکړه؟
لاندې تشن خایونه په خپلو کتابچو کې ډک کړي
۲. په کال ..... هجري مسلمانانو د لوړۍ څل لپاره د ..... تر مشری لاندې په ایران برید وکړ او په ترڅ کې يې ..... مهم بنار د مسلمانانو تر ولکې لاندې راغي.
۳. اسلامي لښکري د کوم خليفه په وخت کې خراسان يا افغانستان ته ورسيدې؟
۴. ستاسو په نظر عربي مسلمانانو ولې له جزيره العرب خڅه زموږ سيمو ته کړيوال شول؟
۵. د مسلمانانو د خليفه حضرت ..... فرمان په ..... کال کې د خراسان پر لور د مجاهدينو د پرمختګ په هکله صادر شو.

له ټولګي خڅه دباندې فعالیت

زده کوونکي دې په افغانستان کې د اسلامي مجاهدينو د برياليتوب د لاملونو په هکله یوه مقاله ولیکي.

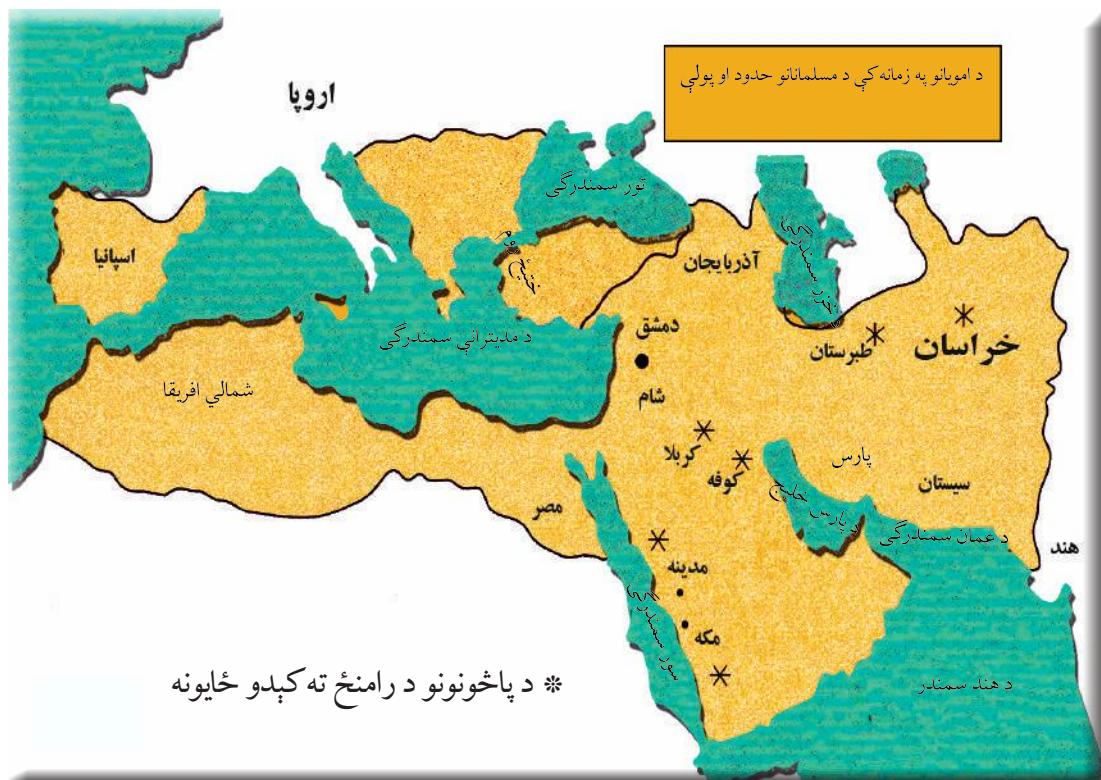

افغانستان د امويانو په دوره کې

په دې لوست کې به د امويانو د ادارې سيستم له خرنګوالی او په هغه وخت کې د افغانستان د اقتصادي او سياسي وضعې په اړه معلومات ترلاسه کړو.

امويانو په ۴۱ ق / ۶۶۱ م. کال کې اسلامي خلافت ترلاسه کړ. دوی ۹۰ کاله په اسلامي نړۍ واکمني وکړه او کابو د افغانستان په ډېرو سيمو واکمن شول.

دوی چې د قبیلوی نظام بنسته تریوه حله ساتلی و د فتحه شوو سيمو د ساتلوا لپاره یې د قوم د متنفلو خلکو خنځه کار اخیسته چې نوموري مشران به د ډېر واک خاوندان وو.

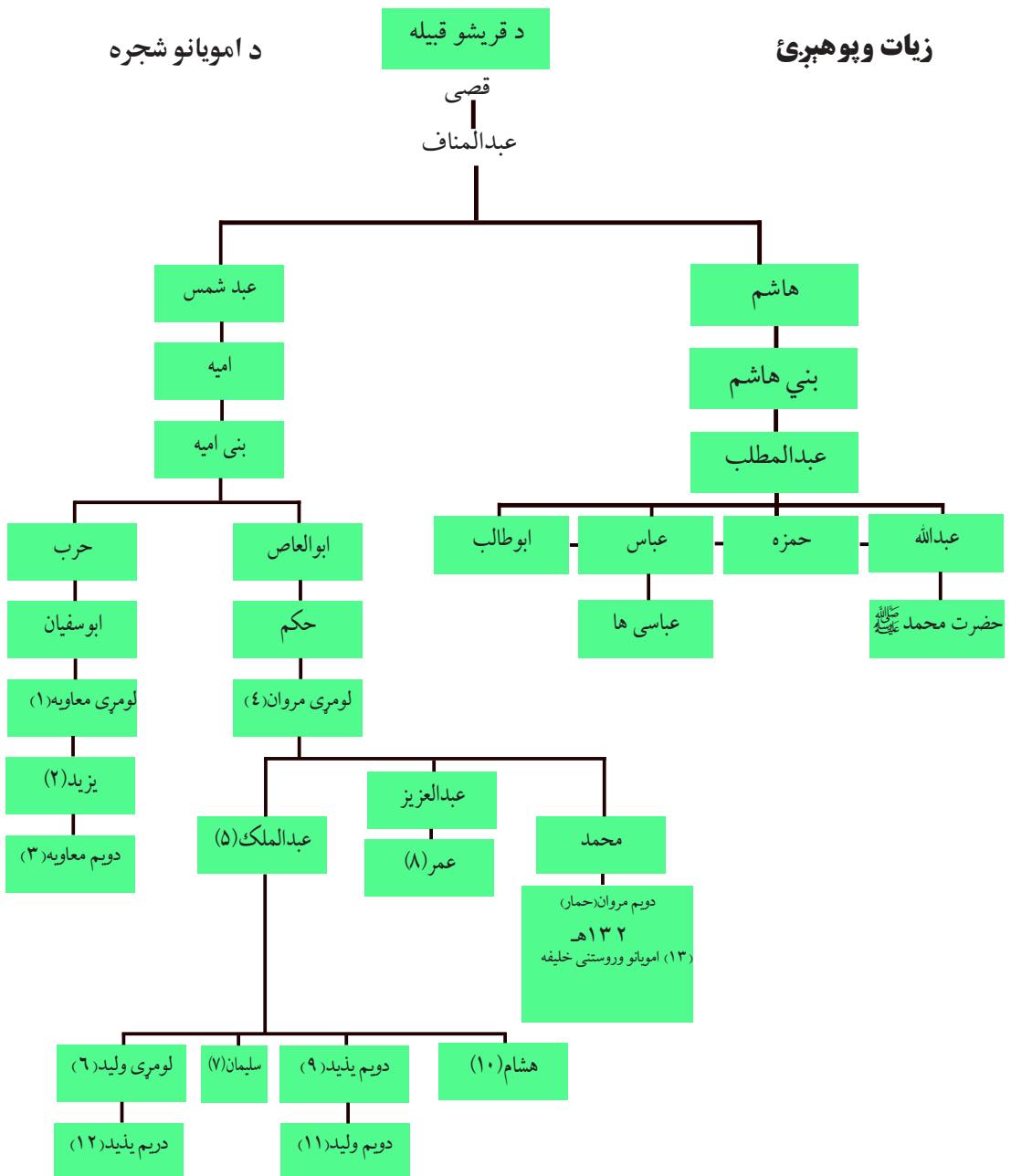
د امويانو په دوره کې زمور هپواد د وربیسمو د لاري، پراخه کرنیزو څمکو، بهیدونکو سیدونو، مساعدې هوا او انساني قوي په لرلو سره د بنه اقتصادي وضعیت لرونکی و. خود امويانو د

دریار د مصارفو زیاتوالی چې د مالیاتو له لارې تامینیدل، نه یوازې دا چې د کسبګرو او بزگرانې د نارامی لامل و ګرځبدل بلکې د ډپرو څمکو لرونکي هم ناراضه شول، ځکه چې د ټولنې د لورې طبې سیاسي حقوق هم محدود شول او د بزگرانو د ورځنیو مالیاتو زیاتوالی د سیمه ییزو اشرافو د عوایدو د کمبېت لامل و ګرځبدل. په دې توګه د اموي دولت د واکمنی په مهال د خراسان کلنۍ مالیات خلویښت مېلیونه درهمو ته ورسیدل.

د عربو په منځ کې هم د اموي دولت له سیاست خخه نارضایتی زیاتې شوې. د قريشو یوه بله خانګه عباسیان وو چې له امویانو سره به یې سیالي کوله، د عباسیانو پلویان ورڅه په ورځ زیاتېدل. ځکه چې دوی به خلکو ته وعدې ورکولې چې د بریالیتوب په صورت کې به د مالیاتو اندازه او پېګاري کارونه راکم کړي. سیمه ییزو څمکو والو ته به یې هم وعده ورکوله چې د دوی سیاسي حقوق به په پام کې نیسي او دوی ته به دولت په ادارې کې برخه ورکوي.

په دې ترتیب د امویانو او عباسیانو ترمنځ مخالفت زیات شو، خرنګه چې په خراسان کې د اسد بن عبدالله ۱۱۴ - ۱۱۷ق / ۷۳۵ - ۷۳۸م. په دورې کې د عباسیانو د پلویانو له ډلي خخه خو پې کسان ونیول شول، لاس اوپښې یې پرې او غوځې شوې. د امویانو بل والي نصر بن سیار هم په خراسان کې د عباسیانو پلویان په سخته توګه وخارل. خو هېڅوک ونه توانېدل چې په زور او شکنجه د خلکو د نارضایتی مخه ونیسي او د هرې ورځې په تېریدو سره د خلکو نارضایتی زیاتېدله.

زيات و پوهېږي

د ولسي پاخونونو لاملونه

د بني امي د خلافت په دوره کې نارضائي زمور په هبوداکي زياته شوه. دوي حاکم، قاضي او امام د عربي توکمه خلکو خخه تاکل. دولتي مهمې دندې په عربي توکمه خلکو پوري اړه لرلي. سياسي مخالفين په سختي سره څيل کېدل. اسلامي ساده دربار په مجلل دربار بدل شو. د دربار او لښکر د لګښتونو زياتوالی چې د ماليې له لاري به اخيستل کېده او همدارنګه بېگار اجباري کارونه د دي لامل وګرڅېدل چې د خلکو د بوزلى کچه لوره او په پاي کې د زياتي نارضائي لامل وګرځي.

زمور خلکو د ئينو متعصبو له خوا دې عدالتی او له توپيره ډک چلندي ته په کتو سره، په داسي حال کې چې په اسلام يې پينګ ايمان درلود او د هغه په پراختيا کې يې قرباني ورکړي وي خود نومورو کسانو د تسلط پر وړاندې يې پاخون وکړ، لکه د ابومسلم خراساني پاخون.

په ټولګي کې فعالیت

زدهکونکي دي په دوو ډلو ووبشل شي او هره ډله دي له لاندې موضوعات خخه یوه وټاکي، خبری اتری دي پري وکړي او بيا دي یو تن په لنډه توګه د خپلې ډلې معلومات نوروته وړاندې کړي.

- د امويانو په دوره کې زمور د هبودا سياسي وضعیت،
- د امويانو په دوره کې زمور د هبودا اقتصادي وضعیت،

سوج وکړئ او ځواب ورکړئ

- 1- د امويانو په دوره کې د مالياتو او بېگاري د زياتوالی لاملونه خه وو؟ په لنډه توګه يې واضح کړئ.
- 2- د عربي په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاخون اساسی علتونه په ګوته کړئ.
- 3- بېگار او حشر یو تر بله خه توپير لري؟ په دي هکله خرګندونې وکړئ.
- 4- اموي واليانو اسد او نصر په خراسان کې د خپلو سياسي مخالفينو سره خه وکړل؟

له ټولګي خخه دباندي فعالیت

ستاسویه آند د افغانستان د هغو ولسي پاخونونو لاملونه چې د عباسيانو په ګټه تر سره کېدل خه وو؟

په دي هکله یو مطلب برابر کړئ او له اجازې وروسته يې د بنوونځي په دېوالۍ جريدي کې وڅروئ.

له امویانو خخه عباسیانو ته د واک لیپد

په دې لوست کې به زده کرو چې واک خخه د پول له امویانو خخه عباسیانو ته ولیدیده او په دې برخه کې د ابومسلم خراسانی او د غوري مشرانو ونډه خه وه؟

ابو مسلم خراسانی او د واک په لیپد کې د هغه ونده

عبدالرحمن چې په ابو مسلم ملقب و، د ماشومتوب د دورې نوم یې (بهزادان) او د پلازنوم یې بنداد هرمزد و. نومورې په ۱۰۰ ق / ۷۲۱ م. کې د سفیدنچ (یا سپید دژ چې د جوزجان د انبار له مضاقافتو خخه دی) په کلی کې زینبدلی دی. په لومړي سرکې یې تحصیل ته مخه کړه او عربی ژیه یې زده کړه. د ژوند په ترڅو شیبو کې یې غم او په خودرو کې یې خوبني نه بشکاره کوله. په ۱۹ کلنۍ کې یې د سیاست ډګرته و دانګل. د سليم عقل، د هپواد پالني احساس او پیاوړی عزم په لړو سره ډپر په بېړه د ولسي فعالیتونو په سرلاري او مخکښن بدل شو. نومورې په ۲۳ کلنۍ کې کوفې ته سفر وکړ، په مکه کې یې له ابراهيم عباسی سره ولیدل او د بنې عباس له پټ ګوند سره یې اړیکې تینګې کړې. خه وخت چې هپواد ته راستون شو، د علوی سیدانو یحيی بن زید له شهادته وروسته یې په خراسان کې د امویانو په وراندي د پاخون مشری په غاره وaxisته. د پاخون په لومړيو ورځو کې ډپري ډلې له د سره یو خای شوې، تر هغه پورې چې د ۱۲۶ ق / ۷۴۷ م) کال په کوچني اخترکې د سفیدنچ په کلی کې یې د امویانو بیغ کوز او د عباسیانو تور بیغ یې پورته کړ.

د ابو مسلم د دعوت په پایله کې هم د خراسان په خلکو کې او هم د عباسیانو په ملاترو عربو کې د عباسیانو پلويان زیات شول او په بېړه سره د هرات، بادغیس، تالقان، سرخس، مرو، طوس، غور، نیشاپور، بلخ، تخارستان او د نورو سیمو زیات شمېر خلک د نومورې مرستې ته حاضر شول. پیاده او سپاره خلک به له ابو مسلم سره یو خای کېدل.

د خراسان والي نصر بن سیار چې له ابو مسلم سره یې مقابله کوله ونه تواند چې د پاخون کوونکو په وراندي تینګ شی. د ابومسلم په واسطه د مروې له نیولو وروسته نصر نیشاپور ته شانګ وکړ. د ابومسلم خواکونو د سیار لښکر و خاره او ماتې یې ورکړه.

د امویانو امير مروان حمار ډپره هڅه وکړه چې دا پاخون وڅې. د ډی لپاره نومورې نورې لښکرې برابې کړې او ابراهيم عباسی یې هم وواژه. خو پاخون کوونکو خو خله د مروان خواکونو ته په عراق کې سختې ماتې ورکړې او د امویانو وروستي د خلافت مرکز دمشق یې ترې ونیو او په (۱۳۲ ق / ۷۴۹ م) کال یې د کوفې د بنار په جامع جومات کې ابوالعباس سفاح خلیفه اعلان کړ، مروان د مصر په لور و تښتید او هلته ووژل شو.

په دې ترتیب عباسیان د امویانو پرڅای واک ته ورسپدل. خو د خلکو او پاخون کوونکو د ژوند بنه

کولو لپاره پې کوم گام پورته نه کړ او خپلو وعدوته پې شاکرې. ابومسلم د خراسان والي وټاکل شو خو عباسی مشرانو ابومسلم او نورو پاخون کوونکو ته په بنه سترګه نه کتل نو خکه پې د له منځه ورلو لپاره لاسونه بله وهل. ترڅو په (۱۳۴ ق / ۷۵۵ م) کال کې ابو جعفر منصور، ابومسلم په ټګي د خلافت مرکز ته وغويست او مړې کړ. د ابومسلم وژنې خلک بيا و خوڅول، خرنګه چې پاخون کوونکو په لوړۍ سرکې د ((سنbad)) یا د استاد ((سیس)) او وروسته د ((مقنع)) په مشری پاخونونه پیل کړل.

امير فولاد او امير ګروه

امير فولاد د ملک شنسپ بن خرنګ له اولادې خخه و، شنسپ د افغانستان په مرکز کې د غورله مشرانو خخه و چې د غور د غرونو په شاو خواکې پې واکمني درلوده. خه وخت چې نوموري اوږبدل چې د افغانستان خلکو د امويانو په وړاندې پاخون کړي، ده هم پاخون وکړ او په عباسی ګوند کې پې د ابومسلم خراساني سره یوځای د خلکو په راغونې ولو پیل وکړ.

امير ګروه د امير فولاد زوی و. په کال (۱۲۹ ق / ۷۶۰ م) کې په غور کې امير شو. نوموري و توانډه چې د غور په شاو خواکې د واکمني لمنه و غوروي خکه چې دی یو هودمن، زړه ور او مېړنۍ سړۍ و او د خپل پلار په خبر نوموري د ابومسلم خراساني سره یوځای د عباسی ګوند سره په مرسته کې فعاله ونډه واخیسته. همدارنګه نوموري یو زړه ور هودمن او پوخ شاعر و چې لوړنې پښتو شعر ده ویلی دی.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو د لو ووبشل شي او عباسیانو ته د واک د رسپډو په برخه کې دې د لاندې شخصیتونو په اړه له یو له بل سره خبرې اترې وکړي، د خبرو اترو پایله دې د ډې د یوه غړي له خوا نورو ته وړاندې کړي. (ابومسلم خراساني، امير فولاد غوري او امير ګروه غوري).

پوښتنې

- ۱- عباسی خلیفه ولې ابومسلم وواژه؟
- ۲- ستاسو په اند، هغه خوڅښتونه چې د ابومسلم خراساني له وژنې را منځته شول، خه خانګړتیا وي پې لرلې؟
- ۳- له امويانو خخه عباسیانو ته واک خه ډول انتقال شو، په لنډه توګه پې شرحه کړي.

له ټولکي خخه دباندي فعالیت

ستاسو په اند، ابومسلم ولې ابوالعباس سفاح واک ته ورساوه او خپله پې د خلافت واګې ترلاسه نه کړي؟

افغانستان د عباسیانو په دوره کې

په دې لوست کې به د عباسیانو په دورې کې د هېواد په سیاسی، اقتصادي او فرهنگي وضع و پوهېږو، په دې برخې کې به د طاهر فوشنجي او د برمکي کورني په ونډه پوه شئ.

عباسیان د اسلام د پیغمبر د آکا (تره) عباس له اولادې خڅه دي او د قريشو دبني هاشمو له قبيلې خڅه شمپرل کېږي، د دومې هجري پېړۍ په وروستيو کې د سياست ډګرته راوتول او خه وخت چې د خراسان له نا آرامې وضعې خڅه خبر شول، په (۱۰۶ / ۷۲۲ هـ) کې يې خپل مبلغان او دعوت کونکي دې سيمې ته ولېړل.

د افغانستان خلکو د دوى د مخو خڅه ملاتر وکړ او د وښې په بيه يې د امويانو په خای عباسیان په (۱۲۸ / ۷۴۹ هـ) واکټه ورسول. د عباسیانو دوره (۵۲۳ / ۱۰۶ هـ) کاله اوږده شوه اوپه پای کې د مغولو له خوا په (۱۲۴۹ / ۶۲۸ هـ). کې د دوى خلافت رنګ شو.

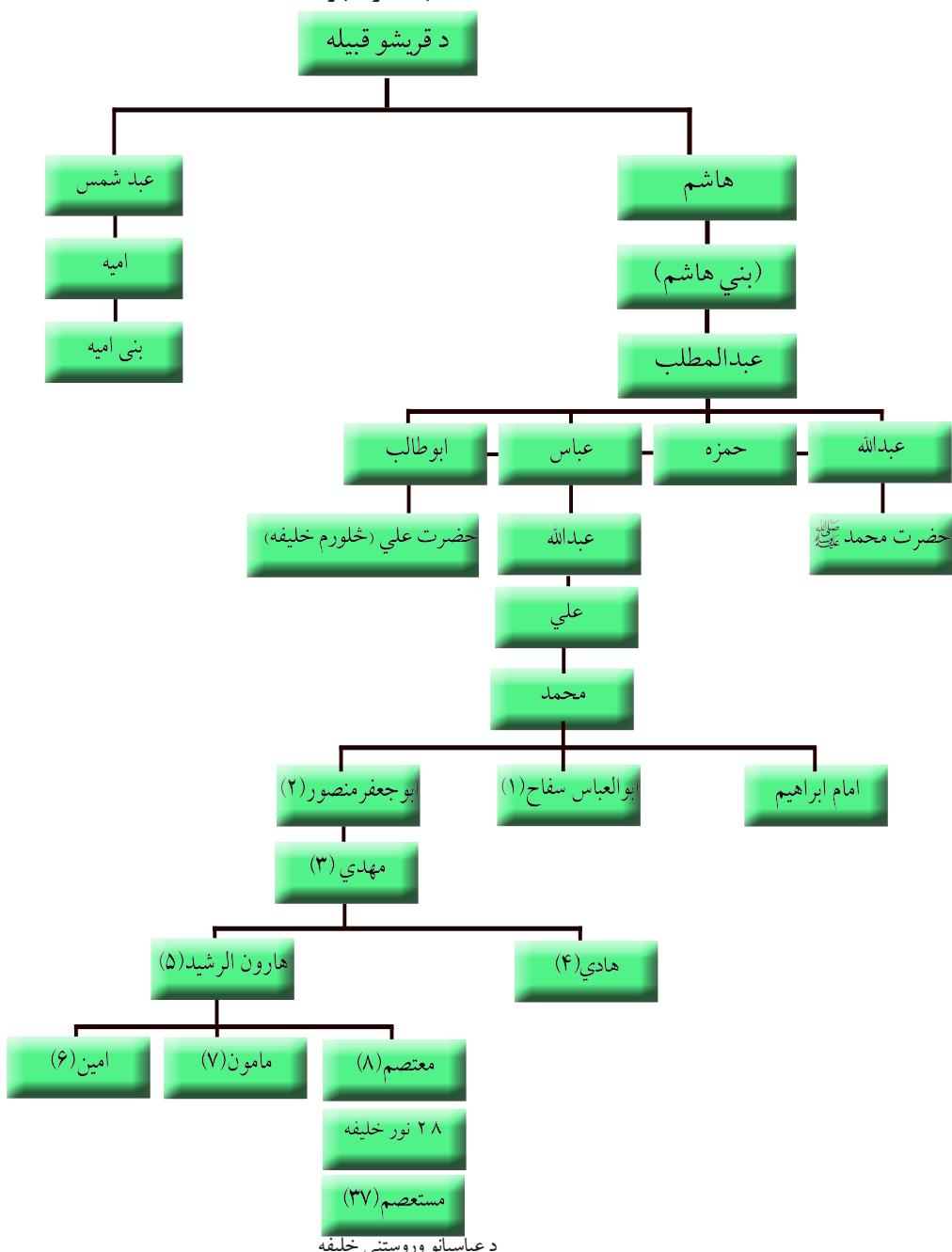
د عباسیانو په دوره کې د افغانستان ماليات کابو له خلوبینتو مليونو درهمو خڅه اوږا مليونو درهمو ته لورشول، په همدي دليل په افغانستان کې د بنګرانو ډېر پا خونونه د عباسیانو د مالياتي زورزياتيو په وړاندې رامنځته شول. اوپه خانګړې توګه د هېواد د شمال او لوپدیخو ولايتونو خلکو ډېر کلونه مبارزه وکړه ترڅو لړه يې خانونه د دوى له درانه باره وړغورل.

عباسیانو نه شوای کولی د افغانستان د خلکو له سیاسي او اقتصادي پاخونونو سره په یوازیتوب برلاسي ترلاسه کړي، نوله دې امله چې په دې برخه کې برلاسي ترلاسه کړي د سيمه يېزو اشرافو او مشرانو مرسته يې خانته را جلب کړه او د ګډو ګټو ترسیوري لاندې يې خپل تسلط ته دوام ورکړ.

په دې دوره کې په افغانستان کې کرنې او د اوپولګولو سیستم قانوني بهنه خانته غوره کړه. له هرېرود او د هلمند له سیند خڅه نوي کانالونه او ويالي وغزیدې. په بلخ کې له (۷۰) زیاتې د اوپو ژرندي او په سیستان کې بادي ژرندي جورې شوې. په بلخ کې د غلو دانو له ډلي خڅه غنم او وریشې کړل کېډې.

په بادغیسات او غور کې مالداری او گرني پرمختګ وکړ. تالقان او مرغاب د پشمۍ منسوچاتو د تولید مهم مرکزونه شمېرل کېدل او بلخ د سوداګری عمده مرکز و. د وربنسمو صنعت او کسب هم زمور د هېواد په ځینو برخوکې دود و. په غور کې او سپنه او مس استخراج کېدل. د غور وسلو په ګاؤنبیو هېوادونو کې ډېر شهرت درلود. په تخارستان کې سرب او نور فلزونه، د هېواد په شمالی نورو ولايتوکې او سپنه، سپین زر او سره زر استخرا جېدل او همدارنګه د پنجشیر سپین زر مشهور و.

د عباسیانو شجره

د فرهنگ او ادب له پلوه هم د هغه وخت افغانستان د داسې څلپدونکو شخصیتونو لرونکی و چې د ادبی او پوهنیزو آثارو په پنځولو سره یې خپل نومونه زموږ د هپواد په تاریخ کې تلپاتې کړل. د بېلګې په توګه د موسى بن شاکر خراسانی زامن هريو محمد، احمد او حسن او همدا رنګه ابو معشر جعفر بن محمد بلخي په ریاضیاتو کې لوی لاس درلود، بشار بن بدر تخارستانی شاعر او ابو زید احمد بن سهل بلخي ادیب، فیلسوف او جغرافیه پوه وو.

سوج وکړئ او ځواب ورکړئ!

د عباسیانو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاخون دلایل توضیح کړئ.

برمکیان

برمکیان په اصل کې د برمک په نامه د یوه شخص د زامنو له ډلي خخه دي. برمک د بلخ د نوبهار د زردشتی اورتون (آتشکده) راهب يا مويد و. د دې کورنی لومړنی مشهور شخص د برمک زوي خالد و چې د اموي وروستني خلیفه مروان حمار په چوپر کې و. نوموري وروسته د عباسی ابوجعفر منصور د وزیر او سلاکار په توګه هم دنده ترسره کوله. له خالد خخه وروسته یحيی د ده زوي د دې کورنی پوه او متنفذ شخص ګټل کېږي. نوموري د مهدی له خوا د هارون الرشید د پالنې او روزنې لپاره وګمارل شو. نوموري د هارون الرشید په زمانه کې د عباسی خلافت ټولې چارې په غاره لرلې او له دوو زامنو سره یې د دوی لپاره کار کاوه.

څه موده وروسته هارون الرشید په دوی بدګمانه شو او په (۱۸۷ هـ / ۸۰۳ م) کې یې د خلیفه د امر سره سم د یحيی زوي جعفر مر او پخیله دی یې د کورنی له نورو غړو سره په بند محکوم کړل. او د برمکیانو ټول مالونه یې هم ضبط کړل.

طاهر فوشنجي (طاهر ذواليمينين)

طاهر بن حسين فوشنجي په (۱۵۹ هـ / ۷۷۶ م) کې په فوشنج یا د هرات په اوسمی زنده جان کې وزیرپدله. طاهر د څوانۍ له پیل خخه په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو کې ګډون کاوه. نوموري هوډمن

سېږي و. د دوو عباسېي ورونو مامون او امين د اختلاف په برخه کې ده د مامون الرشید چې د بادغيسى مور خخه زېږيدلې و ملاتېر وکړ او په (۱۹۵ / ۱۹۱) کې بې امين الرشید ووازه. خه وخت چې مامون الرشید خلافت ته ورسېله. طاهر د ده له پلوه د خراسان والي وټاکل شو. طاهر په (۲۰۷ / ۲۲۰) کال کې د جمعې په ورڅه همدله د خطبې په مهال د خلیفه نوم د خطبې خخه لري کړ او د خپلواکۍ اعلان يې وکړ. خو په سبا ورڅه په نامعلوم چول ووژل شو. له ده وروسته د ده اولادونو په افغانستان کې د پنځوسو کلونو په مودې واکمني درلوده.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو ډلو وویشل شي، هره ډله دي بيا له لاندي موضوع ګانو خخه یوه موضوع وټاکي له خبرو اترو وروسته دې ټولګي یو تن بيا د خپلې ډلي نظریات او معلومات نورو غزو ته وړاندې کړي.

- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان سياسي وضعیت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان اقتصادي وضعیت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان پوهنیز وضعیت.

پوښتنې

- ۱- عباسيانو خه وخت او خه ډول خپل سياسي فعالیتونه په افغانستان کې پیل کړل؟
- ۲- طاهر خوک او خه ډول واکمني ته ورسید؟
- ۳- برمهکيان د کوم خای وو او په خه ډول يې د عباسيانو دربار ته يې لار ومونده؟
- ۴- ستاسو په اند ولې هارون الرشید په برمهکيانو بدګمانه شو؟

له ټولګي خخه دباندي فعالیت

په افغانستان کې د امويانو او عباسيانو کړه وړه، ورته والي او توپیروننه په لنډه ډول سره پرتله کړئ.

د عرب مسلمانانو او د افغانستان د خلکو پريوبال اغیزې

په دې لوست کې به زده کړو چې اسلام په خه ډول زموږ خلکو ته اسلامي هويت ورکړ، یووالی یې وروابنه او د پوهې دروازې یې ورته خلاصې کړې او په بدل کې زموږ د هېواد خلکو او پوهانو د اسلام د پرمختګ په لاره کې خه قرباني ورکړې او اسلامي نړۍ ته یې خه پوهنیز او فرهنگي خدمتونه وکړل؟

د اسلام د سېخلي دين په راتګ او خپريلو سره، زموږ د هېواد تاريخ یو نوي پراو ته ورننوت؛ حکمه اسلام مونږ ته نوي اسلامي هويت وابنه او دغه اسلامي هويت زموږ د خلکو د یووالی سبب شو او ټول قومونه او قبيلې د یوه دين او عقیدې خاوندان شول. همدارنګه د اسلام دين د پوهې د لاسته راولو په لاره کې خنډونه او د پوهې انحصار له منځه یوور نو په دې دليل پوهې او زده کړې پر اخنيا مومندله.

همندا چې زموږ خلکو په لومړۍ هجري پېړۍ کې اسلام ومانه د عربی ژې په زده کړه او ديني علومو لکه قران شريف، حديث، او فقه په تحصيل کې یې لوی بريالپتوونه تر لاسه کړل او تردېښې پېړۍ پوري یې دېر مشهور پوهان لکه نعمان بن ثابت چې امام اعظم ابو حنيفة چلکه شهرت لري، امام احمد بن حنبل مروزي، ابو داود سجستانی (سيستانی) او داسي نور تر دريمې هجري پېړۍ پوري راسنکاره شول چې د اسلام د دين لپاره یې د قدر وړ خدمتونه وکړل.

همدارنګه په دې دورې کې سیستانی عالمانو او پوهانو له دې سیمې نه سر پورته کړ او د پوهې په بېلابېلو خانګو کې یې تالیفات رامنځ ته کړل. په دې خای کې د ځینو هغو ليکوالا نو يادونه اړينه بولو چې د دویمي هجري پېړۍ له نیمائي خخه یې د كتابونو په ليکلوبېل وکړ:

ابو زيد بلخي اديب او جغرافيه پوه، ابو مشعر بلخي رياضي پوه، محمد بن موسى د هندسي عالم بشار بن برد، تخارستانی شاعر او ابو نصر فارابي (چې د لرغوني نړۍ د طب، جغرافيې، فلسفې، نجوم او ادبیاتو تر ټولو لویو عالمانو له ډلي خخه شمبېل کېږي) خخه عبارت دي. د دوى له آثارو خخه ځنې په اتلسمه او نولسمه پېړۍ کې په اروبا کې د نړۍ ژونديو ژيو وژيارل او بیا خچاره شول.

زمور خلکو د څيلو پياورو کورنيو او خلکو په واسطه د افغانستان تهذيب د څيلو ژيارونکو په وسيلي عربي تولنې ته او د اسلام تمدن یې نړۍ ته وړاندې کړ. د برمکيانو کورني په دویمي هجري پېړۍ کې د طب په برخې کې د (منکه) کتاب، د نجوم او فلکياتو په برخه کې د (سنڌ هند) کتاب او د سنڌ باد کيسه عربي ته وژيارله.

همدارنګه زموږ خلکو د اسلام د پراختیا او خپرېدو په لاره کې دېږي قربانی ورکړې او اسلام بې د هپواد تر ختیخو پولو یعنې هند پورې خپور کړ.
په دې ترتیب د عربی مسلمانانو او زموږ د هپواد والو تر منځ اغېزې دوه اړخېزې وي. اسلام زموږ خلکو ته نوی اسلامي هويت ورکړ، یووالی یې ورویابنه د پوهې دروازې یې زموږ پر منځ پرانیستې. په بدل کې د افغانستان خلکو هم د علمي او فرهنگي خدمتونو او همدارنګه د وينې په بیه یې د اسلامي تمدن او د اسلام د خپرېدو په لاره کې فعاله ونډه و اخیسته او په خانګړې توګه پوهايو او عالمانو په دې برخه کې ارزښتناکه ونډه درلووده.

په تولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي، یوه ډله دې د عربی مسلمانانو اغېزې زموږ په هپواد والو او دویمه ډله دې زموږ د هپواد والو اغېزې په عربی پولنه او اسلامي نړۍ کې تر خبرو اترو لاندې ونيسي او د خبرو اترو پایلې دې له دوى خخه یو تن بیا نورو تولګیوالو ته وړاندې کړي.

پونتنې

- ۱- د عربی مسلمانانو او د افغانستان د خلکو تر منځ ګډې اغېزې خه ډول وي؟ په دې هکله خرګندونې وکړئ.
- ۲- زموږ د هپواد پوهايو او عالمانو اسلامي نړۍ ته کوم خدمتونه کړي دي؟ په لنډه توګه یې بیان کړئ.
- ۳- ستاسو په اند د بلخ برمهکي ډله د اسلام په تمدن کې کوم مقام درلوود؟ په دې هکله خرګندونې وکړئ.

له تولګي خخه دباندي فعالیت

افغانستان ته د اسلام تر تولو مهم خدمت په هکله یوه مقاله ولیکړ او تر راتلونکي لوست مخکې یې وړاندې کړئ.

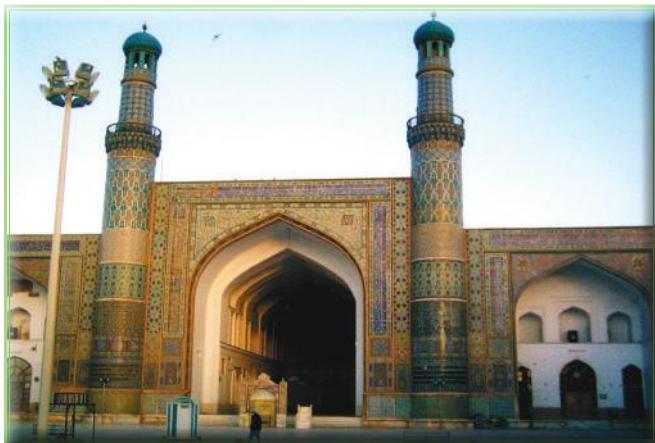
دویم خپرکی

په افغانستان کې د اسلام له راتلو وروسته خپلواک حکومتونه

په دې خپرکي کې به د هغو حکومتونو سره پیژندګلوي تر لاسه کړئ چې افغانستان ته د اسلام
له راتګ خخه وروسته جوړ شول.

په بلخ ولایت کې د حضرت علی (کرم الله وجہه) روپه

د هرات ستر جامع جومات

د خپرکي موختي

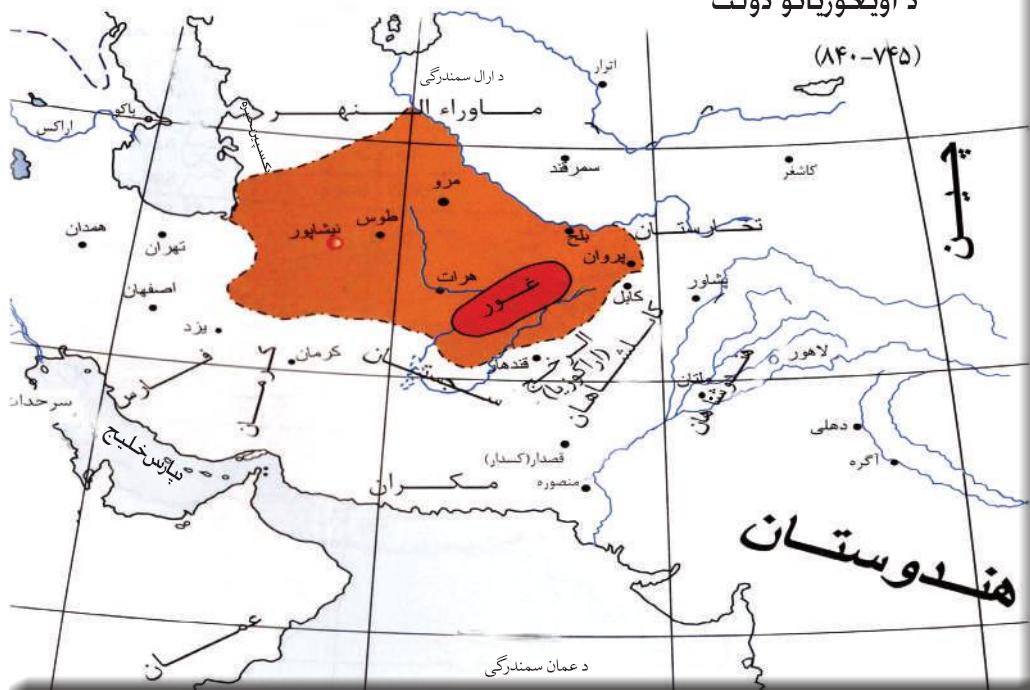
۱. د اسلام خخه وروسته له سيمه ييزو واكمنو کورنيو او د هغوي د حکومتونو د رامنځته کېدلوا له لامونو سره د زدهکوونکو بلدول؛
۲. له درېمې نه تراوومې هجري پېړي پوري د هېواد د خپلواکۍ غونښتونکو څېرو سره د زدهکوونکو بلدول؛
۳. په هېوادکې د سيمه ييزو حکومتونو یو له بل سره د اړیکو او د بغداد د خلافت سره د هغوي اړیکو په خرنګوالۍ د زدهکوونکو بلدول؛
۴. زموږ په هېواد باندي د تیموریانو او مغولو د یرغلونو د علتونو او انګیزو څېړل او همدارنګه د هغوه په پایلو باندي د زدهکوونکو پوهیدل؛
۵. له درېمې نه تر لسمې هجري پېړي پوري زموږ د هېواد له عمومي اقتصادي او فرهنگي وضعې سره د زدهکوونکو بلدول؛
۶. زدهکوونکي دې د تاریخي نقشو او اطلسونو خخه کار واخیستلاي شي؛
۷. په یاده شوې دورې کې د هېواد له تاریخي او فرهنگي څېرو، عالمانو او پوهانو سره د زدهکوونکو بلديا.

طاهريان او صفاريان

ایا پوهېږي چې له اسلام خخه وروسته د خپلواکی هڅه لومړي طاهر فوشنجي تر سره کړه او وروسته د طاهر د نيمه خپلواک دولت د منځته راتلو خخه صفاريانو د عباسي خلافت خخه د خپلواکي اخيستلو په لاره کې د پام وړکارونه کړي؟

د طاهريانو دولت

د اویغوريانو دولت

زموږ د هېواد په تاریخ کې د طاهريانو او صفاريانو هغه دوه دولتونه و چې له عباسيانو سره یې مخالفت کاوه. که هر خومره طاهريان د حکومت تر پایه په نيمه خپلواکه توګه پاتې شول خو صفاريانو د دوى په پرته خپلواکه سیاست غوره کړ او په همدي علت د عباسي خلفاو سره په شخړو کې بشکيل شول. د ملي فرهنگي هڅو له پلوه هم صفاريان د ملي فرهنگي ملاتې لرونکو خخه شمېرل کېږي. په دې لوست کې به له پورته مطالبو سربېره دې دوو کورنيو د هغه وخت له دېرو نورو سیاسی، اقتصادي او فرهنگي موضوعاتو خخه خبر شئ.

طاهریان

د دغې کورنی نوم د حسین د زوی طاهر له نوم خخه اخیستل شوی چې اصلًا د پوشنگ یا فوشنج (د هرات زنده جان) او سپدونکي دي او د هرات له لرغونو کورنیو خخه شمېرل کېږي. د طاهر نیکه (صعب) په عباسی نهضت کې ګډون وکړ نو خه وخت چې عباسیانو بری وموند، د پوشنگ د بنار مشري یې ده ته وسیارله.

له دي وروسته د مقام د دوي په کورنی کې پاتې شو او طاهر هم د څوانی په پیل کې دا دنده لرله. طاهر د دوو ورونو هر یو امين او مامون د اختلاف په مسئله کې د عباسی مامون پلوی وکړه او د امين له وژلو خخه یې وروسته د مامون خلافت ته زمينه برابره کړه. که خه هم طاهر وروسته له دي د عباسی خلافت په لوړو مقامونو کې دندي ترسره کې، خوتل به دا سوچ ورسره و چې د مامون د ورور (امين) د وژلو په مسئلي کې خليفه راته په غوشه نه شي نو په همدي دليل یې نه غوشتل چې په بغداد کې زيات پاتې شي. او له بله پلوه په (۲۰۴) کال کې له خراسان خخه بغداد ته د مامون په راتلو سره، نوموري باید دغه سيمه یوه تکړه کس ته سپارلي واي، ترڅو د عباسی خلافت پر وړاندې احتمالي پاخونونه وچې او د مامون الرشید په نظر طاهر ورکس و. نو له دي امله خراسان ته د طاهر د راتلو دلایل په لاندې توګه وړاندې کولای شو:

۱- د خراسان سيمه د طاهر په خېر د یوه پیاوړي او تکړه سړي په شتون کې د عباسی خلافت ضد پاخونونو خخه خوندي پاتې کېدله.

۲- طاهر چې د مامون د ورور (امين) او په عباسی خلافت کې د امين د نورو پلويانو په وژلو یې په بغداد کې خانته د او سپدو خای نه ليده، نو دا يې بنه وګنه چې له بغداد خخه ليرې وي.

۳- طاهر د خراسان د مشري په ميلو سره، د مامون د ملاتري عوض ترلاسه کاوه.
نو په دي ترتیب طاهر په (۲۰۷) / ۸۲۲ اکتوبه) کال د ذالقعدې په میاشت کې د مامون خخه د خراسان حکومت د مشري فرمان ترلاسه کړ. په دي هکله ويل کېږي: چې عباسی خليفه په پټه سره د طاهر د کړو وړو د خارلو لپاره یو خوک ګمارلى وو. او هغه وخت چې نوموري له عباسی خلافت خخه د خپلواکۍ نیت خرګند کړ، د ده کاري یو طرفه کړ او له پښو یې وغورخاوه.

برسېره پردې چې د لمانځه له خطې یې د مامون نوم ايسته کړ په هغو سکو کې هم د عباسی خليفه نوم نه ليدل کېږي چې د (۲۰۶) کال خخه را پاتې دي. او دا د حسین د زوی (طاهر) مينه د خپلواکۍ سيمې د خپلواکۍ په باره کې بشني.

د طاهر زامن

د بغداد له دربار سره د طاهر د زامنو اريکي د طاهر په پرتله بنې وي، د طاهر له مړينې سره جوخت د ده زامنو هريوه عبدالله او طلحه په عراق او خراسان کې بنه منصبونه ترلاسه کړل. له دې وروسته

داسې ریوبت نه دې اوربدل شوي چې له خپلواکۍ سره د طاهر د اولادونو مینه وښي.

له طاهر وروسته د طاهريانو د حکومت ترټولو لویه سیاسي ځانګړتیا د بغداد د عباسی خلافت څخه ملاتې او مرسته شمېرل کېږي. او دوی عباسی خلفاوو د خدمت لپاره ملاوې ترلې وي او په دې توګه د عباسيانو او طاهريانو ترمنځ اريکو دوام وموند.

هغه پاخونونه به چې قصدًا د عباسی خلافت پر وړاندې د خوارجو یا علویانو له خوا ترسره کبدل د طاهريانو له خوا به خپل کېدل.

په افغانستان باندې د طاهر زامنو (۵۵) کاله واکمني وکړه خو دغه واک بیا صفاريانو په سیستان کې له طاهريانو څخه تر لاسه کړ چې وروسته بیا په افغانستان کې د دوی د واک او حکومت پراختیا د طاهريانو دولت د له منځه ورلو لامل وګرځیده او د دې کورنۍ وروستی سړی محمد بن طاهر په نوموري (۲۵۹) ق، کال کې د یعقوب لیث صفاری له خوا ونیول شو او د نوموري ساه په زندان کې وختله.

طاهری مشران

طاهر بن حسين (۲۰۶ - ۲۰۷ ق)

طلحه بن طاهر (۲۰۷ - ۲۱۳ ق)

عبدالله بن طاهر (۲۱۳ - ۲۳۰ ق)

طاهر بن عبدالله (۲۳۰ - ۲۴۸ ق)

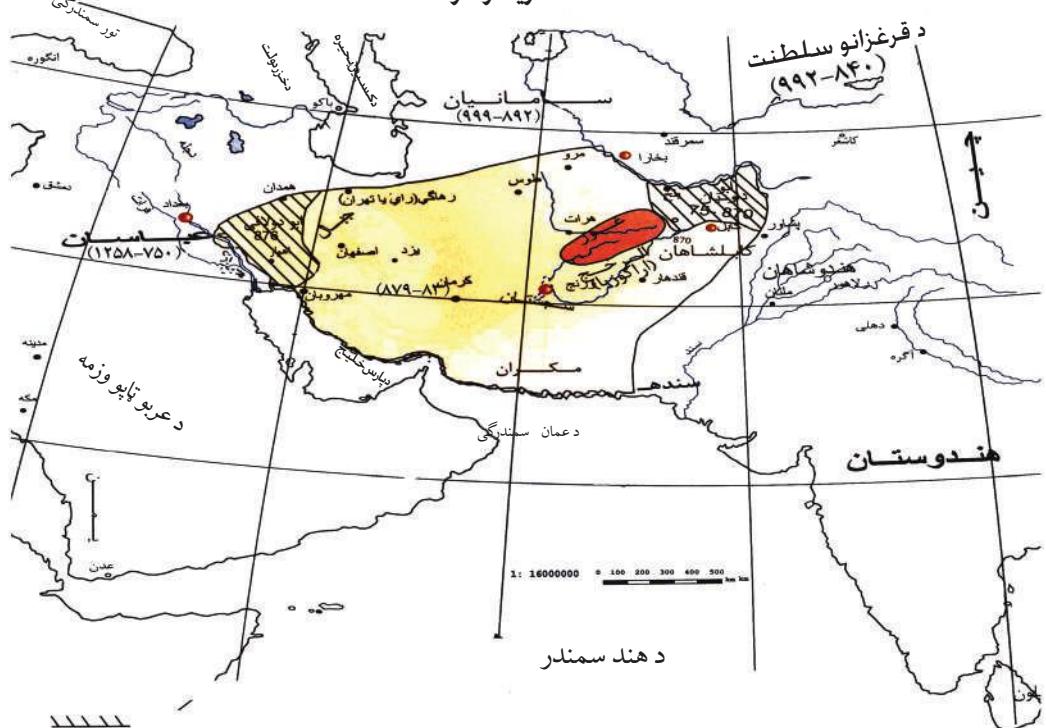
محمد بن طاهر (۲۴۸ - ۲۵۹ ق)

صفاريان

یعقوب د صفاری حکومت بنستګارو د ده درې ورونيه هريو عمرو، علي او طاهر د لیث زامن وو. پالر بې په سیستان کې د صفاری یا پیاري په کسب بوخت و. او په همدي دليل دوی د صفاريانو (پیارانو) په نوم مشهور شول.

سیستان د درې په هجري پېږي په لوړۍ نیمايې کې د بېلاړلو ټولنیزو ډلو د رامنځته کېدو شاهد و. پرته له خوارجو چې افراطي ډله شمېرل کېدله بله ټولنیزه ډله، عیاران نومېدله چې د ټولنې د ټېټې او یوزلوا خلکو په منځ کې د ډېر نفوذ لرونکې شو او یعقوب چې پخڅله هم د ټولنې د ټېټې طبقي څخه و په څوانۍ کې له دې ډلي سره یو څای شو او د څېږي وړتیا او لیاقت په متې ډېر ژر دې ډلي د افسرى او مشرى درجې ته ورسپد، د سیستان خلکو د (۲۴۷ ق کال د / ۸۶۱ م) ورسره بیعت وکړ، له هغه

د صفاریانو دولت

وروسته یعقوب لیث صفاری زموږ د هپواد د چېرو سېموم په نیولو پیل وکړ.

یوله هغه علتوونو خخه چې په سیستان کې یې د یعقوب بریالیتوب ته مرستندوی واقع شو هغه د د له لښکرو سره دگن شمېر خوارجو یوځای کېدل وو چې ده هغوي په ملګريتوب ټول سیستان چې مهم بشارونه یې بُست او کندهار وو ونیول، دغه راز د کرمان، هرات او کابل بشارو ته یې هم ونیول او په دې خاطر چې مخالفان له د سره یوځای شول نو له دې امله د ده تر ولکې لاندې سیموم کې بشه امن رامنځته شو. نوموري په (۲۴۹ ق ۸۷۲ م) کال کې د طاهري حکومت مرکز نیشاپور ونیو خو ونه توانيده چې د اپران په شمال کې طبرستان هم تر ولکې لاندې راولي.

د یعقوب او عباسی خلیفه اړیکې

په خلافت کې د انقلاب او بیلا بیلو پاخونونو له امله د خلافت دواکمنی په سیموم کې او همدارنګه د عباسی دربار په د نه کې د ترکانو نفوذ، د عباسی خلفاوو څوک کمزوری کړي و؛ نو څکه یعقوب لیث صفاری د اسلامي قلمرو څینې سیمې تر څلپې ولکې لاندې راوستې او خلیفه ده امارت له منلو پرته بله لاره نه لیده.

یعقوب لیث صفاری هم چې د عباسی خلیفه له دې دریغ خخه خبر و، د خپل حکومت د نفوذ د سیمې د پراختیا په خاطر له خلیفه سره له درښته ډک چلندا کاوه. او څینې وخت به یې ډالی هم

ورلپرلې. لکه چې یو خل بې دېرې قىمتىپى دالى د پنځوسو په شمېر د سرو او سپينو زرو بتان چې له کابل خخه لاسته ورغلي وو، خليفه معتمد عباسى ته ولپرل او معتمد هم د خپل ورور (موفق) په واسطه د بلخ، تخارستان، سند او سیستان د حکومت فرمان ورولپرله. خو وروسته له دې، یعقوب په (۲۶۲ هـ / ۸۶۷ م) کال هغه وخت چې غوښتل بې خپله واکمني د عباسى خلافت تر لمنې ورسوي او د بغداد د ادارې غوښتونکى شونوله عباسى خليفه سره په جګړې کې بشکيل شو. او په پايله کې د خليفه د ورور (موفق) د چل په واسطه چې د دجلې اویه بې په صفارى لښکرو ورخوشې کړې او هغوي بې له دېرې سختې ماتې سره مخ کړل له دې وروسته عباسى خليفه د صفاريانو د مخالفينو یعنې سامانيانو د ملاتر سیاست خانته غوره کړ.

د صفاريانو د حکومت پاى

یعقوب لیث صفارى د عباسى خليفه له خوا د ماتې نه خه موده وروسته، په (۲۶۵ ق / ۸۷۹ م) کال کې مړ شو، له هغه وروسته د د ورور عمرو د واکمني دګر ته راوت. که هرڅو د عمرو او د بغداد د حکومت اړیکې په لوړې سر کې خه ناخې بې وي او هغه قېمتىپى دالى د خليفه لپاره ورلپرلې خو دغه اړیکې تر دېرې مودې پاتې نه شوې دا خکه چې عباسى خلافت په اصل کې له صفاريانو سره د زړه مینه نه لرله او د نوموري د اطاعت په هکله بې شک درلود. خکه په (۲۷۱ ق / ۸۸۴ م) کال کې د بغداد خليفه د خراسان حاجيان خانته وروغښتل او د هغوي ترمخ بې دغه اعلان وکړ چې عمرو لیث صفارى مې له ټولو مقامونو او منصبونو خخه لپرې کړي دی. دغه مسئله له یوه پلوه د صفاريانو په سیمې کې پاخونونه رامنځته کړل او له بل پلوه د صفاريانو کمزوری ته یې لاره اوواره کړه. په دې ترڅ کې، په ماوراءالنهر کې د سامانيانو واک چې د بغداد د عباسى خلافت له ملاتر خخه هم برخمن وو، د عمرو لیث صفارى وېړه بې لازیاته کړه. نوله دې امله بې د هغوي د مقابلې لپاره ترتیبات ونیول او په (۲۸۷ ق / ۹۰۰ م) کال کې د دوى په وړاندې جګړې ته ووت. خو بلخ ته نژدې د اسماعيل ساماني د لښکرو له خوا بې ماته وخرو. امير اسماعيل ساماني نوموري بغداد ته د خليفه معتمد حضور ته ولپرې هلته زنداني شو او په (۲۸۹ ق) کال کې ووژل شو.

له دې وروسته د صفاريانو پاتې خلکو یوه پېړۍ په سیستان کې واکمني وکړه او د دوى وروستى مشرد خلف ابن احمد په نامه په (۳۴۴ - ۳۹۹ ق / ۹۰۵ - ۱۰۰۸ م) کال کې د سلطان محمود غزنوی له خوا ووژل شو.

د طاهريانو او صفاريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

په هغه وخت کې زموږ د خلکو د اقتصاد اصلي بنسټ کرنې تشكیلاوه. او د کرنې کار ته پاملنې د طاهري مشرانو، په تېرہ بیا د طاهر د زوی عبدالله له مهمو او مثبتو اقداماتو خخه و. خکه ده برسيړه پردې چې د کښتونو د له منځه وړلوا په برخه کې به بې د خپلو عسکرو مخه نیوله، د

کرکیلپی د بنه والی لپاره یې خینې ارزښتاك کارونه هم ترسره کړل. عبدالله بن طاهر د اویو لګولو سیستم د جوړولو په برخه کې د ټولو په سرکې یادولای شو. زموږ د هېواد مشهور تاریخ لیکونکی عبدالحی بن ضحاک گردېزی د رپورټ له مخې، نوموري د خراسان ټول فقها راغوندکړل او له هغوي خخه یې وغوبنتل چې د اویو لګولو په برخه کې شرعی موازين وضع کړي او دوى د (کاربزکتاب) یا (كتاب الفنى) په نامه یو کتاب ولیکه. دغه موضوع زموږ په هېواد کې د ډپرو کاربزونو او همدارنګه د پر مختللي اقتصاد بندونکی دی. دغه دکر شوي کاربزونه زیاتره د پرديو ديرغلونو په پایله کې پنګ شول.

همدارنګه د عبدالله بن طاهر په توصیو او سپارښتنو د بناړونو کارګرانو (کاربزهانو) ته د کرنې په هکله سپارښته شوې ده. طلحه بن طاهر هم د کرنې په وده کې د خپل ورور د سیاست پلوی. په پایله کې په اقتصادي برخه کې د پام ور بنه والی راغی. بېلاپلې مېوې او غلې کېدلې، همدا رنګه د هرات انګورو، با دامو او پستې، د سیستان خرما، د بست زعفران او د بلخ او مروې انازو ډېر شهرت درلود او زموږ هېواد ته یې بنه شتمني برابره کړه. خو صفاريانو د پاچاهی ډېر وخت په جګرو او همدارنګه د سیمو او ایالتونو د لاسته راوړلو په برخه کې تېرشو د هېواد د اقتصاد لپاره یې روښانه پروګرام نه درلود خو په فرهنگي برخه کې د ملي ادبیاتو مینه والو، او دا یې غوره ګنه چې پارسي ژبه باید د عربی ژې او ادبیاتو خای ونسی.

ویل کېږي چې یعقوب لیث صفاری د پیغامونو مدیر مسؤول محمد بن وصیف سگزی خخه وغوبنتل چې د عربی ژې په خای په پارسي ژبه شعر ولیکي. نوموري د یعقوب په ستاینه کې یوه پارسي قصیده ولیکله. خو طاهريانو عربی ژبه ومنله، د طاهر یو زوی طلحه پخپله د عربی ژې د نحوی عالم و د طاهري امر او له ډېلې خخه یو خونر هم د پوهانو او ادبیاتو د ملاترې برخه کې مشهور وو.

په ټولکې کې فعالیت

زده کوونکي دې د الف او ب په دوو ډلو کې د طاهريانو فرهنگي او اقتصادي خدمتونه وشمېري.

پوبنتني

- ۱- خپل اصلی سیمې ته د طاهر د راګر څېدو مهم دلیل خه دی؟
- ۲- ایا د عباسی خلیفه په وړاندې د طاهر سیاست د ده او لادونو له خوا وپالل شو؟
- ۳- د یعقوب لیث صفاری د کار په پیل کې، د ده د شهرت علت خه و؟
- ۴- د طاهريانو په دوره کې کرنې او زراعت ولې وده وکړه؟

له ټولکې خخه دباندي فعالیت

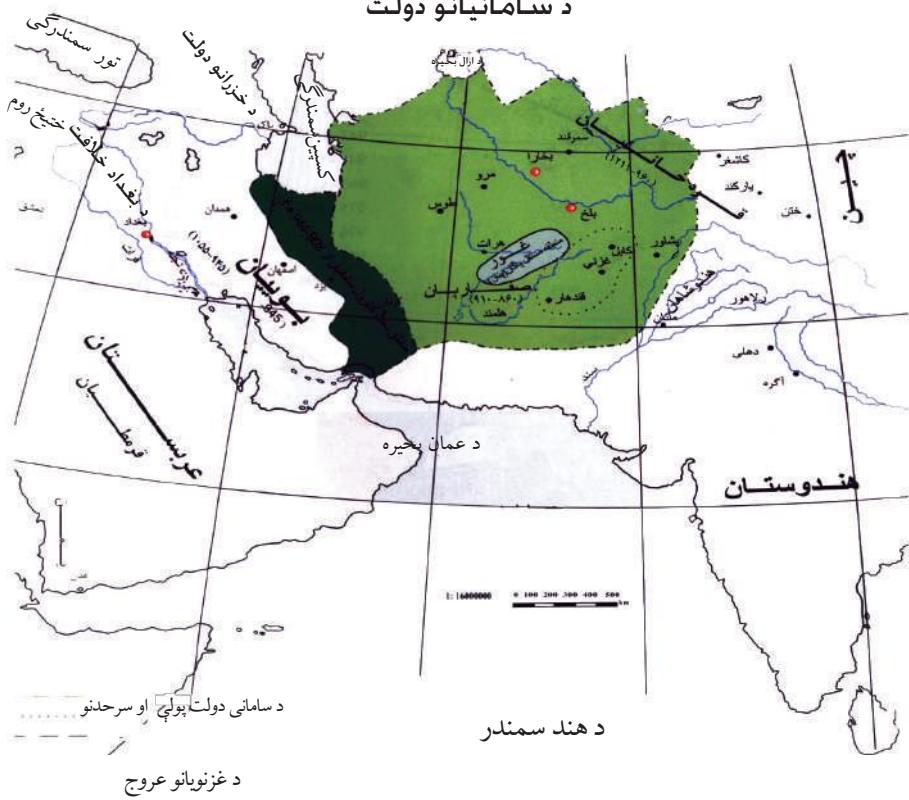

زده کوونکي دې د خپل هېواد تاریخ او فرهنگ ته د طاهر او یعقوب د خدمتونو په هکله یو لنډه مطلب چمتو او په راتلونکي لوست کې دې خپل ټولکیو الو ته وړاندې کړي.

سامانیان

په دې لوست کې به د سامانیانو د واکمنې کورني سره آشنا شئ هغه چې د بغداد د عباسی خلفا وو د سیاست په ملاترې پې په افغانستان او د هغه د اوسينيو گاونديو هپوادونو په ساحه کې يو پياورې او پراخ حکومت رامنځته کړ او په هم ويوهېږئ چې د دوى دواکمنې په مهال ولې زمور هپواد له علمي او فرهنګي غورېدا سره مخ شو؟

د سامانیانو دولت

سامانیان د ختيئو اصلی کورنيو له ډلي خخه دي چې ریښه یې له اسلام خخه مخکې وختونو ته رسپري. دوى د عباسی خلفاوو په پلوی خپل سیاسي موقعیت د افغانستان، ایران او مرکزی آسیا په اسلامي ختيئ کې ټینګ کړ. سره له دې چې سامانیانو له خلفاوو سره ښې اړیکې لرلې خوییاې هم ماليات او خراجونه بغداد ته نه لېږل. د دوى د حکومت شکل ((اماڑت استکفا استیلا)) (معنا دا چې خلیفه د عزل او نصب، د مالياتو اخیستل، د خایناستي ټاکلوا او ... کې به لاسوهنه نه کوي) پیژندل شوی دی. د سامانیانو دوره د اسلامي فرهنګ او تمدن د غورېدانې دوره بللى شو. په ځانګړې توګه عقلي علومو د دوى په دوره کې ډېرہ وده وکړه.

سامانیان

سامانیان د سامان خدات په نامه د یوه سری له نوم خخه اخیستل شوي دي. زمورو د هپواد د مشهور تاریخ لیکونکی عبدالحی گردبزی په وینا سامان خدات له مغان یا زردشتی روحانیونو خخه شمېرل کېږي او د ماوراءالنهر په خندوک کې پې استوګنکه کړي ده.

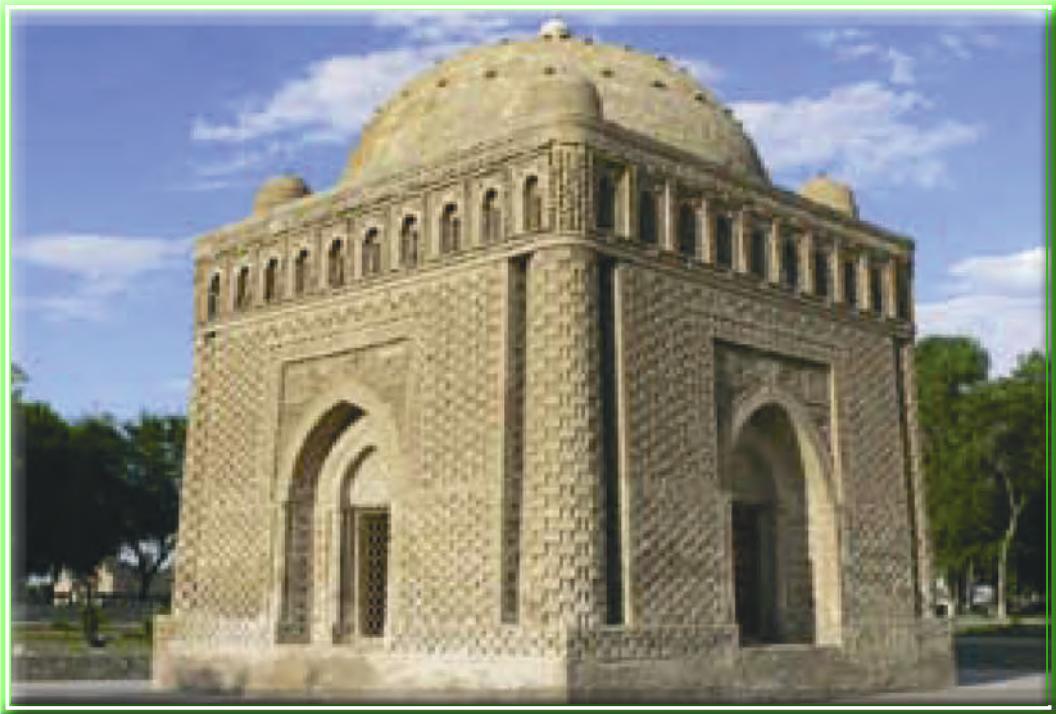
د سامان خدات پلونه له اسلام خخه د مخه د ماوراءالنهر له مشرانو خخه وو. او له اسلام خخه وروسته هم په ماوراءالنهر کې درسونخ او نفوذ خاوندان وو. سامان خدات د اموي هشام بن عبدالملك په زمانې کې مسلمان شو او د اسد بن عبدالله په نامه د خراسان د اموي حاکم تر ملاتر لاندې راغي. نوموري وروسته د ابو مسلم خراساني په نهضت کې برخه واخیسته او د ابومسلم له ملګرو خخه شو. چې په عباسی دولت کې پې هم د بنه نوم ازانګې پورته شوي.

د دویمې هجري (اتمې میلادي) پېړی په پای کې هغه اختلاف چې د هارون الرشید د زامنوت منځ د ځایناستی په مسئله کې رامنځته شو، مامون الرشید سره په مروه کې خلکوبیعت وکړ مامون الرشید له ځینو بانفوذه کورنيو لکه طاهريانو او سامانیانو خخه د مرستې غوبښته وکړ او د دوى د مرستې په بدله کې پې بیا وروسته ډېر مهم حکومتی مقامونه دوى ته وسپارل. له همدې وخته وروسته د عباسیانو او سامانیانو تر منځ اړیکې سره نژدې شوي او خه وخت چې مامون الرشید له مروې خخه بغداد ته لار نود عباسی خلافت په ختیع کې یې د څلورو مهمو بنارونو مشری د سامان څلورو زامنوته وسپارله: نوح بن اسلته یې سمرقند، احمد بن اسد ته یې فرغانه، یحيی بن اسلته تاشکند او الیاس ته یې هرات وسپاره.

د صفاريانو په را خرګندېدو سره چې د بغداد له خلافت سره یې چندان سې اړیکې نه لرلې. د بغداد د خلفاوو او سامانیانو اړیکې یوې نوې مرحلې ته د اخلي شوي او د بغداد خلافت چې د مخالفینو د شتون له امله یې د سامانیانو ملاتر ته اړتیا لرله، هڅه یې کوله چې د دوى حکومت ته په غارې اپښودو سره، سامانیانو ته سیاسی مشروعیت ورکړي. سامانیانو هم چې دې ډول تائید ته اړتیا لرله نود خلافت په تائید سره یې د عامو خلکو په ذهنونو کې ډېر بنه خای ونیو.

د ساماني لړۍ لوړۍ بنستګر، اسماعيل

د ساماني لړۍ بنستګر اسماعيل بن احمد بن سامان خدات دي. نوموري په (۸۴۸ق، ۲۳۴م) کال په فرغانه کې وزیرې بد. امير اسماعيل په پوره ډول، په ماوراءالنهر کې هغه وخت واکمني ترلاسه کړه چې د ده ورور (نصر) په (۸۹۲ق، ۲۷۹م) کال کې مړشو خود ده شهرت او اعتبار هغه وخت

د بخارا په بنار کې د امير اسماعيل ساماني قبر

زيات شو چې صفاريانو ته يې په جګړه کې ماتې ورکړه او عمرو بن ليث صفاري يې ونيوه. دغه پېښه د (۹۰۰ق/۲۸۷م) ميلادي کال د اپريل ۱۹م کې دریع الاول په ۱۵ ق رامنځته شوه. وروسته له دي پېښې يې عباسی خلیفه معتصد ته د حکومت فرمان ولپر، خکه چې د صفاريانو د خلافت له اوامرو خخه د سرغونونکو) په ماتې سره سامانيانو په عباسی خلافت کې ډپر محبویت ترلاسه کړ. امير اسماعيل ساماني د عباسی خلافت د ملاتړ په لاره کې د نورو مخالفانو سره هم جګړې وکړې لکه د طبرستان له علوی ساداتو سره يې جګړه وکړه او د هغوي مشر محمد بن زيد علوی يې ووازه، طبرستان او ری (اوسمى تهران) او لې وروسته يې زنجان او قزوین هم ونیول اویه دې ترتیب يې د خپلو فتوحاتو لمنه له افغانستان خخه واپوله او د اوسمى اپران ترلويدیخو خنديو ورسپد.

د امير اسماعيل ساماني په وخت کې، د ساماني دولت پلازمېنې يعني د بخارا بنار بنه پرمختګ وکړ او په ختيئ کې د اسلامي بنارونو په يو مهم مرکز بدلت شو. امير اسماعيل کابو له اتو کلونو امارت وروسته، په (۹۰۷ق/۲۹۵م) کال مړ شو.

د امیر اسماعیل ځایناستی

د امیر اسماعیل زوی دویم احمد د ده ځایناستی شو. د ده د واکمنی په دورې کې چې پنځه نیم کاله اوبرده شوه، د سامانی دولت عسکرو په سیستان کې د صفاریانو د پاتې شو او همدارنگه په ماوراءالنهر کې یې له ترکانو سره نښې وشوې. په دې نښتو کې سامانی دولت بری وګاته خو احمد سامانی ډپر ژر په (۳۰۰ - ۹۱۴ م) کې د خپلو مریيو له خوا ووژل شو. وروسته له ده څخه د نوموري زوی (نصر) واکمنی ته ورسپد. که هر خود نوموري د پاچاهی پیل په هغه ولايتونو کې چې د سامانی دولت ترولکې لاندې وو، له شخړو سره لاس اوګريوان و خونوموري د خپل عالم او تکړه وزیر (ابو عبدالله جيهاني) او د لښکرو د وفادار مشر (حمويه بن علي) په مرسته بېرته خپل هېباده امنیت او ثبات راوست. په اصل کې د نصر د پاچاهی دوره (۳۰۱ ق / ۹۱۴ هـ تر ۳۳۱ ق / ۹۴۲ هـ) کلونو کې د سامانی لري د حکومت د دېلې د اوچ دوره ووه.

د نصر له مړنې وروسته سامانی حکومت تر (۳۹۵ / ۱۰۰۵ م) کال پوري پاتې شو اویه دې موده کې اوه تنه سامانی مشران واکمنی ته ورسپدل. خو د سامانی دولت څورتیا هغه مهال پیل شوه چې زیات واک سیمه ییزو مشرانو ته په لاس ورغی. له دې مشرانو څخه یو هم الپ تګین نومېله چې په لوړیو کې د ترک غلامانو څخه و نوموري په غزنه کې په (۳۵۱ ق / ۹۶۲ م) کال کې د ترک مریو په ملاتې د غزنويانو د نوي حکومت بنستې کینبند. سامانی حکومت او دولت یو سلو دوه کاله او شپږ میاشتې اوبرد شو.

د سامانیانو په دورې کې اقتصاد او فرهنگ

د سامانیانو دوره چې د ختیحې نړۍ په تاریخ کې د اسلامي رنسانس په توګه تعییر شوې د اقتصاد له پلوه په ځانګړې توګه زموږ د هېباد له روښانه دورو څخه شمېرل کېږي. د اقتصاد او صنعت په برخه کې د پر مختګ دوه عمله لاملونه یې په لاندې توګه بیانولای شو:

لومړۍ د درنو مالیاتو او باجونو نشتولی او دویم لازم کورنی ثبات او همدارنگه بهرنی سوله. د پورته دوه عواملو په ترڅ کې بنه اقتصادي وده رامنځته شو. د خلکو اقتصادي وړتیا لوره، قصرونه، باgone او ظریفه صنایع را منځته شول. د خلکو تولیداتو وده وکړه ترهغه ځایه چې په یوه کال کې د سامانیانو لخوا د ټول هېباد نه خلوبېست مېلیونه درهم را پولېدل.

په هغه کشفياتو کې چې بیا وروسته د پولنډ او سکانلینیانوی هېبادونو په خنډوکې ترسره شوي، د

سامانیانو د وخت نقره یې سکې لاسته راغلې او دا خبره خرگندوي چې د سامانی دولت او ختيיחي اروپا تر منځ د سوداګریز و توکو راکړه ورکړه کيده.

له بزگرانو خخه د سامانی دولت د ملاتر په سیوري کې کرنې او زراعت هم بنه وده وکړه. او په خانګرې توګه په ګن مېشتو سیمو لکه بادغیس، هرات، پوشنګ د سیستان څینو برخو او بُست کې د مېوو، غلو اونباتاتو بیلایل ډولونه پیدا کېدل. د خارویو په خانګرې توګه د آسانو او اوښانو د ساتني مرکزونه په تخارستان او بلخ کې موجود وو او په هرات او بُست کې وربنم هم تولیديل.

که خه هم د سامانیانو سیمې ته د ترکانو راتګ او بیا لوړو حکومتی او سیاسي مقامونو ته د دوي لاس رسی، دغه پروسه خه نا خه زیانمنه کړه خو داسې ریوټ نه دی لاسته راغلې چې اقتصادي وضعه یې له خطر سره مخ کړې وي.

د فرهنگ او تمدن په برخه کې مهم یون رامنځته شو؛ خکه د سامانیانو په لاس د یوه پیاوړي نظام د بنسټه اپسندو سره، فرهنگ او تمدن وده وکړه او د استعدادونو د راخړگندېدو لپاره مناسب چاپریال رامنځته شو. په خانګرې توګه د نظام او نشر په برخه کې ډېر لوی بدلون رامنځته شو.

د سامانیانو په دورې کې د پوهنو د پراختیا مهم علت، د عقیدې آزادی او همدارنګه د سامانی مشرانو حوصله او نرمي وه. په دې دورې کې له تعصبه ډکه فضا موجوده نه وه. د بېلا بېلو فکري او ديني کړنلارو او همدارنګه د نظر او فکر دخاوندانو لپاره یو ډاډمن چاپریال موجود و. سامانی مشرانو هخه کوله چې له خان پالنې او عقیدتي استبداد خخه خان وژغوري. او همداکار د بېلا بېلو فکر ونود راخړگندېدو لامل شو. محمدخوارزمي او ابو ریحان البيرونی په ترتیب سره په خپلو کتابونو (مفایح العلوم) او (آثار الباقیه) کې د هغه وخت د بېلا بېلو فکري او عقیدتي خانګو او ډلو خخه خبر راکوي او په (زین الاخبار) کې د عبدالحی ګردېزی په وينا، د سامانیانو د پوه وزیر ابو عبدالله جیحانی په امر د سامانی دریار د کړنلارو ټاکلو او همدارنګه د هېواد د ادارې لپاره، د هغه وخت د نړۍ د ټولو دریارونو کړنلاري ېې له تعصبه راتولې کړې او د دوى له منځ خخه د هغو هېوادونو قوانین غوره کړې چې پر مختللي انساني بنې ولري. نوموري وروسته امر وکړ چې د دریار او د پوان ټول غړي نومورو کړنلارو عملی کولو ته غاړه کېږدي. نوله دې کبله ډېر پوهان او د فکر خاوندان وهڅېدل تر خو خپلې پوهې او فکر ونډه ټولنې ته وړاندې کړې.

په دې ترتیب د اسلام د تمدن طلایي دوره وڅلپه او لوی اسلامي فیلسوف ابونصر محمد بن محمد فارابي، د ختيیخو سیمو د حکیمانو خاتم شېخ الرئیس ابوعلی حسین بن عبد الله بن سینا، لوی متفکر

رياضي پوه او تکره ستوري پېژندونكى ابوریحان محمدبن احمد خوارزمي، د دري پارسي شاعرانو لوئ استاد جعفرین محمد رودكى، شاعر، استاد او تکره حكيم ابوالحسن شهيد بلخي، د امير منصور ساماني وزير او د بلعمي تاريخ ليكونكى محمد بن عبدالله بلعمي، د لومري منصور ساماني تکره وزير، جغرافيه پوه او (اشکال العالم) د كتاب ليكونكى ابو عبدالله احمد بن محمد جيهاني، وروسته له اسلامه د دري پارسي لومپنى شاعره رابعه بلخي چې پلاري د (زينة العرب) لقب ورکړي و، او لسکونو نورو پوهانو او هوبنيارانو په دې دورې کې استوګنه درلوده او كتابونه یې وړاندې کړل.

په ټولگي کې فعالیت

زدهکوونكى دې په ډله یېزه توګه د نقشبې پرمخ ساماني قلمرو او پولې په ګوته کړي او د دې دورې د پوهانو او عالمانو نومونه دې ولیکي.

پښتنې

- ۱- زمودر په هېواد کې سامانيانو خه ډول سابقه لرله؟
- ۲- د سامان خدات او لادونو ولې لورې حکومتي خوکي ترلاسه کړي؟
- ۳- د سامانيانو تر ټولو مشهور پاچا خه نومېده او په خه ډول یې ساماني دولت د بدې او ج ته ورساوه؟
- ۴- د بغداد د عباسي خلفاوو او سامانيانو ترمنځ خه ډول اړیکه وه؟

له ټولگي خخه دباندي فعالیت

زدهکوونكى دې د سامانيانو د فرهنگي سیاست په هکله یوه مقاله ولیکي، په راتلونكى درسي ساعت کې دې تر ټولو غوره مقاله د بنوونځي په تابلوکي وڅرول شي، چې نور زدهکوونكى ورنه ګټه واخلي.

غزنويان او سلجوقيان

ترکان د هغو قومونو له ډلي خخه وو چې په مرکزي آسيا کې او سپدل، له يادو شوو قومونو سره د سامانيانو د حکومت په دورې کې ډېرې اړیکې تینګې شوې نوله دې کبله د ترکانو خینې ډلي د اسلام په سپیڅلې دین مشرفې شوې او د ترکانو خینې سرداران او مشران د ساماني دولت د چوپر په لاره کې لورو حکومتی مقاماتو او په خانګړې توګه نظامي منصبونو ته ورسپدل.

يو هم له دې مشرانو خخه الپ تګين نومدنه چې د سامانيانو له خوا د خراسان يا افغانستان د سپه سالاري دنده ورته سپارل شوې وه. نومورې د غزنويانو د لري بنسټګر بلل کېږي.

زمور د هېواد په تاریخ کې د ترکانو په نامه درې لري (غزنويان، سلجوقيان او خوارزم شاهيان) مشهور دي. په دې لوست کې به د ترکانو دوې مهمې کورني (غزنويان او سلجوقيان) وېپېژنې.

د غزنويانو دولت

غزنويان

زمور په هېواد کې د غزنه (غزنین یا غزنی) بنار په خانګړې توګه هغه وخت د اهمیت وړ وګرځبد چې د سامانيانو ترکي سردار الپ تګين په (۳۵۰ق / ۹۶۱م) کال کې د امير عبدالملک بن نوح د

مرگ په وخت کې په هغه توطئه کې ګډون وکړ چې غوبنتل یې د خپلې خوبنې شهزاده د واک ګلپي. ته ورسوی؟ خو ونه توانيد نو ځکه له خپلو لښکرو سره غزنی ته لاړ او دغه بنار یې د خپل مرکز په توګه غوره کړ خود غزنويانو واک د سبکتگين په نامه د یوه بل ترکي غلام په واسطه تثبيت شو. دغه سپري چې په اصل کې د مرکزي آسيا له ترکانو خڅه، له زنداني کېدو وروسته د الپ تګين له خوا و اخسيستل شو او د نوموري د هوښياری له کبله د الپ تګين د پام وړ وګرځید، ته هغه خایه چې د نوموري د ساتونکو مشري وړ په غاړه شوه او د الپ تګين له لور سره یې واده هم وکړ.

سبکتگين

په (۹۶۳ق/۳۵۲م.) کال کې د الپ تګين له مرپني وروسته د ده زوي ابو اسحاق ابراهيم درې کاله او بیا د ده وروسته بلکانګين د لسوکلونو لپاره د غزنی اداره په غاړه لرله او دوی د الپ تګين خلاف د سامانيانو سره خپلې اړیکې تینګي کړي.

خود غزنی کمزوري ادارې او په غزنی باندي د لویکیانو اونورو مخالفینو احتمالي لاس بري، ترکي افسران او سرتبری دي ته وهڅول تر خو سبکتگين د الپ تګين زوم د خپل امير په توګه وټاکي. د نوموري د واکمني موده په (۹۷۶ق/۳۶۶م) کال کې یيل او په (۹۷۸ق/۳۳۶م) کال کې د ده له مرپني سره یو خای پاڼي ته ورسپله او نوموري په دي دورې کې د غزنويانو حکومت څواکمن کړ. سبکتگين بُست او قصدار په خپل قلمرو کې دننه او همدارنګه د دي حملو په ترڅ کې یې د افغانستان مشهور پوه او اديب ابوالفتح بُستي هم خپل چوپر ته حاضر کړ.

دهندوستان په لور یې هم لښکر کښي وکړي. چې برسپره پر ديني اعتبار غزنويانو ته دېر غنيمتونه هم په لاس ورغلل. او د حکومت ساحه یې د هندتر جیپال پوري ورسپله.

سبکتگين د هېواد د ادارې لپاره، ایالتونه د خپلې کورني د غړو ترمنځ وو بشل چې دېر مهم بنار (نیشاپور) په خپل زوي ابوالقاسم محمود، بُست یې بل زوي نصر او همدارنګه غزنی او بلخ یې بل زوي اسماعيل ته وسپارل.

سلطان محمود غزنوي

د سبکتگين له خوا اسماعيل (د سبکتگين د لور له خوا لمسي) ته د بلخ او غزنی حکومت سپارل، د ده او محمود غزنوي (چې یو تکړه او په کار پوه سپري و)، د اختلاف لپاره یې زمينه مساعده کړه. نو په دي توګه خه وخت چې په (۹۷۸ق/۳۳۷م) کال کې سبکتگين مړشو، نوموري خپل ورور له واکه لپري کړ او د غزنوي

سلطان محمود غزنوي

دولت اداره پی پخپله غاره واخیسته. د محمود غزنوی منظم سیاست په افغانستان او د هغه په شاوخوا کې د سیمه ییزو حکومتونو په له منځه ورلو ولاړو او دې کار د ده واکمنی څواکمنه کړه. په دې توګه چې سیستان، غرجستان (هزاره جات)، گوزگانان (جوزجان)، چقانیان او خوارزم د غزنی دربار اطاعت ته غاره کېښوده.

فتوات

زمور د هیواد په تاریخ کې محمود غزنوی څکه د ستر فاتح په توګه پېژندل شوی چې ده زیات فتوحات په ځانګړې توګه د هندوستان په لوري تر سره کړي دي. نوموري د بېلابلو دلایلو له مخې په هندوستان باندې یرغلونه تر سره کړل، د اسلام خپربدل او هغه قیمتی غنیمتونو چې د هندوستان په معبدونو او بت خانوکې ساتل کېدل لاسته راول.

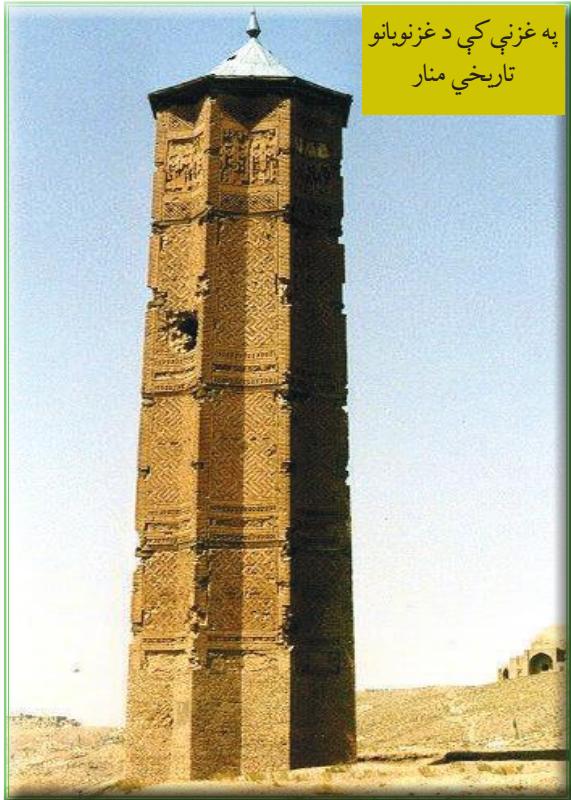
د محمود غزنوی د یرغلونو په پایله کې یې په هندوستان کې د اسلام د سېبېخلي دین ربښې وغڅولې او همدارنګه دېر زیات غنیمتونه د غزنوی ترکانو سرتبروته لاسته ورغلل. په ځانګړې توګه د هندوستان په ګوجرات کې په (۱۰۲۵ق/۴۱۶م) کال کې د سومنات بت فتحه کړ چې د هند د ډپرو لویو او مشهورو بتانو له ډلې خخه و. د غه کار د سلطان محمود غزنوی او د ده سرتیرو د ډېر شهرت لامل وګرڅد. د هند په لور د لشکر کېښو په اړه د پام ور خبره دا ده چې دا کار د غزنوی دولت د سرتبرو لپاره بوختیا وه چې په دې توګه غزنوی دولت له هغو خطرنو خخه په امن پاتې شوکوم چې د سرتبرو او افسرانو له پلوه ورته متوجه و. په هرحال، د سلطان محمود غزنوی فتوحات چې په هره انګېزه تر سره شوی، د هندوستان په سیمه کې په تېره بیا د اسلام د خپربدو په برخه کې ډېر اغېزمن وو او د اسلام دین چې مخکې تر ملتانه رسپدلى و، د غزنويانو په دوره کې د هند تر ډپرو نورو سیمو پورې ورسپد.

د سلطان محمود غزنوی ځایناستي

سرپرېه پر دې چې سلطان محمود غزنوی د خپل حکومت په منځنیو کلونوکې د مسعود په هکله مناسب نظر درلود او نوموري یې خپل ولیعهد وټاکه خود ژوند په وروستیو کلونوکې په مسعود باندې بدګمانه شو او د ده په ځای یې خپل بل زوی (محمد) ولیعهد وټاکه، دې لپاره چې د ده زپور او مېړنې زوی (مسعود) له مرکز خخه لیرې لارښې نو د ری او (تهران) او جبال (د ایران لویدیئخ) ایالتونو مشرې وټاکه.

سلطان محمود غزنوی په (۱۰۳۰ق/۴۲۱م) کال کې مړشو او محمد د خپل پلار په غوبنتنه په غزنی کې پر تخت کېښناست.

محمد له خپل ورور (مسعود) سره د واک د پېش غوبنتنه رد کړه خو مسعود په بربالیتوب سره له تهران خخه د نیشاپور په لور پرمختګ وکړ او د (روژې ۲۱ق/ سپتیمبر ۱۰۳۰م) کال کې هغه

په غزنې کې د غزنويانو
تاریخي منار

وخت چې د غزنې لښکرو خبر ترلاسه کړ چې
د خراسان لښکرو مسعود د پاچا په توګه اعلان
کړي نو د دې خبرې په اوريدو سره يې بې له
څنډه محمد له واکه لېږي کړ.

مسعود غزنوي د خپلې پاچاهي په وخت کې
له مخالفينو او سرغزوونکو سره زياتې جګړې
وکړي.

نوموري د خپل پلار ډپر شمېر هغه ملګري
ووژل او یا یې زنداني کړل چې د ده په اند د
نوموري د ځایناستي په نه قبلولو کې یې د ده
له پلا رسه سلا وه. په حکومت کولو کې یې
هم استبدادي لاره غوره کړه او په خلکو یې
زياتې مالې و تاکلې. او له بلې خوا د سلجوقي
کورني په مشرى د اغز د ترکمنانو نوي واک
نوموري لاکمزوري کړ او په پاي کې په هغه

جګړه کې چې په (۱۰۴۳ق/۱۴۳۱م) کال په روژې کې د یادو شوو ترکمنانو او غزنويانو ترمنځ سرخس
ته نژدي د دندانقان په سيمه کې وشه. غزنويانو سخته ماته و خوره مسعود غزنوي له دې ځایه د غزنې
په لور تېښته وکړه او څرنګه چې نوموري فکر کاوه چې د ترکمنانو تر څارنې لاندې نه شي، نو ځکه
له خپلې کورني او خزانو سره د هند په لور و تېښټد. مسعود په (۱۰۴۱ق/۱۴۳۲م) کال کې په هغه
توطنه کې ووژل شو چې د نوموري د ورور محمود له خوا ورته برابره شوې وه. له دې وروسته غزنويان
د (۱۳۰) کلونو لپاره په واک کې پاتې شول خود دوى واکمني د افغانستان په ځينو سيمو او همدارنګه
د بلوچستان او پنجاب په یوې برخې پوري محلوده شوه.

غزنوي پاچاهان

نوم

الپ تګین

سبکتګين

اسماعيل بن سبکتګين

سلطان محمود غزنوي

محمد بن محمود

سلطان مسعود

مودود بن مسعود

مسعود بن مودود

بهاالدوله علي بن مسعود

سلجوقيان

سلجوقيان په اصل کې د اغز له ترکمنانو خخه شمېرل کېري چې د اتمې هجري پېرى په ترڅ کې يې د خوارزم (ارال) بحيري او د سير دريا سيمې ته کلې وکړي.

دلسوچوي کورني لوی نیکه دقاق (تقاق) نومېله. نوموري د ترکي پاچاهانو په خدمت کې حاضر و او

سلجوق هم د همدي (دقاق) زوي د ترک پاچاهانو په خدمت کې شپې ورځې تپرولې.

دلسوچوي دولت د واکمني سيمې

ویل کېري چې دی او کورني يې په (۹۲۳ق. / ۱۰۹۲ م.) کال کې مسلمان شول. د سلجوق درې زامن اسرائیل، میکائيل او موسى په نومونو د ماوراءالنهر لورته کلواں شول او هلتې يې د سامانيانو خدمت ته غاره کېښوده. خو د سلطان محمود غزنوي له خوا د اسرائیل نیول او د هندوستان کالنجر په زندان کې وروسته له اوو کلونو بند خخه د ده مرینه، د ترکمني سلجوقيانو او ترک غزنويانو تر منځ اړیکې خرابې کړلې او په خانګري توګه د سلطان مسعود غزنوي سیاستونو دوی ته دا زمينه برابره کړه

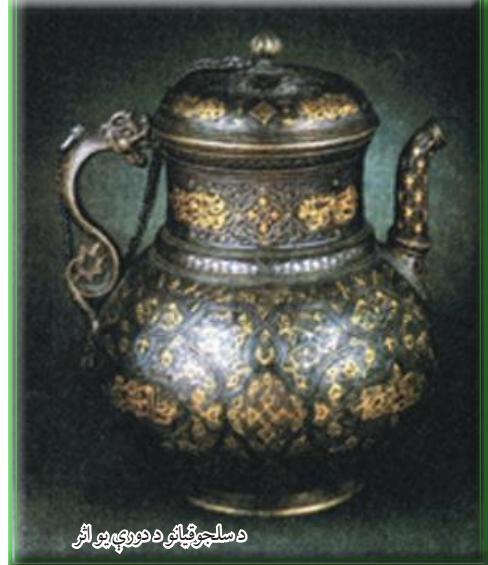
چې سیاسی او نظامي واکمنی ترلاسه کړي. دوی په (۱۰۳۸ق/۲۹) کال کې د خراسان مشهور بنار نیشاپور ونیو. او وروسته پې د جګړې په ترڅ کې د دندانقان په سیمه کې د سلطان مسعود غزنوي څواکونو ته سخته ماته ورکړه، په دې جګړه کې د سلجوقيانو د جګړې مشری د مېکائیل زوی طغرل پېگ په غاره لرله چې نوموري سربېره په نیشاپور د ماوراءالنهر، افغانستان او ابران نور مهم ولايتونه هم لاسته راول.

طغرل بیگ د سلجوقي حکومت د لپې بنسټګر ګنبل کېږي او تر (۱۰۶۳ق/۵۵) کال پورې پې واکمنی وکړه. له (۲۶) کلونو واکمنی وروسته د ده له مرپنې سره سم د نوموري وراره الپ ارسلان واکمنی ته ورسپد. نوموري خواجه نظام الملک خپل وزیر وپاکه د دې پوه وزیر په هخو سره پې دولت او سلجوقي نظام له بنه کورني ثبات خڅه برخمن شو او په بهرنۍ برخه کې پې په (۱۰۷۰ق/۶۲) کال کې د وان او ارزروم د بحيري په منځ کې د ملازجرد په مشهوره جګړه کې روميانو ته ماته ورکړه. د روم قيسر دیوژن رومانوس پې اسيير او کوچنی آسيابې تر لاسه کړه.

الپ ارسلان په (۱۰۷۳ق/۶۵) کال کې د خوارزم په لاره کې ووژل شو او له د خڅه وروسته د نوموري زوی ملک شاه سلجوقي د خواجه نظام الملک په هخو واکمنی ته ورسپد. نوموري نه یوازې په کورنيو ګلاؤديو برالسې شو، بلکې د سلجوقي دولت ترواک لاندې سیمه پې د ختيغ لورته ترچينه او لويدیع لورته د مدیترانې ترسمندره پورې ورسوله.

د ملک شاه حکومت د خواجه نظام الملک په ایسته کولو او د تاج الملک قمي په راوستلو سره د کمزوري خواته روان شو او په (۱۰۹۲ق/۸۵) کال کې د نوموري له مرپنې سره سم د ده د کورني د غړو ترمنځ د واکمنی د لاسته راولو په موخه جګړې پیل شوې او دغه جګړې د دې لامل شوې چې د سلجوقيانو سیمې د شهزاده ګانو ترمنځ ووبشل شي او هر شهززاده د خپل وزیر او سريرست چې (اتابک) به ورته وبل کېلده، په مرسته ولايت اداره کاوه.

اتابکانو هم له خه مودې وروسته د خپلواکۍ خوبونه ولیدل او همدارنګه د ایران په آذربایجان او لرستان کې پې خپلواکه لپې رامنځته کړه. د سلجوقيانو د واکمنی ختيځي سیمې، افغانستان چې د سلطان سنجر تر واک لاندې راغي او نوموري له ډېر اخ او ډېب وروسته مروه خپله پلازمېنه وپاکله. خو له (۴۲) کلونو واکمنی وروسته په (۱۵۰۷ق/۵۵) کال کې د نوموري له مرپنې سره سم، د ختيځو سلجوقيانو کورني هم کېره لاره خاتنه غوره کړه او خرنګه چې سلطان سنجر خایاستي نه درلود، نو د نوموري خوري رکن الدين محمود په (۱۱۶۲ق/۵۵۷) کال کې د افغانستان او ماوراءالنهر په ځینو برخو واک وچلاوه. خو په دې کال کې د یوه سلجوقي سردار له خوا ونیول شو او بیا ړوند شو. له دې وروسته افغانستان او ماوراءالنهر د غوري او خوارزم شاهي پاچاهانو ترمنځ د کړکېچونو ډګر شو.

د سلچقانو دورې ټولار

په دې دورې کې اقتصاد او فرهنگ

د محمود غزنوی فتوحاتو په ځانګړې توګه سر بېره د اسلام د دین په خپرېدو ډېره شتمني یې هم غزنويانو ته ورکړه؛ ځکه د دې یرغلوونو په ترڅ کې ډېر غنیمتونه د دوی په برخه شول. چې د دې شتمنيو په وسیله د غزنی بنار ودان او آباد شو، د غزنی په بنار کې ډېر جوماتونه، کتابتونه او مانۍ ورغښې. د غزنی جومات د دې ټې په هکله ويل کېږي چې د بغداد له جومات سره برابر و. د غزنويانو په وخت کې د مانیو جورپول هم دود وو او ويل کېږي چې سلطان مسعود غزنوي یوازي د اوو مليونو درهمو په بيه یوه مانۍ جوړه کړه چې د ودانی

او جورپولو کارونو یې خلورو کلونو پورې دوام وکړ. د پلونو جورپولو په برخه کې هم د پام وړکارونه تر سره شول او د سلطان محمود غزنوي له خوا د جیحون رود پر سر د زنڅخونو د پیوسته کولو په واسطه په (۱۵-۲۴/۲۵-۲۶) کال کې د زورقې پله جورپول د غزنويانو د دورې له غوره توښتونو خخه ګنډل کېږي.

زمور په هېواد کې د کرنې په برخه کې د غزنويانو خخه د مخکنیو دورو په پرتله زیات توپیر ترستګونه شو خو د غزنويانو له خوا د حاصل خیزو ولايتو奴 لاندې کولو او د پريمانه غنیمتونو لاسته راولپولو د غزنوي دولت د عوایدو کچه لوره کړه دغه عواید په کال کې خه د پاسه سلو مېليونو درهمو ته ورسېد. له فرهنگي پلوه د غزنی د بنار پرمختګ، د علومو د غورېدو او دودېدو عامل وګرځید، په داسې کچه چې د سلطان محمود غزنوي په وخت کې د غزنی بنار د دارالعلم حکم ترلاسه کړ او ويل کېږي چې د پوهانو سربېره د د په دربار کې خلور سوه شاعران هم اوسيدل.

د غزنويانو دورې د نامتو پوهانو او شاعرانو له ډلې خخه د لاندې کسانو نومونه د یادونې وړ دي. د نجوم، ځمکپوهنې او عقایدو په برخه کې نامتو پوه ابوالحسن البرونی، ریاضی پوه ابوالحسن علی بن احمد نسوی، ابوالقاسم حسن عنصری، ابوالنجم احمد منوچهري، عبدالعزيز عسجدی مروزی او ابوالقاسم فردوسی او سلجوقيان هم سره له دې چې د فرهنگ او تمدن له پلوه بېرته پاتې وو او تراوشه یې خپل قبيلوي خويونه نه وو هېر کړي، دوى هم د سيمه ييزو وزيرانو او پوهو شخصيتونو خخه غوبښته وکړه ترڅو د حکومتداري په برخه کې ورسه مرسته وکړي، په دې توګه یې غوبشتل چې د قبيلوي نظام د زيانونو کچه را پيټه کړي.

په دې دورې کې املاک او کرنیزې ځمکې د واکمنو له خوا هغو خلکوته ورکړل شوې چې په سلجوقي کورنۍ پوري ېې اړه درلوده، له دې کبله د کرنې برخه زیانمنه شوه. خو په دې دوره کې د جوماتونو او قبرونو بیا رغونه د ځانګړي مذهبی ارزښت لرونکې وه، د بنوونې او روزنې لپاره د (نظمي) په نامه مدرسي هم د هېواد په بېلاپلو برخو کې جوړې شوې. د دوي د آباديو له ډلي څخه د جوزجان په سریل کې د امام خرد زیارت، د بلخ په دولت آباد کې یو منار او په بلخ کې د بابا حاتم زیارت یادولای شو. د نورو فرهنگي بدلونونو له ډلي څخه د ترکي اداري اصطلاحاتو دوډپدله لکه کوتوال (د کلاغانو سرمشر)، باسقاق (د ماليې اخيستلو مامور) او همدا راز د رنګارنګ او ارزیستمنو جامو دوډپدله.

همدارنګه سلجوقيان د دري او فارسي ژې د جدي خدمت کوونکو څخه شمېرلای شو ځکه نوموري ژبه د دوي په وسیله عراق، اذربایجان او کوچنی آسيا (اوسنی ترکي) ته ورسپدله.

د سلجوقي دورې د مشهورو فرهنگي او علمي څېرو نومونه په لاندې توګه یادولي شو: حکيم مجدد چې په سنایي غزنوي مشهورو، خواجه عبدالله انصاري، شیخ محمد غزالی او همدارنګه شاعره او هنرمندہ مېرمن منیژه مهستي.

په ټولګي کې فعالیت

زدهکوونکي دې په دوو (الف) او (ب) ډلو ووبشل شي، د الف ډله دې د غزنويانو په دورې کې د غزنې د پرمختګ او آبادي علتونو او (ب) ډله دې د سلجوقيانو په دورې کې زموږ د هېواد د فرهنگي پراختیا د علتونو په برخې کې یو له بل سره خبرې اترې وکړي.

پوښتنې

- ۱- ولې سلطان محمود غزنوي په هندوستان کې له فتوحاتو سره مينه در لوده؟
- ۲- د سلطان محمود غزنوي ځایناستی خه نومېدہ او سلطان مسعود خه ډول ماته ورکړه؟
- ۳- سلجوقيان په اصل کې له کومو خلکو څخه دي او په خه ډول ېې دولتي واکمني ترلاسه کړه؟
- ۴- د سلجوقي دولت تر ټولو مهم وزیر خه نومېدہ؟

له ټولګي څخه دباندي فعالیت

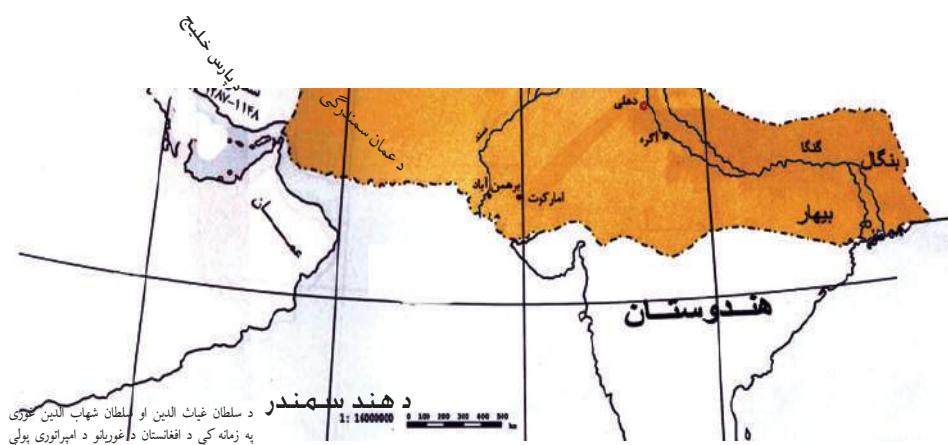
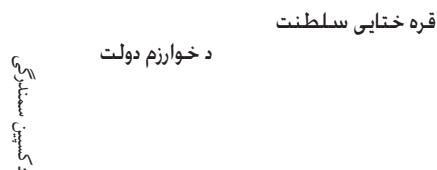
زدهکوونکي دې د ابوریحان الیرونې او خواجه عبدالله انصاري د آثارو په هکله یوه مقاله ولیکي او تر راتلونکې لوست دې ټولګي ته وړاندې کړي.

غوریان او خوارزم شاهان

غوریان او خوارزم شاهیان زمور د هپواد او سیمې د تاریخ هغه واکمن گنل کېږي چې د خانګرې ارزښت او نقش خڅه برخمن وو. غوریانو هغه وخت چې په غور کې د سلطنت بنست کېښود، نو هنلوستان یې هم تر خپلې ولکې لاندې راوست. خوارزم شاهیان سره له دې چې د ترکي سلسلو او د ماوراً لنهر په شمال کې خوارزم ته منسوب وو خو زموږ هپواد یې هم ترواك لاندې و.

زمور په هپواد کې د یادو شوو لريو ترولکې لاندې، د وضعې خپرنه د دې لوست موضوع ده، ورسره به آشنا شئ.

د غوریانو دولت

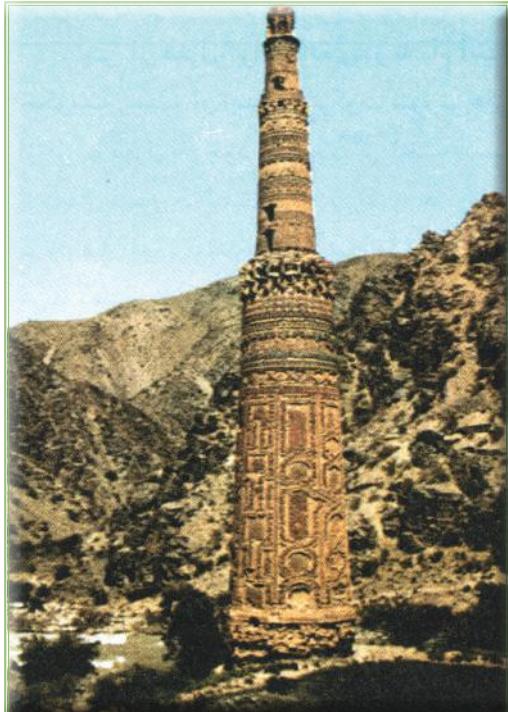
غوریان چې زمونږ د هپواد افغانستان په مرکز کې له غور خڅه پاخېدل، په اصل کې یې رېښه ملک شنسټ ته رسپېري. نومورې په غور کې امارت درلود، منهاج السراج جوزجانی د (طبقات ناصري) په کتاب کې د ملک شنسټ په اړه ويلي دي: نومورې د اسلام په لومړيو کې ژوند کاوه او په دا طبلانه توګه یې د حضرت علیؑ په دورې کې د نومورې په واسطه د اسلام په سپېخلي دین مشرف شو او همدارنګه د امارت دوه سمبولونه (عهد او لوا) ده ته ورکړل شول.

غوري شاهان د خانگري جغرافيوي موقعیت او د سيمې د ډېرو لوړو ژورو په لرلو سره، له هماغه لوړيو څخه د نسبی خپلواکۍ لرونکي وو، ډير پاچاهان او هېواد نیونکي ونه توانېدل چې دا سيمې لاندې کړي. غوريانو له عباسی نهضت سره فعاله

وندې واخیسته او امير فولاد غوري له ابومسلم خراساني سره مرسته وکړه.

خولومړي کس چې له هارون الرشید څخه یې (عهد او لو) ترلاسه کړل، امير بنجي نهاران نومېده. نوموري وروسته له امير فولاد څخه د غور دویم خواکمن امير بلل کېدہ.

د غور له اميرانو څخه محمد سوری د سبکتګين او د ده د زوي سلطان محمود غزنوي هم عصره و چې په کلکه به د زوي او پلار ديرغلونو په وړاندې درېدہ. په پای کې سلطان محمود غزنوي په (۱۰۱۱ق/۴۰۱م) کال کې په محمد سوری يرغل وکړ او هغه یې ونيوه. او د سلطان محمود غزنوي په بند کې له منځه لار؛ خود غور وکمني د سلطان

د غور جام مئار

محمود غزنوي له خوا د هغه زوي شیث ته ورکړل شو. وروسته له دې غوريان د غزنويانو تر ولکې لاندې راغلل. سره له دې چې په خپلې سيمې کې خپلواکه وو، خو غزنويانو ته به یې باج ورکاوه. دغې وضعې د سلطان بهرام شاه غزنوي او سلطان سنجر سلجوقی تر پاچاهی پوري دوام وکړ. په دې دورې کې غوريانو د علاوالدين حسين تر مشری لاندې په (۱۱۵۲ق/۴۷م) کال کې له سلطان سنجر سلجوقی سره جګړه وکړه. خو علاوالدين حسين د سلطان سنجر سلجوقی له خوا ماته وخروره، بیا د غور مشری ته ورسېد.

علاواليدين حسين له خه مودې وروسته پر غزنوي يرغل وکړ او غزنوي یې ونيوه، خپل ورور سيف الدين یې د بهرام شاه غزنوي پر ځای په غزنوي کې حاکم ويکاه. له خه مودې وروسته د غزنوي خلکو د هغه پر ضد پا خون وکړ او د سيف الدين په وزړو سره یې یوڅل بیا بهرام شاه غزنوي د پاچاهي پر تخت کېناوه. علاواليدين حسين د غزنويانو د ډې عمل څخه د غچ اخیستلو په نیت په (۱۱۶۰ق، ۶۵۵م) کال

کې ھغە وخت چې د بهرام شاه زوى خسرو شاه واکمن و، په غزنې يرغل وکړ. غزنې بې ونيو او وې سوزواوه له دې وروسته نوموري په علاوالدين جهانسوز مشهور شو.

له علاوالدين خخه خه موده وروسته د ھغه وراره غیاث الدین بن سام د غور واکمن شو او نوموري د چېل زپور ورور شهاب الدين محمد بن سام په مرسته غزان ته چې د غزنې حاکم و، ماته ورکړه او د

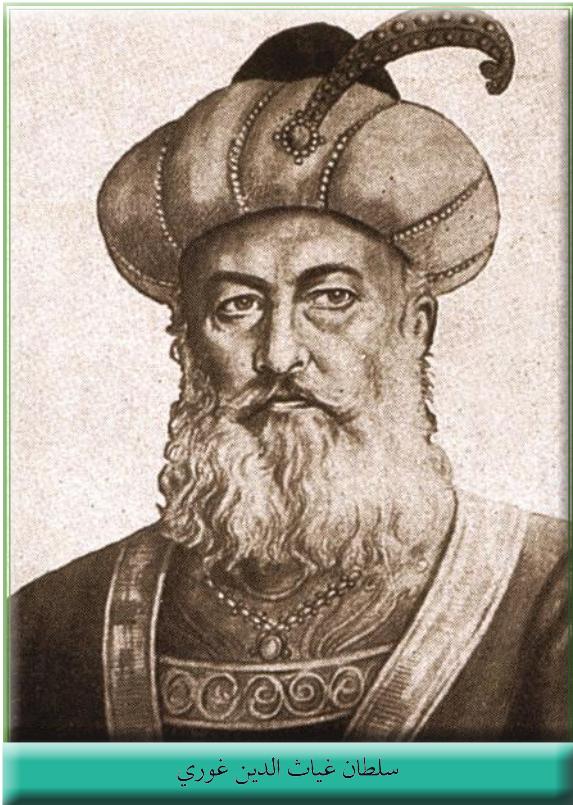
غوريانو تر لاس لاندې سيمه بې له سند خخه تر کرمان پوري ورسوله سلطان شهاب الدين په (۱۱۸۴ق/۵۷۹م) کال کې لاهور هم ونيو او د غزنويانو سلطنت بې په بشپړه توګه له منځه یوړ. د شهاب الدين د اقداماتو په ترڅ کې د غوريانو هېواد ډېر پراخ شو. په دې ډول د کسپین(خزر) سمندر له خنایو خخه نیولې بیا په هند کې د جمنا تر ساحله او له جيچون خخه تر بلوجستان پوري خطبه د سلطان غیاث الدين په نامه ويل کېلده.

په (۱۲۰۳ق/۵۹۹م) کال کې د سلطان غیاث الدين له مرینې وروسته د نوموري ورور شهاب الدين محمد چې د

معزالدين په لقب مشهور و، پر تخت کېناست. خو دی په مرکزی آسيا کې د ډیوه بل څواك سره مخامخ شو چې خوارزم شاهيان نومېدل. چې په پایله کې بې غوريانو ته ماته ورکړه او سلطان شهاب الدين هم په (۱۲۰۶هـ/۱۲۰۲م) کال کې د ډیوه مخالف له خوا ووژل شو.

د غوري حکومت کمزوري د غیاث الدين محمد د زوى غیاث الدين محمود له زمانې راپیل شو او امپراطوري بې د دوه ټوبې کېدو په لور روانه شو.

خرنګه چې قطب الدين ايبيک په ډهلي او ناصر الدين په سند کې د خپلواكۍ بيرغونه اوچت کړل نو ورو ورو غوري دولت یوازې په غور پوري محدود شو.

سلطان غیاث الدين غوري

خوارزم شاهان

خوارزم چې په لرغونو متنونو
کې هوا زرمیا راغلی د هغې
سیمې نوم دی چې د جیحون
سیند د لوپې برخې او د کسپین
(خزر) د بحیرې شمالي خنديې
ترمنځ پرته ده. او خوارزم شاهان
د دې سیمې او سپدونکو تهخوارزم شاهان
وبل کېږي. دوی هم د سیمه

یېزو اسلامي حکومتیونو د پاخونونو په موده کې د خپلواکۍ بېړغ اوچت کړ او د څانګړې حکمرانی
لړۍ یې رامنځته کړه.

د خوارزم شاهانو لومړنی خېړه انوشتگین غرجه نومېده چې په اصل کې د افغانستان په مرکز کې له
غرجستان (اوسيني هزاره جات) خڅه و، نومورې د هغو خدمتونو په بدله کې چې سلجوقی دولت
ته یې ترسره کړل. لوړو مقامونو ته ورسپله چې په پای کې حتى د خوارزم امارت ور په برخه شو. د
انوشتگین غرجه له مرینې وروسته د د زوی محمد په (۱۰۹۸ق/۴۶۱م) کال کې د سلطان سلجوقی
له خوا د خوارزم حکمران وټاکل شو.

محمد د لومړي خل لپاره په څان د (خوارزم شاه) نوم کېښود او د ټول عمر لپاره یې خپل حکومت
د (سلطان سنجر سلجوقی) په ملاټې پر مخ بیولو خود ده زوی (اتسز) چې پوه او د فضیلت خاوند
و، خه وخت چې په (۱۱۲۸ق/۲۵۱م) کال کې د خوارزم مشرشو، نو د سلجوقی حکومت خڅه
یې د خپلواکۍ لپاره هڅې وکړې.

نوموري په (۱۱۸۱ق/۳۵) کال کې د سلجوقيانو نوم له خطبې او سکې ايسته کړ، او په بشپړه توګه ېچله خپلواکي اعلان کړه او هڅه ېټ وکړه چې د نويو سيمو په لاندې کولو سره خپله تر لاس لاندې جغرافيائي سيمې پراخه کړي.

د خوارزم شاهانو پياوري اميران عبارت وو له علاواليين تکش او علاواليين محمد خڅه و چې په خانګري توګه د علاواليين د حکومت په دورې کې د خوارزم شاهي دولت تر ولکې لاندې سيمې خپل اعظمي حدته ورسيدې. د غوريانو حکومت هم په (۶۰۶ق/۱۲۰) کال کې د علاواليين له خوارزم شو. او په دې توګه د سند د سيند تر خنډو پوري د خوارزم شاهانو واکمني وغزېله. سره له دومره پراختیا، بیا هم خوارزم شاهي دولت دېره موده پاتې نشو. خکه له یوه پلوه ېټ له عباسی خليفه سره اړیکې بشې نه وې چې په پایله کې ناصر الدين الله د خوارزم شاهانو له مخالفینو خڅه ملا تړ وکړ او له بله پلوه مغولانو د چنګزخان تر مشری لاندې د دوى سيمه په (۶۱۷ق/۱۲۲۱) کال کې تر برغل لاندې ونيوه. مغولو د خوارزم بنار ونيوه چې په دې ترتیب د خوارزم شاهي دولت او واکمني د له منځه ورلو موده راوسېده.

علاواليين محمد خوارزم شاه له مغولو خڅه وتنښېد او د مازندران سیند یوې جزيري ته ېټ پناه یوره. او هماګله مړ شو، خو مخکې تر مرینې ېټ خپل زوی جلال الدين خپل حائیاستی وټاکه. نوموري د مغولو پر وراندې ډېر مقاومت وکړ خود پروان په جګړه کې ېټ له دوى خڅه ماتې وڅوره او سند ته وتنښېد. یو خل بیا ېټ سند ته نژدي د چنګزخان له خوا ماتې وڅوره او ډهلي ته ېټ پناه یوره، یو خل بیا ېټ د کرمان او شيراز له لاري خان اصفهان او آذربایجان ته ورساوه خو په پای کې په (۲۷ق/۱۳۳۰) کال کې د کردانو له خوا ووژل شو او خوارزم شاهي حکومت هم د د له مرگ سره د تاريخ یوه برخه وګرڅیده.

اقتصادي او فرهنگي وضع

د پرله پسې یړغلونو، لښکر کښيو او دوامداره جګړو په دليل که خه هم دا سيمه دومره د اقتصادي ودې او غورېلنې لپاره مناسبه نه ده خوبیا هم زمور خلکوبه په دې دورې کې د کرښې، زراعت او تولیدول له لاري خپلې لومړنې اړتیاوې پوره کولې. وریشې، غنم، وریجې، پنه، انګور، ممیز، بادام، پنیر ېټ تولیدول. همدارنګه د هېباد له خینو کانونو خڅه سره زر، سپین زر، اوسبېن، مس، سرب او نوشادر استخراجیدل. او کوچنۍ صنایع، لکه: نساجي، چرم جورونه، قالین او بدنه او وسله جورول دود وو، دا دوره د پوهې او فرهنگ په برخې کې، د ساماني او غزنوي دورو ادامه بللي شوې ده. سره له دې ټولو، په خانګري توګه غوريانو ودانیو او آبادیو ته پاملنې وکړه او خنې جوماتونه، کلاګانې او ودانی ېټ جورې کړي.

د دوى د ودانیو له ډلي خڅه د پام وړ عمرانات یو هم د هرات جامع جومات دی چې د غیاث الدين محمد غوري په دورې کې ېټ کارښېل شو. بل په غور کې د جام منار چې ۶۴ متره لوړوالی لري د محمد غوري په نامه د یوه ډېرليک په لرلو سره د غور د جام په سيمې کې واقع دی چې د نړۍ له لوړو منارونو خڅه ګنل کېږي.

له بلې خوا غوريان د مذهبی تسامح (آسانی) په برخه کې مشهور وو او د دوى دريار د بېلاپلې ديني او مذهبی ډلو او فرقو د پوهانو او عالمانو د ټولېدو څای ګپله کېده. ددي په پوهانو او عالمانو د جدي ملاترو له ډلي خخه بلکېدل.

دوى پوهانو او عالمانو ته په درنه او د قدر په سترګه کتل. غوري اميرانو د علم او ادب سره دومره مينه لرله، هغه وخت چې علاواليدين جهانسوز د محمود غزنوي او د ده د خايناستو بنائيته ودانۍ پنگولې په هممه حال نوموري هغه شعرونه چې د دي ماينيو په هکله ويبل شوي وو، ټول يې په سرو ززو واخيسټل او په خپل کتابتون کې يې کېښودل.

خوارزم شاهانو هم د اديبانو او شاعر انو د ملاتړ سياست وياله او دا خبره مشهوره ده چې استز خوارزم شاه، د خپل انشا د دېوان مشری لپاره رشید الدين محمد وطواط بلخي غوره کړ.

او دغه هرمند شاعر چې په عربي او فارسي، نظم او نثر کې يې لوی لاس درلود، (حدائق السحر في دقائق الشعر) كتاب يې ده په لاربسوونې ولیکه. دغه كتاب د معاني، بيان او د وينا د لفظي او معنوی صنایعو په برخه کې ولیکل شو. همدارنګه سیده بېگم (علویه) دکمال او فضل خاونده او د دېوان لرونکې شاعره په همدي وخت کې او سېدله. نوموري د وطواط بلخي د شعرونو په څواب کې شعرونه ويلى دي.

علاواليدين محمد سره له دي چې يوې په رحمه او د تدبیر او سياست نه لرونکې خېړه وه خود یوه علم پال او ادب پالې خېږي په توګه پېژندل شوي او ويبل کېږي چې نوموري ديندار او علم دوست پاچا و.

په ټولګي کې فعالیت

زدهکونکي دي، له جغرافيوي نقشې خخه په ګټه اخیستې سره د غور په تاریخي ارزښت خېږي وکړي.

پونتنې

- ۱- غوريانو ولې په عباسې نهضت کې ګډون وکړ؟
- ۲- د غور د مهمو اميرانو نومونه واخلي.
- ۳- د سلطان سنجر سلجوقې په ځنګ کې د انوشتګين غرچه او علاواليدين حسين د سياستونو توپير خه و؟
- ۴- رشیدالدين وطواط بلخي په کومه زمانه کې او سېدله او ترټولو مهم کتاب يې خه نومېده؟

له ټولګي خخه دباندي فعالیت

زدهکونکي دي د افغانستان په تاریخ کې د غوريانو ونډه (نقش) په هکله مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دي ټولګي ته وراندي کړي.

مغول او آل کرت

زمورد په هپواد باندي د مغولویرغلونه زمورد سيمې د تاريخ له مهمو پيښو خخه گنيل کېري. دغه يرغلونه چې د مغولو په برلاسي او برياليتوب پاي ته ورسپدل زمورد ټولنيز، سياسي، اقتصادي او فرهنگي ژوند په بېلاپللو برخو کې يې بېلا بېلي پايالي رامنځته کړي. د مغولو د برلاسي خرنګوالي او د دوي د واکمني په دورې کې د کرتۍ دولت رامنځته کېدل، هغه موضوع عگانې دی چې په دې لوست کې به يې ولوئ.

د مغولو د لومړنۍ واکمنۍ جوړښت

مغول په اصل کې د زېړ پوستو قومونو خخه وو چې د مرکزي، ختيיחي آسيا په خينو برخو کې او سپدل. دغه قوم له بېلاپللو ډلو خخه جور شوي دی او ترپولو مهمې ډلي يې: تاتار، قیات، جلاير، فقرات او کرائیت دی. دوي قبیلوی او د کلپوالی ژوند کاوه. او تر هغه پوري چې یسوکابها در (د چنګيزخان پلار په شبېمه هجري / دولسمه ميلادي پېړي کې دوي سره متحد کړي نه وو، په جګرو او شخړو کې بنکېل وو.

وروسته دده له مړینې، د نوموري زوي (تموچين) د مغولو مشری ترلاسه کړه. تموچين د شبېرمې پېړي په پاي کې د مغولي قومونو په لویه غونډه کې د چنګيز خان لقب ترلاسه کړ. نوموري وتواند چې د (اومې هجري / ديارلسماې ميلادي) پېړي تر لومړيو پوري په منځنۍ آسيا کې زياته مغولي قومونه د خان تابع کړي.

په چين کې د مغولو د پرمختګ او لاس اچونې خبر د سلطان محمد خوارزم شاه ترغوبره هم ورسپله او همدارنګه د چنګيزخان له پلوه یو پلاوی هم د خوارزم شاه دولت ته ولپرل شو چې په (۱۲۱۵ق/۱۶۶۰م). کال کې د چنګيزخان د استازی او سلطان محمد خوارزم شاه ترمنځ تپون لاسلیک شو. خود اترار بنار د حکمران له خوا چې د سلطان محمد خوارزم شاه له خپلواو خخه و، د مغولي سوداګریز کاروان چورکول او د سوداګرو وژل، چنګيزخان ته بنه بهانه په لاس ورکړه چې په خوارزم شاهي دولت يرغلونه وکړي. نو په دې توګه په (۱۲۱۶ق/۱۶۶۰م). کال کې د ډيرغل فرمان ورکړ شو، او په لسګونو زره مغولي سرتپري اسلامي سيمو ته ننوتل. وروسته د بخارا، سمرقند، خوارزم او مروي بنارونو د لوټپولو او وژنو خخه زمورد هپواد خینې مهم بنارونه، لکه: هرات، غزنې، کابل او باميان د مغولو په واسطه په سخته توګه وړجاري او خلک یې ووژل شول. چې په دې توګه مغولي قومونه په افغانستان برلاسي شول او زمورد هپواد په تاريخ کې یوه توره دوره رامنځته شوه.

چنگیز خان دخوارزم شاهی دولت تر لاس لاندې سیمو د نیولو وروسته، بېرتە مغولستان ته وګر خید. نومورپی په (۱۲۴ ق.م.) کال کې د بت د شمال له نیولو وروسته د (۷۲) کلنی په عمر مړشو. د چنگیزخان د ځایناستو له ډلې څخه یو خل بیا د منګوFaآن د واکمنی په وخت کې هلاکو خان ته دندھ وسپارل شوه چې په اسلامي نړۍ یرغل وکړي. نومورپی خپل ماموریت په (۶۵۱ ق/۱۲۵۳) کال پیل کړ. هلاکو خان په (۶۵۸ ق/۱۲۵۸) کال کې د عباسی خلیفه (المعتصم با الله) په وژلو او د بغداد په نیولو سره د عباسیانو د خلافت (۵۲۵) کلنې واکمنی ختمه کړه. وروسته له عراقه یې همدارنګه ګرجستان، ارمنستان او د کوچنی آسیا (اوسنی ترکیې) بنارونه هم ونیوه. هلاکو خان په (۶۶۳ ق/۱۲۵۳) کال کې وروسته له دې چې له جیحون نه د مصر تریپولو یې خلک د مغولو تابع وګرڅول، مړشو.

له دې وروسته د اوسنی ایران او د افغانستان د لوپدیع یوه برخه د هلاکو خان د اولادونو یعنی مغولي اپلخانانو په لاس ورغله خو ماوراءالنهر او افغانستان (تخارستان، بلخ او زابل) د یوې بلې مغولي ډلې (جفایانو) په لاس کې ورغلې. د افغانستان په نورو برخو کې سیمه ییزو مشرانو واکمنی چلوله.

د آل کرت دولت

سیمه ایز شاهزاده ګان
د عمان سمندرګ

د چغه نای دولت

د مغولو په دورې کې يوله
هغو سیمه ییزو حکومتو
څخه چې د افغانستان په
لوپې برخې یې واکمنی
کوله آل کرت یا کرتیان
وو. د کرتیانو اصل او
نسب په هکله اختلاف
موجدو دی. څینې دوی
په غوریانو پورې ترې او
څینې نور مورخین بیا د
ریبع فوشنجي د هغه شعر

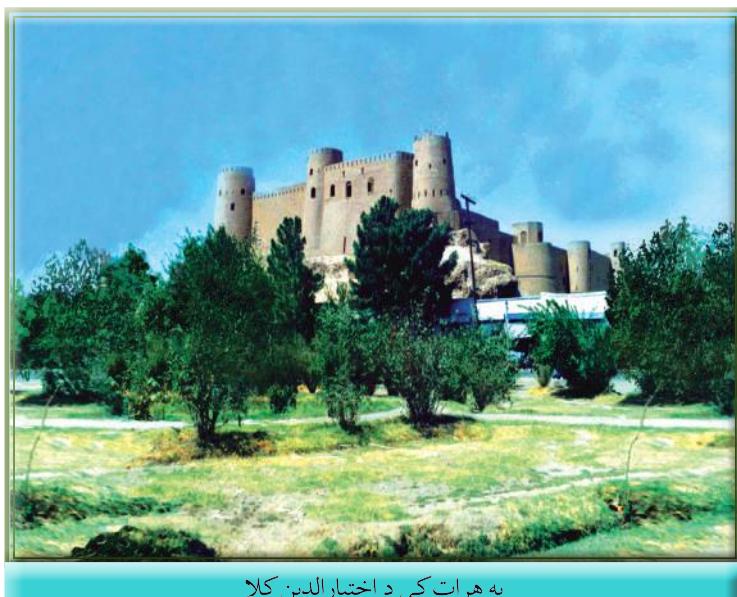
له مخې چې د ملک فخرالدین کرت په ستاینه کې یې ویلى، نومورپی په سلجوقی او ترکمنی پاچه هانو پورې ترې. د فوشنجيانو هغه شعر په لاندې ډول دی:

واسطه ملک سکندر تویی	قاعده دوده سنجر تویی
ملک سکندر به تو دارد امید	دوده سنجر زتو خواهد نوید

په هر حال، ملک رکن الدين د دې کورني له مشهورو شخصيتوونو خخه و. نوموري د تاج الدين
مرغني زوي و چې د غوريانو له خوا په قلعه خيسارکې گمارل شوي و.
د مغولو د يرغلونو په وخت کې، هغه د غور او غزنې د ځینو برخو سر لښکر او څرنګه چې د
چنګېزخان د فتوخاتو آوازه یې واورپده نو د اطاعت لاره یې غوره کړه چې په دې توګه نوموري ته د
غور ولايت او شاوخوا سيمو حکومت وسپارل شو.

ملک رکن الدين د خپلي (۲۶) کلنې واکمنی په موده (۱۲۴۵-۱۲۲۰ق/ ۶۴۳-۶۱۷م) کې
د لور له پلوه لمسي (شمس الدين کرت) ته ډپره پاملرنه وکړه اونوموري یې خپل ځایناستي وټاکه. او
همدغه شمس الدين کرت چې وروسته له خپل نیکه واکمنی ته ورسپد، د کرتی اميرانو او مشرانو د
لړۍ پیل بلل کېږي.

ملک شمس الدين هم د خپل نیکه په خېر د مغولو ملاتړي و او مغولو د نوموري د دې کار په بدل کې
د همه موختیخو ایالتونو مشری وسپارله چې د افغانستان یوه مهمه برخه د سند تر سینده پورې په
کې شامله ووه.

د ملک شمس الدين
زياتره اولادونو او
ځایناسټې د مغولو
سره د مرستې سياست
ته دوام ورکړ. ملک
معزالدين حسين کرت
که هر خوله مغولو
څخه د څلواکۍ په
لاره کې ګامونه پورته

کړل خو د مخالفینو په وړاندې د ناوړه چلنډ په لرلو او د بلخ، بادغیس او شبرغان د خلکو د وژلو او لوټولو په سبب د ډپرو پاڅونونو سره مخ شو او په پای کې د غوري حکومت له خوا له واکه وغورخول شو. د دې کورنۍ وروستي مشر ملک غیاث الدین د ملک حسین زوی و چې د امير تیمور ګورکانی په عصر کې یې ژوند کاوه. په (۱۳۸۷ق/۱۴۳۸م) کال کې د تیمور په امر ووژل شو او په دې ترتیب د آل کرت دولت هم زموږ د هېبوا د تاریخ یوه برخه وګرځیده. د آل کرت اميرانو شمېر اته کسان وو او (۱۴۰) کاله یې واکمني وکړه.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې د نقشې خخه په کار اخیستلو، د مغولستان موقعیت پیدا او د افغانستان پر لور د مغولو د حرکت او نفوذ لاره پیدا کړي.

پښتنې

- ۱- د مغولو د مهمو قبیلو نومونه واخلي.
- ۲- مغول د لومړي خل لپاره د کوم تاریخي شخصیت په مشری سره راغونه شول؟
- ۳- د مغولو او کرتیانو ترمنځ خه اړیکې موجودی وي؟
- ۴- د مغولو په وړاندې د کرتیانو د سیاست په هکله خه پوهېږي؟ خرګند یې کړئ.
- ۵- عباسی خلافت خه وخت او د کوم مغولي کس له خوا له منځه لار؟

له ټولکي خخه دباندي فعالیت

زده کوونکي دې، د قبایلی ژوند د څانګړیا وو په اړه مقاله ولیکي او د ټولکي په راتلونکې درسي ساعت کې دې یې وړاندې کړي.

تیمور گورکانی او د ده ځایناستی

تیمور گورکانی هم د منځنی آسیا د غوسيه ناكونې نیونونکو خخه و چې د چنګپزخان په خېرې په سلګونو زره کسان مړه او د سمرقند په مرکزیت یې یوه پراخه امپراطوري رامنځته کړه، خو هغه اولادونه یې چې په خانګړې توګه زموږ په هېواد یې واکمني وکړه، د پلار پر خلاف علمي او فرهنګي شخصیتونه وو او همدارنګه زموږ په هېواد کې د بیلابلو پوهنۍ او هنرونو د رواجونکو خخه وو. په سیاسي او نظامي برخې کې د تیمور گورکانی ټولې کار نامې او د هرات د تیموری دولت رامنځته کېدل به د دې لوسټ موضوع وي چې ورسره به بلد شي.

مورخینو د تیمور نسب تومنای خان ته رسولی چې نوموري د چنګپزخان له کورنۍ خخه و. تیمور په (۱۳۳۶ق/۷۳۶م) کال کې د ازبکستان، سمرقند ته نژدي د کش په بنار کې وزیرېد. تر (۱۳۶۱ق/۷۶۲م) کال پوري د تیمور د ژوند په هکله سمه اطلاع نه لرو، پرته له دې چې ویل شوي نوموري په هلکتوب کې علم او ادب زده کړل او په غیشو ویشتلو بوخت شو خو په خوانی کې یې د امير حاجي بر لاس په اداري دستگاه کې خدمت کاوه. خرنګه چې امير حاجي په مرکزي آسیا کې د داخلی رقابتونو په لړکې، افغانستان ته وتنبېده، دی هم ورسره و. تیمور دېر ژر ماوراءالنهر ته راوګرڅد او دا خل د کاشغر له خان سره یو خای شو. نوموري ته د کاشغرخان د کش بنار اداره وسپارله. له دې نیټې وروسته د ده شهرت زیات شو او د نوموري واکمني د ماوراءالنهر په ډېر و برخو کې پراخه شو. گورکانی (زوم) لقب یې هغه وخت غوره کړ چې د ماوراءالنهر د یوه امير (امير حسین قزغني) خور یې په نکاح کړه.

تیمور د امير حسین قزغني په مرسته له ماوراءالنهر خخه د جغتائي ترکانو لاسونه لنډ کړل او خرنګه چې په (۱۳۷۰ق/۷۷۱م) کال کې یې د بلخ په شاوخوا کې امير حسین او د زوی ووژل نو د ماوراءالنهر په خواکمن مشر بدل شو او سمرقند یې خپله پلازمېنه وټاکله.

د تېمور يرغلونه

تېمور د (۷۳۳/۱۳۸۰ م.) کلونو په منځ کې خلور خله د خوارزم په هپواد پسې لښکري وایستې او هغه یې رنگ کړ. مغولستان او قبچاق دښته یې فتح کړه او خپل خوارلس کلن زوي (میران شاه) د خراسان (افغانستان) لاندي کولو پسې ولپره او په خپله هم پسې ورغۍ، نوموري هرات کې په پراخه ورانکاريوا لاس پوري کړ. د بشار تولې ودانۍ یې رنګي کړي پرته د اختيارالدين له اړګ خڅه او د یادولو ور ده چې ډلي ډلي د نامه او اعتبار خاوندان لکه عالمان، فقيهان او پوهان یې په جبري توګه د سبز بنار ته ولپړل.

ملک غیاث الدين کرتی که خه هم په لومړيو کې د تېمور له غوسې په امان پاتې شو خو په (۷۸۵/۱۳۸۳ م.) کال کې د تېمور په امر ووژل شو او د آل کرت د لړي پانه هم واښته.

تېمور په خپله (۲۹) کلنه واکمني کې د خپلو ډپرو سختو يرغلونو او حملو په پایله کې په سلګونو زره انسانان ووژل او له چین خڅه تر مدیترانې او همدارنګه د روسيې او مسکو د استپونو خڅه تر ډهلي پوري سيمې یې ونيولي او د لوپې امپراتوري بنسټ یې کېښود. د تېمور د لښکرو اصلې هسته جغتائي ترکانو تشکيلوله. د ده په لښکرو کې څينې بنهځې هم وي تېمور په (۷۱/۱۴۰۴ م.) کال کې د (۷۱) کلونو په عمر مر شو.

د تېمور ځایناستي

د مرینې په وخت کې یې ۶ ۳ زامن او لمسيان لرل. د دې لپاره چې د ده نه وروسته یې د اولادونو ترمنځ په واکمني جګړي پښې نه شي. په ژوند یې فتح کړي هپوادونه د دوى ترمنځ ووبېشل. سره له دې هم، د تېمور له مرینې خڅه وروسته د ده د دوو زامنو او لمسيو ترمنځ اختلاف رامنځته شو. او دواړو زامنو یې ورو ورو د خپلو وربړونو له خوا نیول شوې سيمې ترلاسه کړي. دوى دوه نسبتاً پراخه دولتونه رامنځته کړل. یو یې د میران شاه او د ده د زامنو دولت په عربي عراق، د ايران په لويدیع ګرجستان، ارمنستان او الجزاير کې او دوىم دولت د شاهرخ په

خراسان، افغانستان او ماوراءالنهر کې رامنځته کړ چې مرکز یې د هرات بنارو.

که له یوه پلوه د میران شاه دولت، د نوموري د لپونتوب، د ده زامنو ترمنځ د اختلاف او د
قراقويونلو تركمنانو او همدارنګه د ایران د آل جلاير د واکن نیولو په دليل له منئه لار خو له بله
پلوه د شاهرخ دولت د ده او د نوموري د درباريانو کفايت او پوهې له برکته دوام وکړ. د دوره
د افغانستان په تاريخ کې چې مرکز یې هرات و، روښانه دوره بلل کېږي.

نوموري (۴۳) کاله واکمني وکړه. د ده په دوره کې هرات نه یوازې د لوی کتابتون چې د شاهرخ
په امر جوړ شوی و، لرونکۍ شو. بلکې د پوهانو او عالمانو د غونډبدو مرکز وګرځید. د ده له
مېرمنو خخه یوه گوهرشاد آغا (په تركي ژبه کې آغا د ملکې نوم دی) نومېده. چې د بنوکارونو
په کولو او د خير د آثارو په رامنځته کولو مشهوره وه.

وروسته له شاهرخ خخه د ده زوی الغ بیگ واکمني ته ورسېد. دی هم د پلار په خېر علم
دوست او پوه سړی و. خو په (۱۴۸۵ق/۱۴۸۵م) کال کې د خپل زوی له خوا ووژل شو. له دې
وروسته د شهزاده گانو ترمنځ اختلاف زیات شو. له خه مودې وروسته د سلطان حسین بايقرا
په نامه یو بل تیموری امير په هرات کې واکمني ته ورسېد. نوموري، امير علي شېر نوایي چې
د خپل وخت له پوهانو او اديبانو خخه ګنډ کېډه، وزیر وټاکه. د ده د واکمني دوره (۳۳) کاله
اورډه شو. او د ده په وخت کې هرات د آبادی او د بدې اوچ ته ورسېد.

د سلطان حسین بايقرا له مړنې سره سم د تیمور د څایناستو زوال هم پیل شو او د دوى
د واکمني سيمه د شباني ازبکانو او د ایران د صفویانو له خوا تریرغل لاندې راغله او په همدي
توګه دوى د تاريخ یوه برخه شول. تیموریانو (۱۱۳) کاله واکمني وکړه او د دوى له ډلي خخه
شېرو امېرانو په افغانستان واکمني تر سره کړه.

په ټولکي کې فعالیت

زدهکوونکي دې، له نقشې خخه په ګټه اخیستنې سره د تېموریانو د راولارېدو خای او د امپراتوری حدودد او پولې خرگند کړې.

پونتنې

- ۱- د تیمور د ګورکانی لقب لامل خه و؟
- ۲- افغانستان ته د تیمور د راتلو په وخت کې په هرات باندې چا حکومت کاوه او همدارنګه د ده برخليک خنګه شو؟
- ۳- د هرات د دوو مشهورو تیموری پاچاهانو نومونه واخلي.
- ۴- د هرات آبادي او د بدبه د کوم تېموری واکمن په دوره کې رامنځته شوه او ولې؟

له ټولکي خخه د باندې فعالیت

زدهکوونکي دې له تاریخي کتابونو او سرچینو خخه په ګټه اخیستنې سره، د تېموریانو په دورې کې د هرات د فرهنگ او تمدن په هکله یوه مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې خپلوا ټولکيوالوته وراندې کړي. همدارنګه تربولو غوره مقاله دې د بنوونځي په تابلو کې خورنده کړي.

د مغولو او تېموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

زمور په هېواد باندي د ماوراءالنهرد ډاروونکویرغلونو پايلې او اغپري په اقتصادي او فرهنگي برخو کې راخرګندې شوي. سر بيره پر دې چې مدرسي، بنوونخي، كتابتونونه او علمي مرکزونه يې پنګ کړل، ورسره يې زمود د سيمې زيات شمېر پوهان او عالمان يا په ووژل او يا په هم ليږي او نژدي هېوادونو ته تبنتې ته اړ کړل. په واقعيت کې يو درېدلی حالت يا یو ډول په شاتګ رامنځته شو. په دې لوست کې دغه وضعیت ترڅېرنې لاندې نیول کېږي.

د مغولو د یرغلونو تر ټولو مهمې پايلې، سريره پر دې چې په سلګونو زره انسانان ووژل شول، بشارونه ويچار او همدارنګه کارېزونه او کرنیزې څمکې له منځه لارې مغولانو د نیول شوو سیمو همندان او صنعتګران بندی کول او مغولستان ته به يې لېږل او دوى به يې استثمارول. یوه ډله به چې په کلو او بشارونو کې د مغولو له تېغه خلاصه شوه، نو د خان يا دخان اپوند کسانو له خوا به تري اقتصادي ګټه پورته کېده. بېلاښل ماليات په خلکو لګول کېدل.

رېنګونو او اقتصادي ويچاريما په فرهنگي وضعې هم اغپه وکړه او فرهنگي زیانونه په هغه کچه زيات وو چې د مغولو له یرغلونو خڅه د مخه زمورو په هېواد کې زیاتره كتابونه او آثار چې پیدا کېدل له منځه لارې. مدرسي، بنوونخي، كتابتونونه، جوماتونه او ديني ودانۍ چې په عین وخت کې به د پوهانو كتابونه او آثار هم پکې سائل کېدل، له منځه لارې.

پوهان او عالمان ووژل شول يا د مغولو له خوا اړ شول چې مغولستان ته کلې وکړي. او یا پخپله هغو څایونو ته لارې چې ګومان يې کاوه د مغولو لاسونه هلتنه نه رسپري، لکه: مصر، شامات او هندوستان.

په همدي دليل په څانګړې توګه د عقلې او فكري پوهنو په برخه کې يو وحشتنيک سقوط رامنځته شو. او نور د ابن سينا په شان روښانه څېږي رامنځته نشوې.

له بله پلوه فقر، بېوزلى، تېريو او غمونو د خلکو انګېزه د ګټورو پوهنو په وړاندې راتېټه کړه او د علومو زیاتره اړخونو او ديني لیوالتیا ته پاملننه و نه شوه چې دي کاربه له دنيا خڅه تبنتې، صبر، قناعت او د ژوند سختي قبلو لوړ ته توصيه کوله لکه تصوف او نړۍ پرېښودنه چې په

دې وخت کې بې زیات مینه وال پیدا شول او هغۇكسانو تە به چې نېرى بىنە ونە بىرپېنىدە، نو بە بې پناھ ورورلە. كە خە هم د يوشمىر صوفيانو كىنە او د فعالىتونو پايلىپى د هغە وخت د مغولي حاكمانو پە گىتە وي خو پە عىن وخت کې د طریقت پىروان او داسىي صوفيان هم او سېدل چې خلک بە بې د پىريو پە ورپاندى پاخون تە را بلل.

پە هر حال، لە ۋېلۇ زىيانۇنو سرە چې د فرهنگ پە برخە كې رامنخته شول. زمۇر د ھېواد ئىنې پوهان او ادييان د مغولو له منگولو خىخە خلاص شول او پە لىرىپى سيمو كې بې خېل آثار وېنچۈل، دې دورىپى يو لە مەھمۇش خىصىتىنۇ خىخە مولانا جلال الدین محمد بلخى و چې پالار بې بەهاولد نومېدە. نومۇرى (بەهاولد) پە ماوراءالنهر او خراسان كې دېر مەيدان لىل. او د مغولو د يرغل پە سبب بې سيمە پېسىنۈدە. د كەپوالى پە وخت کې درې سوھ او بىنان د بەھاءالدین او د دە د كورنى پە قىمتىي كتابۇنو او د كور پە سامان بار وو.

زمۇر د ھېواد تكىرە مورخ قاضى منهاج الدین چې پە منهاج السراج جوزجانى مشھور و، پە دې وخت كې او سېدلە. نومۇرى ھند تە د ناصرالدین دربار تە پناھ يورە او خېل كتاب (طبقات ناصرىي) بې هلته ولىكە. د جەھانگشاكتاب لىكونكى عطا المك جوينى، امير حسین غوري، سىفيي ھېروي، رىيسيي فوشنجى، بابا ھوتىك، د دە زوى ملکىيار ھوتىك او اكابر زمينداوري پە ھەمدى دورە كې او سېدل.

د تېموريانو پە دورىپى كې اقتصاد او فرهنگ

د تېمور اقدامات لىكە د نورو سيمو لاندى كولۇ، د بىشارونۇ او ودانىي ورانول، د او سېدونكۇ وزۇل او لوپت كول او ھەدارنگە ماوراءالنهر تە د پوهانو، كسبگەر، صنعتگەر او ھەنرمندانو لېرىل د چىنگىزخان كىنلارى تە ورتە وو. لە دې املە ويلى شو چې د نومۇرى دورە د مرکزىي آسيا د پۇوندە (صحرآڭشتان) تسلط د تورىپى دورىپى دوام وگەپو. خود تېمور پە خلاف د دە اولادونو فرهنگىي، ھنرى او معماري چاروته دېرە پاملىنە كولە. د تېمور د زوى شاھرخ ميرزا او د نومۇرى د بىنچىي گوھرشاد بىيگەم آغا پە ملاتىپ دېر روبانە او ارزىبىتناك آثار رامنخته شول. او د شاھرخ

زوی الغ بېگ په ملاتر په سمرقند کې د الغ بېگي رصدخانې په نامه يوه لویه نجومي رصدخانه جوړه شوه چې ډېر پوهان پکې بسیا وو.

د شاهرخ بل زوی بايسنقر هم د کتاب له ملګرو خخه ګنل کېده. نوموري د لوپي کتابخانې بنست کېښود. بايسنقر هم نژدي خلوېښت تنه انځور ګران او خطاطان د هرات په شاهي کتابتون کې راغوندې کړل. دوي زيات آثار انځور کړل لکه د فردوسي شاهنامه، لیلى او مجنون، د سعدی بوستان او ګلستان، ده د ټولو هنري آثارو یونوی سبک رامنځته کړ چې د (هرات مكتب) نوم یې ځانته غوره کړ. د هرات په بنوونځي کې د انسانانو کوچني انځورونه انځور شوي او همدارنګه په ساده کربنو او بې ابزارو (لومړني ابزار) میناتوري یې رامنځته کړې.

په هرات کې په ځانګړې توګه د سلطان حسین بايقارا (۱۴۷۰-۱۵۰۶ق/۹۱۱-۸۲۶هـ) کلونو په زمانه کې د تمدن او فرهنگ د غورپیدنې او پراختیا د اوچ دوره وو. په دې دورې کې پاچا او د ده عالم وزیر (علي شېرنوايي) له پوهانو، هنرمندانو، شاعرانو او ادبیانو خخه ملاتر کاوه چې په پایله کې مهم علمي او فرهنگي یون رامنځته شو. په ځانګړې توګه د نقاشي ستر استاد کمال الدین بهزاد چې ډېر نفیس آثار پې وړاندې کړل. د هرات د هنري مكتب نوم یې ډېر لوره کړ. دغه هنرمند د هرات بنوونځي ځانګړې لاره د کمال کچې ته ورسوله.

په دې دورې کې د هرات د اړګ له بیارغونې پرته نور هم ډېر مهم آثار رامنځته شول لکه په بلخ ولايت کې حضرت علي ﷺ د منسوب زیارت جوړونه، په مشهد کې د ګوهر شاد بیگم آغا د جامع جومات رغونه، په هرات کې د ګوهرشاد او سلطان حسین بايقارا د قبرونو رغونه سره له شپږو بنکلايیزو منارونو، په ګازرگاه کې د خواجه عبدالله انصاري د قبر بنکلې کول، په هرات کې نور ډېر جوماتونه او زیارتونه همدارنګه د ایران پولې ته نژدي د خارګرد جومات یادولای شو.

د دې دورې مهم علمي او فرهنگي شخصیتونه عبارت وو له: امير علي شېرنوايي، ملا حسین واعظ کاسفي، سلطان حسین بايقارا، شیخ عبد الرحمن جامي، میر سید علي خطاط، مولانا حسین علي هروي، ملا محمد ابراهيم غبار او د فاضلوا او شاعرو بنخو له ډلي خخه د لاندې

ښخو نومونه اخیستي شو:

سلطان رضیه د التمش لور چې شعر به یې هم وايه، مهر النسا چې تخلص یې مهری و او په هرات کې اوسيده. د امير علي جلاير لور، آفاق جلاير چې د حسین بايقرا په زمانه کې اوسيده له او (ماه) چې هم شاعره او هم ستوري پېژندونکې وه.

په ټولکي کې فعالیت

زدهکوونکي دې په دوو ډلو ووبشل شي، یوه ډله دې د مغولو د دورې په فرهنگي وضعې او دويمه ډله دې د تېموريانو د دورې په فرهنگي حالت په لنډه توګه خبرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- د پوهانو، هنرمندانو او صنعتگرانو په وړاندې د مغولو او تېموريانو په چلنډ خبرې وکړئ؟
- ۲- مولانا جلال الدين محمد بلخی چېرته اوسيده او ولې یې کلهه وکړه؟
- ۳- د گوهرشاد بیگم آغا په امر د دوو مشهورو جورپه شوو ودانیو نومونه واخلي.
- ۴- امير علي شېر نوايي خوک، او په خه حال کې یې ژوند کاوه؟
- ۵- په بلخ کې حضرت علي (عليه السلام) ته منسوب زيارت د کوم تېموری پاچا په واسطه جور شو؟

له ټولکي خخه د باندي فعالیت

زدهکوونکي دې د (هرات هنري بنوئحي) په هکله یوه مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې ټولکي ته وړاندې کړي، همدارنګه تر ټولو غوره مقاله دې د بنوئحي د اعلانونو په لوحه باندې ځوړنده شي.

دريهم خپرکي

افغانستان د کندھار له پاخون خخه مخکي

په دې خپرکي کې به د کندھار د پاخون په و پاندي حالات په تېره بیا له درو ګاونديو دولتونو(شیبانیانو، صفويانو او بابریانو) سره زموږ د هېواد د اړیکو خرنگوالي، تر مطالعې لاندې ونیول شي.
دغه راز زده کوونکي به د هوتکيانو په مشرى په کندھار کې د لوړني افغان دولت له جورې دو سره آشنا شي.

په کندھار کې د حاجی میرویس نیکه آرامگاه

د څرکي موختي

۱. د کندهار د خپلواکۍ له پاخون څخه مخکې د افغانستان له عمومي وضعې سره د زدهکوونکو بلدول.
۲. له ګاونديو واکمنو لريو لکه شيبانيانو، بابريانو او صفويانو سره د افغانستان او د دوى د اړیکو په څرنګوالې د زدهکوونکو بلدول.
۳. په افغانستان او ایران کې د هوتكې دولت له مهمو سياستونو او اقداماتو سره د زدهکوونکو بلدول.
۴. په ياده شوي دورې کې د افغانستان له عمومي اقتصادي او فرهنگي وضعې سره د زدهکوونکو بلدول.
۵. زدهکوونکي دې د تاريخي اطلسونو او نقشو څخه کار واخيسنلاي شئ.
۶. د انحطاط او تجزې دورې په ترڅ کې د مهمو تاريخي او فرهنگي شخصيتونو او پوهانو سره د زدهکوونکو بلدول.

د کندهار له پاخونه مخکي د افغانستان وضعه

د هرات د تیموری لري له منځه تللو سره سم، زموږ په هېواد کې یوه مرحله (تقریباً دوه نیمي پېږي) رامنځته شوې چې د افغانستان سیاسي مرکزیت او یو قلمرو له منځه لار چې زموږ ګاونديو هېوادونو او قومونو زموږ د هېواد خینې برخې لاندې کړي.

د دې ډلي مهم څواکونه عبارت وو له: ازیکي شېبانيانو، د ایران صفویان او د هند مغولانو خخه چې له بخارا، سمرقند، اصفهان او ډهلي خخه یې زموږ د هېواد سیمې او ولايتونه اداره کول. د وضعې خېړنه او د هوتكیانو په واسطه د افغانستان د بیارغونې خرنګوالی د دې او د خونورو راتلونکو لوستونو موضوع ده چې په ګډه به یې لولو.

په افغانستان کې شیبانیان

ازیکان د مغولو او تاتاريانو له اولادې خخه شمېرل کېږي. ازیکان خپل نوم له (ازیک خان) (۱۸۱-۶۳) کلونو خخه اخلي نوموري د مغولو زرين پوچ چې د (والګا) رود ترڅنګ مېشت و، مسلمان کړ. نوموري پوچ د ترکي قومونو خخه جور شوی و، خو رهبران یې مغولي نژاده وو.

په مرکزي آسياکې د ازیکانو څواك د چنګېران د زوي جوجي دیوه لمسي ابوالخير له خوارامنځته شو او نوموري د قېچاق د دښتو یوه زباته برخه ونیوله خو د ازیکو تربولو مشهور پاچا محمد خان شیبانی (شیک خان) نومېدہ، نوموري د (ابو الخيرخان) زوي و.

شیک خان د شپارسمې مېلادې پېړي په لومړيو کې د تیموری لري وروستي واکمن په سمرقند کې له پښو وغورخاوه او په دې توګه یې په ماوراءالنهر کې د ازیکانو د واکمنی بنست کېښود. که خه هم د شیبانیانو واکمنی موقتاً د باړ له غندې سره مخ شوه خو په (۱۱۰۵-۹۹۱) کال شیبانیان وتوانېدل چې باړ او ملاترې یې له مرکزي آسيا خخه وشرې.

شیبانیانو په خانګړې توګه د سلطان حسین میرزا له مړنې وروسته او د نوموري د اولادونو ترمنځ د اختلاف په سبب د افغانستان لورته پاملننه وکړه او د تیموریانو د واکمنی مرکز، هرات د شیک خان ازیک لاسته ورغی. پرته له هرات خخه، کندهار هم د شیبانیانو تریړغل لاندې راغی او دا بشار چې تر اوسه د باړ پاچا له ورور یادګار ناصر میرزا سره و، تر استراباده پوري مخکې لاپ.

د شیبانیانو څواك تر (۹۱۶-۱۰۱) کال پوري، چې د شاه اسماعیل صفوی یړغلونه په ازیکانو جاري وو، چلپدہ، خو په همدې کال، په هغې خونړۍ جګړې چې مروې ته نژدې را پښنه شوه. محمد خان شیبانی د خپل لسوزر و جنګیالیو سره د ایران صفوی قزلباشو له خوا ووژل شو چې په دې

ترتیب دا څل زمور د هېواد لويدیخې، شمالي او مرکزي برخې د صفويانو لخوا لاندې شوي. که خه هم په موقعه توګه شبانيانو د آمو سیند غاري ته په شاتگ وکړ خويرغلونه او بريدونه ېې په خانګرې توګه د افغانستان په شمال باندې ونه درېدل او دوى د افغانستان په شمال کې بدخشان تر میمنې او بادغیس پوري او همدارنګه دهېواد په لويدیخ کې ېې هرات خو خو څلې تريرغل لاندې ونيو. په خانګرې توګه عبیدالله خان چې د محمد سلطان خان زوى او د ابوالخير لمسى و، د ازبكانو خواکمن پاچاد (۳۳) کلونو واکمنی په ترڅ کې اووه څله زمور په هېواد او په ایران يرغلونه کړي چې ډېر زیات زیانونه ېې را اړولي دي.

شبانيانو تر (۱۰۰۷ق/۱۵۹۹م) کلونو پوري واکمنی چلولې ده. د دوى پلازمېنه زیاتره وخت سمر قند او خینې وخت بخارا هم و، او خه د پاسه یوه پېړۍ ېې زمور د هېواد شمالي او لويدیخ ولايتونه او سیمې ېې تر بريدونو او يرغلونو لاندې نیولې وي.

د ازکو استراخانیان هم په مرکزي آسيا کې د شبانيانو پر ځای پر تخت کېناست. د افغانستان په وړاندې ېې هماغه د شبانيانو سیاست پر مخ بېوه او خینې وخت به ېې زمور د هېواد شمالي ولايتونه لکه تخار او بلخ او خینې وخت به ېې هرات ته لاس غزولو. د استراخانیانو حکومت تر (۱۱۶۷-۱۷۵۴م) کال پوري دوام وکړ.

په ټولګي کې فعالیت

زدهکونکي له نقشې خخه په ګټې اخیستنې سره د والګا رود په شاوخواکې د مغولي زرين پوځ د میشت کېدو موقعیت او د افغانستان شمال ته د شبانيانو د لاس رسی لارې په ګوته کړي.

پښتنې

- ۱- شبانيان د نژادي پلوه په کومې ډلې پوري تړل کېږي؟
- ۲- د شبانيانو د خواک اصلی مرکز چېړي واقع او ولې ېې افغانستان ته پاملرنه وکړه؟
- ۳- شبیک خان (محمد خان شباني) د چا پواسطه او چېرته ووژل شو؟
- ۴- د هغو ولايتونو نومونه واخلی چې زیاتره وخت به د شبانيانو او استراخانیانو د بريد او يرغلونو لاندې راتلل.

له ټولګي خخه د باندې فعالیت

زدهکونکي دې له علمي سرچینو خخه په ګټې اخیستنې سره د شبیک خان د کړنلاري په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې خپلو ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

بابریان او افغانستان

یوه بله سلسله چې د تجزې او ګکه ودی په وخت کې زموږ د هېواد په خینو برخو واکمني چلوله، بابریان وو. دوى هم د افغانستان د ډېرو ګاونديو څواکونو سره په سیالی کې زموږ د هېواد د پريشاني، په شاتګ او د ټولنیزو، سياسي او اقتصادي خنلوونو لامل و ګرځبدل. په دې لوست کې به د افغانستان د تاریخ په دې برخه کې د بابریانو مهم اقدامات او خوځښتونه ولولی.

ظهير الدین محمد بابر (د بېر په معنا) د تیمور له لمسیانو خخه ګنل کېدله. پلارې په ازبکستان کې د اندیجان حاکم و. نوموري د ازبک شیيانی څواک د خپرېلدو په لار کې په (۱۵۰۱ق/۹۰۶م) کال له مرکزي آسيا خخه افغانستان ته وتبنتد. او د بېرته راستېلدو په لوړېلو ورڅو کې د تخارستان سیمه بیز حکمران خسرو شاه ورته بنه راغلاست ووايه.

خسرو شاه په دې وخت کې زموږ د هېواد په شمال کې تر بدخشان پورې سیمې په واک کې درلودې. بابر وروسته له دې درې زره هغه لښکرې ورسره ملګرې کړې چې د خسرو شاه له څواک خخه بېلې شوې وي؛ نو د کابل په لور و خوځبد. کابل په دې وخت کې د هرات د تیموریانو له خوا دیوه حاکم په واسطه اداره کېدله. بابر په (۱۵۰۴ق/۹۱۰م) کال کې کابل پرته له جګړې او مقاومته ونيوه. دغه وخت چې د تیموریانو د واکمني لړی د کمزوری او سقوط سره مخامنځ ووه. بابر بېلابېلو برخو ته پوځونه ولېرل او په تولیزه توګه، پرته د افغانستان د لویدیڅو او شمال لویدیڅو ولايتنو خخه پرته چې د ایران د صفویانو ترواك لاندې وو، نور و تواندې چې د افغانستان زیاته سیمې لاندې کړي.

بابر وروسته له دې چې زموږ د هېواد په مهمو برخو یې واك تینګ کړ. د هند په لور یې پوځونه و خوځول چې په پایله کې یې د کابل، بدخشان او کندهار د څواکونو په واسطه یې ډهلى ونيو چې په دې ترتیب په هند کې د یوې نوې لړې بنست کېښو دل شو چې ترڅو پېړېو یې دوام وکړ.

بابر په (۱۵۲۹ق/۹۳۵م) کال کې مړ شو او د خپل وصیت له مخې په کابل کې خاوروته وسپارل شو. وروسته له ده خخه د نوموري تر تولو مشر زوي ناصر الدين محمد همایون چې په کابل کې زېرېدلی و، رامنځته شو. نوموري د خپل ورونو او په هند کې د افغانانو له مخالفت سره مخامنځ شو.

همایون د افغان شېر شاه سوری د پوځونو له خوا د قنوج په سیمه کې ماتې و خوره او خرنګه چې ورونو یې هم له ده سره مرسته ونه کړه، نو په ایران کې یې د صفوی طهماسب دربار ته پناه یوړه. په دې وخت کې د افغانستان زیاته برخه له بدخشان نه تر کندهار پورې د بابر د بل زوی کامران میرزا په لاس کې ووه. خو همایون داخل په (۱۵۴۴ق/۹۵۱م) کال کې افغانستان ته راوګرځید او د (۱۳) زرو صفوی قوتونو په مرسته یې د افغانستان زیاته سیمې او ولايتنه لاسته راول. داخل یې له لسوکلونو خخه وروسته خپل هغه ورونه له مخې لیرې کړل چې له نوموري سره مخالف وو.

همایون په دې موده کې خپل ورونه هر یو ناصر میرزا، میرزا هندال او میرزا عسکري ووژل او کامران

میرزا یې روند کړه وروسته هند ته یې پام شو او د سلطان ابراهیم لودی له ماتې وروسته؛ دویم خل د دهلي پر ګلې کېناست. د همایون له مرینې وروسته د هغه زوي جلال الدین اکبر د دهلي پر تخت کېناست. او نوموري د کابل او غزنی اداره خپل ورور محمد حکیم ته وسپارله خو دی په خپله د افغانانو سره په دوامداره شخرو کې بنکېل، په خانګري توګه د خیر، سند او ژوب په سيمو کې د دوی پاڅونونه یې شنډ کړل.

د جلال الدین اکبر له مرینې وروسته، د ده زوي سليم شاه د جهانګير په نامه د هندوستان وکمن شو. د همدي وکمن په وخت کې چې صفوی شاه عباس په کندهار برغل وکړ او نوموري بشاري ونيوه. د صفویانو او ګورکانیانو د وکمنی په موده کې دکندهار برخليک د يادو شوو دوو لريو ترمنځ د اختلاف او شخرو مهم تکي و او ډېر خله ګورکاني هند او صفوی ايران د دي په سره نښتي دي.

د جهانګير خایاستو، شاه جهان او اورنگزیب هم دخپلو وکمنيو د پراختیا په سبب د افغانستان په هکله ډېري هلي خلې کړي دي او په خانګري توګه د کابل، بلخ او بدخشان برخليک د دوی او د سيمه ييزو څواکونو ترمنځ د اختلاف بل لامل بلل کېږي. لکه د بلخ او د هپواد د شمالی سيمو د لاندې کولو پر سر د بابر او ازيکو استراخانیانو ترمنځ جګړي او همدارنګه د خټکو او یوسفزیو سره تېکرونې او نښې چې په خانګري توګه د اورنگزیب په (۵۰) کلنہ دوره کې رامنځته شول او د پراخه زیانونو سبب وګر خېدل.

دغو پېښو خرګندوله چې د افغانستان د تجزې موده را رسپدلي، د پردیو لاسوهنو او د څينو سيمه ييزو مخورو له خوا د بهريو څواکونو ملاتر د دي لامل وګر خېد چې ګډوډي او انحطاط رامنځته شي چې د ډېري مودي لپاره دا وضعه ناسمه پاتې شو.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې هغه دلایل ووایي چې له افغانستان خخه یې د بابر پاملننه هندوستان ته واپوله.

پوښتني

- ۱- بابر شاه د کومو پوځونو په مرسته کابل او ورپسې هندوستان ونيوه؟
- ۲- همایون ولې صفوی دربار ته پناه یوره؟
- ۳- د هغه اختلافې سيمونومونه واخلي چې د بابریانو او صفویانو او همدارنګه د بابریانو او استراخانیانو تر منځ شخړې په کې رامنځته کېډي؟
- ۴- ولې بابر پاچا د افغانستان لويدیخ ولاياتو ته لښکر کښي ونه کړه؟

له ټولکي خخه دباندي فعالیت

زده کوونکي دې د بابر پاچا د (بابر نامې) په نامه د خاطراتو ټولکې په هکله یو لنډ مطلب ولېکي.

افغانستان او صفویان

د اپران صفویانو زموږ د سیمې نیولو ته هم هغه وخت سترګې پتې کړې وي چې زموږ د تاریخ هغه دوره د انحطاط او تجزیې په نوم یادیده. زموږ په هېواد باندې د یرغل د هڅو په درشل کې او یا د دوو هم مهاله کورنیو (ازیکانو او گورگانیانو) سره د سیالی په پایله کې زموږ هېواد ته درانه زیانونه واوبنتل. که خه هم له صفویانو سره د دوى ترلاس لاندې نورو سیمو کې هم مخالفتونه موجود وو، خو په خانګرې توګه افغانان له هغه لوړمېو ډلو خخه شمېرل کېږي چې له صفویانو خخه یې خپله خپلواکۍ ترلاسه کړه، دغه موضوع عگانې به په دې لوست کې ولولو.

صفویان په اصل کې د شیخ صفی الدین اردبیلی له نسله دي. شیخ صفی الدین اردبیلی په اتمه هجري پېږی کې او سپله. چې په ایران او کوچنی آسیا یا عثمانی خلافت کې یې دې مریدان او پیروان وو، خو په اپران کې د صفوی د کوت د حکومت بنسته اینبودونکي شاه اسماعیل ګنډل کېږي. نوموري د

شیخ صفی الدین اردبیلی له لمیانو او په عین وخت کې د خپل عصر د صفویه طریقت پیرو او مرشد و. شاه اسماعیل په خپل مخالفانو باندې له برلاسی وروسته په (۱۵۰۷ق/۹۰۱م) کال کې د اپران د تبریز په بنار کې د تاج اینبودلو مراسم تر سره کړل. نوموري د خپل توکړه مریدانو او ترک تپره ملا ترکوونکو (قزلباشو) په واسطه د اپران په دولت کې د حکومت د بنسته تینګولونه وروسته د افغانستان لوري ته پاملننه وکړه.

افغانستان په دې وخت کې د ازیکي شبیانی خواکونو او بابریانو له خوا اداره کېده، سره له دې چې د شاه اسماعیل او باپر پاچا اریکې دېږي بني وي او هر وخت به یې د لیکونو په واسطه اړیکې تینګولې خود شاه اسماعیل او شبیک خان اړیکې دېږي خرابې وي. چې په (۱۵۱۶ق/۹۹۱م) کال کې د صفویانو او ازیکانو ترمنځ په خونرې جګړه کې چې مروې ته نژدې پېښه شوه، ازیکانو سخته ماتې وڅوره، د ازیکانو پاچا شبیک خان ووژل شو اود (۳۰) زرو په شاوخوا کې خواکونه یې یا مره او یا بنديان شول. له دې وروسته له هرات خخه تر بلخ او هزاره جاتو پورې سیمې د صفویانو په لاس ورغلې او د امو سیند د ازیکانو او صفویانو ترمنځ د پولې په توګه وټاکل شو.

که خه هم دا وضعیت په خپل حال پاتې نشو زموږ د هېواد لویدیئې او شمالی سیمې دېر خله د دواړو لوړې د شخو او یړغلونو په دګربدل شول خو د یادو شوو سیمو خلک له دواړو لورو خخه ناراضه وو. شاه اسماعیل صفوی په (۱۵۲۴ق/۹۳۰م) کال کې مړ شو او له ده وروسته د نوموري زوی طهماسب د اپران پاچاهی ته ورسپد. د دې پاچا په وخت کې همایون ګورکانی چې د خپل ورونو او افغانانو د مخالفت سره مخ شوی و، اپران ته پناه یوړه. نوموري له خه مودې وروسته د صفوی دولت (۱۳) زرو جنګي خواکونو (قزلباشو) سره افغانستان ته راوګر خېد، کندهار او کابل یې ونیول او د کندهار سلطنتی خزانې یې د اپران دریار ته ولېرلې، اپرانی سرتبری له دې وروسته په کندهار کې مېشت شول.

د طهماسب د مرینې له کبله صفویان له داخلی بحران سره مخ شول او له دې وروسته زموږ هپواد هم د صفویانو د رقبیانو (ازیکانو او گورکانیانو) دیرغلونو سره مخ شول. خود عباس میرزا د بیا را خرگندېدو سره سم. چې په لومړی سرکې یې هرات خپله پلازمېنه وټاکله او وروسته یې ټول اېران لاندې کړ، کندهار یې هم د خپلې ولکې لاندې راوست. د کندهار برخليک هر وخت د صفویانو او گورکانیانو دوو لپیدو اختلاف سبب و.

د دې څواکمن پاچا له مرینې سره سم په (۱۶۲۹/۱۰۳۸) کال کې د دې کورنۍ له منځه تلل هم پیل شو، څکه د نوموري نه وروسته یې له څنډه، شاه صفي ډګرته راغي او کابو د صفوی کورنۍ تول غړي یې ووژل. د ده په وخت کې په (۱۶۳۰/۱۰۴۷) کال عثمانیانو په لوپدیعڅ کې بغداد او گورکانیانو په ختیغ کې کندهار ونیو په دې توګه دویم شاه عباس یو خل بیا له گورکانیانو څخه د کندهار د نیولو هڅه وکړه تر خو یې خپلې ولکې لاندې راولی. که هر خود هندوستان د پاچا شاه جهان له خوا د کندهار د بیانیولو هڅه وشوه او خپل زوی اورنګزیب یې د کندهار د نیولو لپاره ولپړه خو هڅو یې نتیجه ورنه کړ او گورکانیان د دې شبار د او یا ورڅو محاصري وروسته، په شاتګ ته اړ شول. له دې وروسته، سره له دې چې په بنکاره توګه، کندهار د صفویانو له واک لاندې و خود د صفوی مامورینو بد چلندا له امله ورڅ په ورڅ ترې خلک ناراضه کېدل او خینې وخت به د خلکو د پاخونونو لامل ګرځېدل. په پایله کې د دې پاخونونو له ډلې څخه د یوه پاخونونو په ترڅ کې چې حاجي میرویس خان هوتك له خوا تر سره شو. افغانستان وتوانېدل. چې د صفوی حکومت له ظلمه خان خلاص او خپله خپلواكې ترلاسه کړي.

په ټولکې کې فعالیت

زدهکونکي دې په ټولکې کې له نقشې څخه په ګټې اخیتنې سره، هغه سیمې په نښه کړي چې د ازیکانو یا صفویانو د بريد او یرغلونو ډګرو.

پونتنې

- ۱- د صفوی لپې بنستې اینبودونکی خوک و او نوموري ولې د افغانستان په لور لښکر و خوڅاوه؟
- ۲- د صفویانو سره په شخزو کې هغه بنکېلې ډلې خه نومبدې، چې د افغانستان په ګاونډ کې یې خواکونه میشت وو؟
- ۳- همایون گورکانی د کوم اېرانی پاچا په مرسته د افغانستان په لور لښکر کښي وکړه او کوم ولايتونه یې لاسته راول؟
- ۴- د کندهار برخليک ولې د صفویانو او گورکانیانو د اختلاف سبب و ګرځېد؟

له ټولکې څخه د باندې فعالیت

زدهکونکي دې له علمي سرچښو څخه په ګټې اخیتنې، د گورکانیانو او صفویانو په بهرنې سیاست کې د کندهار د اهمیت په هکله یوه مقاله ولیکي.

د حاجي ميرويس نيكه ترمشري لاندي د کندهار پاخون

په هېواد کې د ډیوپ اوردي ګلوبډیو نه وروسته د هوتكیانو تر مشري لاندي په ګرگین د ظلم خخه د خلاصون په موخيه د کندهار د خلکو پاخون یو مهم ګام ګنلى شو. د غه ګام د پرديو د غلامي کړي ماتې کړي او د سيمه ييزه خپلواکه حکومت بنستې پې کېښود. د نوموري پاخون د برياليتوب خرنګوالى او په کندهار کې د هوتكى دولت جورپشت د دي لوست موضوع د چې تاسې به پې ولولئ.

خرنګه چې په دوو تېرو لوستونو کې مولوستل، د هرات د تيموريانو دولت له رنګدو وروسته د دوه نيمو پېړيو په ترڅ کې د افغانستان سياسي او ټولنيزیووالی له منځه لار. او پرته له هغو خانانو او د سيمو محورو خخه چې د خپلي واکمني لمنه پې غورولې ووه، په ځانګړي توګه باږيانو او صفویانو د خپلو تېريو او ظلمونو په واسطه زموږ خلک تر پزې رسولی وو. هغه ظلمونه او ستمونه چې د ګرگین خان په نامه د ډیو ګرجي الاصله ايراني له خوا په کندهار او ددي په شاو خوا سيمو کې کېدل زياتره خلک پې د پرديو پر ضد پاخون ته هڅولي وو. په پايله کې دغه پاخون (۱۱۲۱ق / ۱۷۰۹م) کال په پسرلي کې رامنځته شو او ميرويس خان چې په ((حاجي ميرويس نيكه)) مشهور و د دي پاخون مشري کوله.

د کندهار پاخون د رامنځته کېدو لاملونه

د ایران د صفوی لړي وروستی پاچا شاه سلطان حسين نوميده. نوموري په اصفهان کې دواکمني په لوړيو کلونو کې د همدي هېواد په ختيڅ کې د مېشتو قومونو لکه براهوي، بلوختانو، ناروبي، ریگي، رخشاني او افغانانو د پاخونونو د تکولو په لته کې شو. د دي ډول حرکتونو لمنه د کرمان، یزد او د نائين تر خنډو رسپدلي ووه. نژدي په همدي ورڅو کې ازيکانو په خراسان کې او کردانو د ايران په لويدیع کې د صفوی حکومت په ضد فعالیتونه پیل کړي وو. که خه هم د شاه سلطان حسين د پاچاهي په پیل کې ګرگین خان په ګرجستان کې بغاوت کړي و او په همدي ورڅو کې په اصفهان کې او سپدنه خو سره له دي ټولو ګرگین خان د ايران د برياليتوب دې لامل شو چې د صفویانو له خوا د کندهار عمومي حکمران کار کې د ګرگین خان برياليتوب دې لامل شو چې د صفویانو له خوا د کندهار عمومي حکمران ويکاکل شي. ځکه د (۱۱۱۵ق / ۱۷۰۳م) کال په وروستيو کې بلوختان د ميرسمندر په مشري کندهار بنارته نتوهی وو او صفوی مامورينو ته پې ستونزې زېړولې وي. ګرگین د کندهار بنارته له نتوهی وروسته د هغه خای اداره په لاس کې ونیوله. او خرنګه چې نوموري غوسه ناك، سخت ګير او خونړي سړۍ و، نو ځکه پې د کندهار په او سپدونکو هر ډول زور زياتي پیل کړ. نوموري د قومونو او قبيلو مشران

تر فشار لاندې راوستل او خینې خوبې لامړه کړل. له دې قومي مشرانو خخه یو حاجي ميرويس خان نومېده چې د ګرگين خان سترګې پرې ولګېدي.

حاجي ميرويس نيكه

د کندهار د پاخون مشر حاجي ميرويس نيكه

ميرويس خان چې په حاجي ميرنيکه مشهور و د یوو لسمې پېږي په وروستيو کې د نازو په نامه له یوې مور خخه وزېږيده. پلاړې شاه عالم خان د هوتكو قوم له مشرانو او موريې د سلطان ملخي توخي لورو وه، چې دواړه د قومي مشرانو خخه ګنل کېږي. په را وروسته وختونو کې خه وخت چې ميرويس خان د جعفرخان سدوزي له لور سره واده وکړ، نو د نوموري ټولنيز حیثیت یې نور هم لوړ کړ او خرنګه چې نوموري یو نیک خویه، فصیح، مدبر

او زپور سپې و او په خنګ کې یې د سوداګرۍ

دنده هم پر مخ بپوله، نو ځکه په ډېره اسانې سره

ېې وکولای شول چې د هغه وخت کندهار په

څلکو کې بنه ځای ولري. د همدي خصوصياتو

او صفاتو په لرلو سره د کندهارښار د مشر په توګه

هم و تاکل شو. او په دې مقام کې د څلکو او د

هغه وخت کندهار د حکومت تر منځ د واسطې

په توګه ېې د نده تر سره کوله خو په همدي حا

ل کې یې هم د څلکو له ملاتر خخه لاس وانه

خیست او په هغه ليک کې چې د د لاسليک

پرې و د ګرگين له زور زیاتي خخه په کې شکایت

شوی و، او د اصفهان دربار ته ولېړل شو، دا کار

د دې لامل و ګرځید چې ميرويس خان دا خل د

ګرگين له خوا ونيول شو او لاس نیولی اصفهان

ته ولېړل شو.

زيات و پوههيري:

د (۱۱۹) هجري قمري کال د ڏالقعدې مياشتې په نولسم نите، کله چې زمور ملي قايد ميرويس نيكه د ملت په مرسته، ګرگين د یرغلګرو قوماندان یې په کندهار کې په قتل ورساوه او په هغه ځای کې یې د یو ملي حکومت بنسته کېښود، په دغه موقع کې د افغانان مشرانو او کشرانو په وړاندی یو ملي افغاني جرګه کې داسې وویل (که تاسو له ما سره یو موتی شئ او زما ملا وترې، نو په دې صورت کې ډير ژردا امکان شته چې بریا به تر لاسه شي؛ تر خود اسارت او ڏلت منحوس خنځير له خپلې غاري خخه لري کړو. او په مقابل کې د خپلواکي افتخار او د عزت يېرق د هېبواډ په ګوټ ګوټ او د نړۍ د آزاده ملتونو په منځ کې پورته کړو او هر کله چې د پريديو د سلطې هغه یوغ له خپل خان خخه لري کړو او په لوی خدای تبارک او تعالى باندې توکل وکړو او مطمئن اوسو، خرنګه چې زمور نيت پاک دې نو د لوی خدای ﷺ په استعانت وروستني برياليتوونه زمور دې)

میرویس خان مخکی له دې هم اصفهان ته سفرونه کړي وو، او د صفوی حکومت او دریار له وضعې سره بلد و له همدې کبله نوموری وتوانید چې نه یوازې خان ته برائت ورکړي، بلکې د صفوی پاچا، سلطان حسین حضور ته هم ورسپد او مکې ته یې د تللو اجازه هم تري وانخيسته. نوموري په مکې معظمې کې له مذہبی عالمانو خخه د ګرجي ګرگين په وړاندې د پاخون فتوا تر لاسه کړه.

له اصفهان خخه کندهار ته د حاجي میرویس خان له راګرڅدو سره سم د اصفهان د دریار وضعه د ګرگين په وړاندې بدله شوي وه څکه داسې ګنگوسی اوږدل کېده چې د روسي په اټور پترکښه غواړي ارمنستان او ګرجستان له خپل هپواد سره ونبليو او داهم ويل کېدل چې ګرگين له خپلو عسکرو غواړي د پترکښه سره یوځای شي. دغه ګنگوسه د دې لامل وګرڅډه چې میرویس خان له دېر واک سره کندهار ته بيرته وګرځي.

نوموري داڅل په کندهار کې په ډېرې حوصلې سره د پردیو په وړاندې د پاخون لاري برابري کړي. په ځانګړې توګه د (۱۱۲۱ق / ۱۷۰۹م) کال په پسلې کې هغه وخت چې ګرجي لښکري د ګرگين د وراره الکساندر تر مشری لاندې د کندهار بنار د ارغستان اوکاکرو د خپلو په نیت وتلي وي نو ډيره بنه زمينه مساعده شوه، او په دې حال کې میرویس خان او نور قومي مشران د مانجې په نامه په یوه سيمه یېزه جرګه کې سره راټول شول او له میرویس خان سره یې ژبه وکړه، او همدارنګه د کندهار د اوسبډونکو په مرسته یې ګرگين او د صفوی دولت ډېرې ګرجي لښکري د کندهار بنار نه د خلوبینتو ميلو په واټن د (د شيخ) کلې کې غافلګيره او بيا ووژلې.

الکساندر او پوځونه یې هم چې د کاکرو له جګړې خخه راګرڅډلي وو، په ډېرې سختي وتوانيدل چې له جګړې وتبنتي او ګرشك ته خان ورسوي.

په دې ترتیب د بايزید انصاری تر مشری لاندې د روښاني پاخون، د خوشحال خان خټک تر مشری لاندې د خټکو تر پاخون وروسته د کندهار پاخون د خپلواکۍ ګټلو په لاره کې دریم ګام ګنډلې شو. چې د کندهار د خلکو په ګډون تر سره شو، چې زموږ په هپواد کې یې د خپلواکه دولت بنسته کېښو.

د صفویانو له خوا د کندهار د بیانیلو پرله پسې هڅو، خه ګټه ونه کړه او میرویس خان، ملي قايد ترnamه لاندې اته کاله د

کندھار و آگې په لاس کې درلود. حاجي ميرويس نيكه په (۱۱۲۷ق / ۱۷۱۵م) کال کې مرپشو.

مير عبدالعزيز

له ميرويس نيكه وروسته د ده ورور مير عبدالعزيز خان د کندھار د حکومت مشری تر لاسه کړه خو نوموري له دوو کالو حکومت خخه وروسته، د حاجي ميرويس خان د کرنلاري خلاف له صفوی حکومت سره د پخلانيې لاره خپله کړه. د قومونو او قبیلو مشرانو د نوموري دا کار خوبن نشو او د حاجي ميرويس خان زوي مير محمودې د خپل کاكا وژلو ته تشویق کړ او نوموري وروسته له دې کاره په (۱۱۲۹ق / ۱۷۱۶م) کال کې د کندھار د حکومت پر تخت کیناست.

په ټولکي کې فعالیت

زدهکونکي دې په دوو بېلاپېلو ډلوكې د تاریخ په همامغه شپوکې د کندھار ولايت د کورني او بهرنې ارزښت په هکله خبرې اترې وکړي.

پښتنې

- ۱) ګرګین خوک و او ولې د اصفهان د دریار له خوا د کندھار حکمران و تاکل شو؟
- ۲) ولې حاجي ميرويس درهبر او مشر په توګه د کندھار د خلکو د منلو و پړ وګرځید؟
- ۳) د صفوی دریار په وړاندې د حاجي ميرويس نيكه او مير عبدالعزيز د سیاستونو تر منځ توپیر خه و؟
- ۴) ولې د ایران دریار حاجي ميرويس نيكه ته اجازه ورکړه چې له اصفهان نه کندھار ته بېرته و ګرځی؟

له ټولکي خخه دباندي فعالیت

زدهکونکي دې د کندھار د پاخون په وخت کې د ہپواد د سیاسي او ټولنیزې وضعې په هکله یو مطلب ولیکي او د لوست په راتلو نکې درسي ساعت کې دې وړاندې کړي.

په ایران کې د هوتكی دولت رامنځته کېدل

په ایران کې د هوتكی دولت رامنځته کېدل د افغانستان او ایران د تاریخ له مهمو برخو خخه شمېرل کېږي. که هر خود دې دولت عمر ډېر لنډو و خوبه همدي کم وخت کې بیاهم ډېرې مهمې پېښې رامنځته شوي. لکه له ایران خخه د ځینو سیمو د بلولو په هکله عثمانی او دروسی نقشه، په ختيغ کې د سیمه ییزو حکومتونو جورښت او ځینې نورې داسې پدیدې چې په دې لوست کې به ورسه بلد شو.

شاه محمود هوتكۍ

شاه محمود هوتكۍ

په کندھار کې د حاجی میرویس خان مشر زوی شاه محمود په تخت کښنیاست چې په هرات کې د ابدالیانو د واک ته رسیدو سره همزمان وو؛ ځکه چې په هرات کې افغانانو د کندھار له پاخون خخه په الهام اخیستلو، هرات په (۱۷۱۶ - ۱۱۲۹ هـ) کال دروزې په میاشت کې ونيو. د افغانانو مشری په دې وخت کې عبدالله خان سلوزي کوله. څرنګه چې شاه محمود هڅه وکړه چې د سیستان د نیولو طرحه عملی کړي، په لوړې سرکې له ابدالیانو سره مخ شو چې هرات یې په ولکه کې و. په دې جګړې کې هوتكیانو بریاليتوب

تر لاسه کر او په جګړې کې د هرات د ابدالیانو د مشر عبدالله خان زوی اسدالله خان ووژل شو.

شاه محمود هوتكې د ایران داخلی وضعه یې خارله، یو کال وروسته یې بیا خپل لښکر هغې خواهه و خوڅاوه، او دا خل یې لښکرې له ریگستان خخه په تېربدو سره تر کرمان پورې ورسېدې، خود هغوي حکمران سره له پېخلاینې وروسته کندھار ته راوګرځید. نوموري په کندھار کې د خپل لوښکرو د پیاوړیتوب لپاره ځینې ګامونه اوچت کړل او په (۱۱۳۵ - ۱۷۲۲ هـ) کال کې له (۲۵) زره لوښکرو سره د هزاره او بلوڅو په ګډون د ډېر و قومونو سرتېرو سره یو خل بیا د ایران په لوریون پیل کړ، نوموري دا خل له کرمانيانو سره سوله وکړه، په یزد کې د صفویانو پلازمینې اصفهان ته یې خان ورساوه او د دواړو لورو ترمنځ د ګلناباد په سیمه کې سخته نښته وشوه، که خه هم په لوړېو کې صفویانو خه بریاليتوب تر لاسه کړ خو افغانان و توانېدل چې ایراني سرتېرو ته سخته ماتې ورکړي، او د پنځسو زرو لوښکرو له ډلپې یې (۲۵) زره تنه ورووژل. د فرح آباد ټینګه شاهي کلا، د جلفا ارمني مېشتہ سیمه چې د اصفهان بنار جنوب لورته په یو نیم میلي واتېن کې پرته ده ونیوله، او زیات غنیمتونه د افغانانو لاسته ورغلل. په دې حالت کې شاه محمود د سولې غوبښته وکړه خو صفوی پاچا، شاه حسین د ده له غوبښتو سره موافق نشو. په پایله کې دا بنار په پوره ډول د افغانانو په محاصره کې دا خل شو.

د اصفهان محاصره نهه میاشتې اوږده شوه او دې په ترڅ کې د اصفهان خلک له سختې لوړې سره مخ شول د ایران پاچا (سلطان حسین صفوی) په پای کې تسلیم شو او په خپله یې د شاه محمود هوتكې پر سرتاج کېښود او د ایران د خزانو کلې یې ورته وسپاراپې چې په دې توګه شاه محمود هوتك د ایران واکمن (شاہنشاہ) شو.

شاہ محمود هوتك د اصفهان د واک پر گدی

اسفهان ته د شاه محمود له ننتو وروسته په دې بنارکې د غذایي موادو د قحطی خخه راپېښو شوو ستونزو د مخنيوي او نظم لپاره لازم تدابير ونيول شول. شاه محمود د خلکود اعتماد د لاسته راولو په خاطر له اوسيدونکو سره بد چلنډ منع کړ، اداري پوستونه او مقامونه يې پخوانيو مسؤولينو ته وسپارل، د قضاوته له پست خخه پرته چې هغه يې يوه افغان قضاوته بوه ملا بېر محمد مياجې ته وسپاره، نوموري په ایران کې له مېشتو بهرنيانو سره هم بنه چلنډ کاوه خو دي حالت تر دېره دوام ونه کړ؛ خکه خینې داسې پېښې رامنځته شوې چې شاه محمود او خینې افغانان يې اړ ایستل چې نسبتاتنه لاره غوره کړي. یوه پېښه داوه چې په قزوین کې (۱۰۰۰) تنه افغانان په يې پروايي سره ووژل شول. بل دا چې هغه مالي کاروان هم د سیستان په سیمه کې چورشو چې له اصفهان خخه د کندههار په لور روان، او له بلې خوا داسې ګنګوسی هم ترغیب و کیده چې د روسيې امپراطور پتر کبیر د ایران د نیولو په نیت راوتلی دی او د نوموري هېواد خواکونه د (۱۷۲۲ م) کال په جولای کې د والګاله رود خخه تیربرې او په ایران دیرغل لپاره د هشتدر خان بنار خپل نظامي مرکز پاکي. عثمانۍ ترکانو هم له وخت خخه په ګټې اخیستې سره د ایران خو سرحدی بنارونه ونيول. دغه پېښې د دې لامل و ګرڅيډې چې په حکومتي رویه او د شاه محمود په شخصي کړنلاره کې بدلون راشي.

که د ګلپایگان، خوانسار، کاشان او شپراز په بنارونو کې د اصفهان افغاني دولت ته د نصر الله خان په مشري وفادارو کرداوو او د زبردست خان په مشري افغاني خواکونو په ګډه سره دېر برياليتوبو نه ترلاسه کړل خو په خپله شاه محمود د ډېر بوختياوو په سبب او هم د افغانانو د خپلمنځيو سیاليو او اختلافونو په وجه په دماغي ناروغۍ اخته شو.

په دې حال کې قومي مشرانو د مير عبدالعزيز زوي شاه اشرف هوتك د اصفهان د هوتكی دولت مشري ته غوره کړ او شاه محمود هوتك پې له واکه ګونه کړ. په اصفهان کې د شاه محمود پاچاهي درې کاله دوام وکړ.

شاہ اشرف هوتك

شاہ محمود هوتك په (۱۱۳۷ق/ ۱۷۲۴م) کال د شعبان په میاشت کې مړشو او داسې هم ویل کېږي چې د شاه اشرف په امر د خپل پلار د غچ په بدل کې ووژل شو.

شاہ اشرف د اصفهان په تخت باندې له کښیناستلو وروسته د یوه ليک په ترڅ کې د مخلوع سلطان حسين له زوي طهماسب ميرزا خخه چې په همدغه ورڅو کې د افغاني ضد لښکر په جورولو بوخت و، وغښتل چې له د سره ملګري شي ترڅو د روسانو او عثمانۍ لاسونه د ایران خخه غوش کړي. شاه اشرف زياتره له لاسه تللي ولايتونه لکه یزد، کرمان، قزوین، تهران، قم او ساوه بېرته ونيول. د نوموري سپه سالار، سيدال خان ناصرۍ نومېله چې د اصفهان د افغاني دولت د ساتنې په لاره کې د بري هلې څلې وکړي.

شاہ اشرف هوتك

له بھرنیانو سره فیشتي

شاه اشرف په اصفهان کې هغه وخت واکمني ته ورسپد چې ایران د عثمانی ترکيې او روس له ناوره اقاماتو سره مخ و او نومورو دوو گاونديو خواکونو د ایران د خینو برخو لاندي کولو هڅي وکړي. د روسيې دولت خينې سرحدی سيمې لکه دريند، رشت او باکو تر مازندرانه پورې ونيولي او عثمانیانو هم د ایران لويدیع ولايتونه د سلطانۍ، ابهر او د کرمان شاهان په ګلوبون لاندي کړل. په داسې حالاتو کې، شاه اشرف باید لومړي خپل داخلي مخالفین په خاکي کښېنولي واي او له بله پلوه یې باید د ایران د ځمکنی بشپرتيا او خپلواکۍ ساتلو لپاره له عثمانې او روسيې سره ډغرې وهلي واي.

له ترکانو سره جګړه

سره له دې چې شاه اشرف د یوه اسلامي امت د یوه جز په توګه له ترکانو خخه د دوستي غوبښنه وکړه خو ترکانو (۶۰) زره سرتېرو او (۷۰) عرادو توپونو سره د اصفهان په لور مخ په وړاندې لارل. په همدي وخت کې د ترکانو هغه ډلې خواکونو چې دکرد او فراهان بنار د نیولو لپاره مامور شوي وو، شاه اشرف ته پیغام راولپېره چې ایران پرېږدي او سلطان حسین مخلوع موږته وسپاري خو شاه اشرف هوتك هغه وړاندیز ردکړ او د جګړې لپاره یې چمتو والي ونيوه. ترکان او افغانان دکرد په بنار یا په بله وینا د اصفهان او یزد تر منځ سيمه کې سره مخامنځ شول او د دې په ترڅ کې ترکانو سخته ماتې وخروه. د (۱۲) زرو په شاوخواکې ترکي سرتيري ووژل شول او ډېر غنيمتونه ترې پاتې شول.

له روسانو سره فیشته

شاه اشرف د هغو روسانو سره د مقابلي لپاره چې د ایران په خاورې کې مخ په وړاندې تللي وو، خپل سپه سالار، سيدال خان ناصري یې سره له افغاني خواکونو ورولپېره. په پایله کې په هغې جګړې کې چې په رودسر کې پېښه شوه، روسانو سخته ماته وخروه او د روسي خواکونو مشرووارلوف د سولي غوبښتونکي شو. په دې وخت کې افغانانو هم چې خانونو ته یې د ایران په ختيغ کې سختې ستونزې ليدلې، د سولي وړاندیز ومانه: په هغه معاهده کې چې د دواړو لورو ترمنځ (۱۴۲/۱۱۴/۲۹) کال په فبروري کې د رشت په بنار کې وشه، روسانو د ایران په خاورې کې د نور پر مختګ خخه لاس واحیست او ژمنه یې وکړه تر خو سرحدی ایالتوونه لکه استرآباد او مازندارن هم بېرته دې هېواد ته پرېږدي. شاه اشرف په دې توګه د ایران افغاني دولت دوه لوی دېمندان وڅل.

د هوتكی دولت له منځه تلل

شاه اشرف هوتك سره له دومره هڅو ونه توانې چې د ایران د واک مدعیان او د دې هېواد سيمه يېز خواکونه له منځه يوسي. په خانګري توګه د ایران په ختيغ کې د ملک محمود سیستانی حکومت چې له سیستانه تر خراسانه پورې سيمې یې په و لکه کې وي، او همدارنګه د هرات خپلواکه ابدالي دولت هم هوتكيان له ستونزو سره مخ کول. کندهار هم په دې ورڅو کې چې د حاجي ميرويس د بل زوي (شاه حسین) له خوا اداره کېده، له اصفهان سره یې بنې اړیکې نه درلودې او حتی د شاه اشرف هوتك د دولت د له منځه تللو په هيله ناست و. په دې وخت کې د ایران په ختيغ کې د افشار له تېر

څخه د نادر په نامه یو نظامي کس سر راپورته کړنوموري د یادو شوو سيمه یيزو څواکونو د له منځه وړل وروسته، د افغانانو سره مقابلې ته چمتو شو او په پایله کې یې شاه اشرف او افغاني لښکرو ته ماته ورکړه. شاه اشرف هم کندهار ته دراګرڅېدو په لاره کې په شورابک کې ووژل شو.

شاه حسين هوتكى

نادر شاه افسار په (۱۱۴۹ق / ۱۷۳۶م) کال کې له هلمند څخه په تيريدو کندهار تر محاصري لاندې ونيوه. شاه حسين هوتك د خپل لښکر سره چې مشری یې د سيدال خان ناصري له خواکیده څه د پاسه یو کال د مهاجمانو په وړاندې مقاومت وکړ او هغه یې پرسېښود. چې کندهار ونيسي نو په (۱۱۵۱ق - ۱۷۳۹م) کال کې د هوتكيانو مقاومت پاي ته ورسيله. دا خکه چې دې نيتې څخه مخکې سيدال خان ناصري او محمد د شاه حسين هوتك زوي په قلات کې د نادر شاه افسار د سرتبرو له خوانیول شوی وو، او په مرموزه توګه سيدال خان ناصري له دواړو ستړگو څخه نا بینا شو. نو په دې توګه هوتكى دولت منحل شو. شاه حسين هوتك د نادر شاه په امر مازندران ته تبعید او هلته مسموم او مړ شو.

په ټولکي کې فعالیت

د ټولکي زده کوونکي دې په دوو ډلو ووپشل شي. (الف) ډله دې د افغان حکومت په وخت کې ایران ته د روسيې د پاملنې په لاملونو او (ب) ډله دې د ایران په خاورې کې د عثمانۍ ترکانو د پرمختګ په پایلو خبرې وکړي. دواړه ډلي دې پایلې بنوونکي او زده کوونکو ته واوروړي.

پوښتنې

- ۱) له صفووي حکومت سره د شاه محمود هوتك تر مشری لاندې د افغانانو مهمه جګړه چيرته پېښه، او خه پایلې یې درلودې؟
- ۲) د کومو لاملونو له مخي شاه محمود د ایرانيانو پروراندې خپل لوړنې سیاست بدل کړ؟
- ۳) د شاه اشرف تر مشری لاندې څواکونو سره د عثمانۍ چېږته پېښه شوه، او خه پایلې یې رامنځته کړي؟
- ۴) ولې روسانو په اصفهان کې د افغانانو د حکومت پر مهال د ایران په لور مخه کړه، او خه ډول یې د هغوي د پرمختګ مخه ونیوله؟
- ۵) سيدال خان ناصري د اصفهان د کومو افغاني شاهانو خدمت ته ملاتړلې وه؟

له ټولکي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د هوتكى دولت د نسکوريدو په هکله لنډه مقاله ولیکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې خپل ټولکي ګیوالو ته وړاندې کړي.

د هوتكيانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

د هوتكيانو د واکمني په ۳۱ کلنې دوره کې د سیاسي او نظامي اړخونو سر پېړه، څینې فرهنګي مسایل هم شته چې که چېږي پړې وپوهېږو نوله فرهنګي چارو سره به د هوتكني شاهانو په نیک نیت پوه شو. په خانګړې توګه د دوى د واکمني په مهال په کندهار کې د علم او فرهنگ د پراختیا زمينه برابره شوه او هوتكني دربار د عالمانو د ملاتړ په لاره کې هڅې وکړي او د کم وخت لپاره فرهنګي ریزا رامنځ ته شوه. په دې لوست کې به د پورتینو مسایلو سره د یادي شوې دوري له اقتصادي ودي سره هم بلد شئ.

اقتصادي وضع

لكه خنګه چې زموږ د هېواد وېش، ګډوډي او په څینو برخو د ګاونډیو واكمني د هرات د تیموریانو له نسکورېدو وروسته د افغانستان د وضعې له مهمو خانګړیاوو خخه ګنډ کېږي. که هر خو په دې دورې کې داسي معلومات په لاس کې نه لرو چې د خلکو د اقتصادي ودي بشکارندويي وکړي؛ څکه په دې دورې کې، زموږ د هېواد پېلاپېلي برخې د پرديو تر فشار او ظلم لاندې وي او معمولًا خلکو دوو دربارونو اصفهان او ډهلي ته درانه ماليات ورکول. په دې حال کې زموږ د هېواد یو شمېر خلکو په خانګړې توګه هغه وګړو چې په شمارونو کې اوسيدل، د هند او ایران سره یې د سوداګرۍ چاري پر مخ بېولې، او په ټولوکې کندهار د یادو شوو دوو هېوادونو تر منځ د مهم سوداګریز مرکز په توګه رول لویاوه. او په همدې دليل، تل د دوو هېوادونو (هندوستان او ایران) تر منځ د شخړو لامل ګرځدہ.

فرهنګي وضع

په ټولنیز ډول د هرات د تیموریانو دورې له نسکورېدو او د هوتكيانو تر راتلو پوري زموږ په تاريخ کې یوه توره دوره ګنډ کېږي خو په دې دورې کې په خانګړې توګه وروسته له هغې چې اصفهان د افغانانو لاسته ورغی. په پورتني وضعه کې بدلون راغې څکه افغان هوتكني پاچاهانو برسېړه پردې چې سیاسي او نظامي چاري یې پر مخ بېولې، په خپله واکمني کې د دواړو ژیو (پښتو او فارسي) شاعرانو او ادبیانو ملاتړې هم کاوه.

په دې دورې کې نه یوازې دا چې د وخت د دودیزو علومو چې د معقولو او منقولو په نومونو یادیدل

مخه ونه نیول شوه، بلکې د هوتكيانو په افغانی او ایراني واکمني کې نومورو علومو ژوند ته ادامه ورکوله. معقول علوم عبارت وو له فلسفې ، منطق ، نجوم ریاضیات او همدا رنگه د تفسیر، حدیث ، فقهی خانګوته يې منقول علوم ويل.

سره له دې چې د هوتكىي دولت عمر کم و او د علومو د پراختیا په برخه کې يې بنسټيزو کارونو تر سره کولو ته وخت پیدا نه کړو خو یاهم داسې بېلګې په لاس کې لرو چې د هوتكيانو په دورې کې د علم او فرهنگ د نورمالې ودې خرګندونه کوي. په خانګرې توګه په دې برخه کې د شاه حسين هوتك په دورې کې په کندهار کې د لومړني ادبی بنډار جورښت ډير مهم ګنډ کېږي څکه د یاد شوي پاچا له خوا د کندهار د نارنج په قصر کې یو کتابتون جوړشو او په هغه کې د ادب او علم پېژندل شوې خبرې په اونې کې یو خل راغونيدلې. پخیله شاه حسين هوتك هم په دواړو پښتو او درې ژيو شعرونه ويل او له پوهانو او اديباتو خخه يې بنه ملاتر کاوه. د بېلګې په توګه نوموري د پښتو ژې شاعر ريدی خان ته د محمود هوتك د جګړو داستان په نظم ويلو زر سکې ورکړي.

د دې دورې له پياورو شاعرانو او پوهانو خخه کولای شو چې د خو تنو خخه یادونه وکړو: ملازغران، مددخان غلېجي، شاه حسين هوتك، داود هوتك، ملايار محمد هوتك، باړو جان باې، سیدال خان ناصری او د پښئینه شاعرانو له دلې خخه د شاه حسين هوتك د خور زینب هوتك نوم واخلو. چې ډپه فاضله او پوهه پنځه وه. او بر سپهه پر دې چې شعرونه به يې ويل له خپل ورور(شاه حسين هوتك) سره به يې د حکومت کولو په چارو کې هم مرسته کوله.

په ټولکي کې فعالیت

زدهکوونکي دې د (الف) او (ب) په دوو چلو ووبشل شي: (الف) ډله دې د هوتكيانو د اقتصادي او (ب) ډله دې د فرهنگي وضعې په هکله خپل معلومات وړاندې کړي.

پښتنې

- ۱- د کندهار اقتصادي او سوداګریز اهمیت په لنډه توګه روښانه کړئ.
- ۲- د هوتكىي دورې د پنځو تنو پوهانو او عالمانو نومونه واخلي.
- ۳- له فرهنگي خپرو خخه د شاه حسين هوتك د ملاتر دوې بېلګې یادې کړئ.
- ۴- د کندهار د نارنج قصر کتابتون د چا په واسطه جوړ شو؟

له ټولکي خخه دباندي فعالیت

زدهکوونکي دې د هوتكيانو په دورې کې د ادبی بنډار په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي.

څلورم خپرکي

په هند کې افغانی پاچاهان

په دې خپرکي کې به په هند کې د افغانی کورني د واک ته د رسپړو او د تاریخ له لورو او ژورو سره په (۱۲۲۳ تر ۱۷۴۷م). کلونو کې په لنډه توګه پېژندګلوي تر لاسه کړئ.

په ډهلي کې د قطب منار

د څېرکي موختی

هیله د چې د دې څېرکي په پایله کې زده کوونکي لاندې موختی تر لاسه کړي:

- په هند کې به له لوړنې اسلامي دولت سره پیژندګلوي پیداکړي.
- په هند کې به د افغانی شاهانو او په ځانګړې توګه د سلطان رضیه او سوری شیر شاه له دولتداری سره آشنا شي.
- په هند کې به د افغانی شاهانو بنې او بدې کړنې سره تو پیر کړای شي.

په هندکي افغاني پاچاهان

په دې لوست کې به هند ته د اسلام ورتگ او خپرېدل او همدارنګه هلته د لومړني اسلامي دولت د رامنځته کېدو سره اشنا شئ. او ورسره به د هندوستان په دولتي چارو کې د افغاني پنځو په ورتیا او ونديپه هم پوه شئ.

عربی مسلمانانو په (۹۰ ق / ۷۱۲ م) کال کې هندوستان ته پام شو. هند ته د ورتگ په وخت کې د سند د پاچا (داهر) په امر د دوى کښتني ونیول شوه او پول سپاره یې ووژل شول. د عراق والي او د فتحه شوي افغانستان ستر مشر حجاج بن یوسف د محمد بن قاسم تر مشری لاندې یو لوی لښکر د سند د پاچا د خپلو، او د اسلام د خپرېدلو لپاره سیمې ته ولپرې. نوموري سند او ملتان ونیول، او غونبنتل یې چې مخ پر وړاندې لار شي، خود خلیفه له خوا بيرته وغونستل شو. له هغه وخت وروسته عربي مسلمانان هند ته متوجه نه شول. تر هغه پوري چې په (دریمه هجري / لسمه مېلا دي پېړۍ) کې وار غزنويانو او غوريانو ته ورسېد او دوى د هند په لور لښکرکشي د خپلو پروګرامونو یوه برخه وګنله.

په هندکي قطبیه پاچاهان (۶۰۲ - ۶۸۹ ق / ۱۲۲۳ - ۱۴۰ م)

د سلطان شهاب الدین غوري له مړنې (۱۲۰۲ ق / ۶۰۲ م) وروسته د غوريانو لویه امپراتوري تجزیه شو. ترک توکمه قطب الدین ایبک محمد سام غوري یې د هند خپلواكه پاچا اعلان کړ. پلازمېنه یې له لاهور خخه ډهلي ته نقل کړه. نوموري په ډهلي کې د مشهور جامع جومات او د جام منار په څېږي هلته د قطب منار بنسته کېښود.

قطب الدین ایبک سخني، زرور او سیاستپوه سپې و. نوموري له پنځو کلونو واکمنی وروسته په (۶۰۷ هـ. ق / ۱۲۲۸ م) کال کې د چوګان په لویه کې له اس خخه ولوېد او مړ شو. له د وروسته آرام شاه چې په زوي ولی یې نیولی و د ډهلي په تخت کېناست. په دې وخت کې د سند او بنګال مشرانو د خپلواكې بیرغونه پورته کړل. د نوموري د پاچاهی یو کال نه و پوره چې د قطب الدین ایبک زوم او د هندوستان د یوې سیمې مشر شمس الدين التمش (ایلتمش) راپور ته شو او دې یې له واک خخه ګونبه کړ.

قطب الدین ایبک

سلطان شمس الدين التمش

سلطان شمس الدين التمش

د قطبيه پاچاهانو ترقيولو خواکمن پاچا التمش يا ايلتمش دی چې (۲۵) کاله یې پرهند واکمني وکړه. نوموري د سند او بنګال مشران اطاعت ته اړ ایستل او د جلال الدين خوارزم شاه غوبنتنه یې چې د هند د واکمني سوچونه یې وهل ردکړه. د التمش د واکمني په دورې کې د لومړي خل لپاره مغولان هند ته متوجه شول او چنگيز خان د جلال الدين خوارزم شاه په لته کې د سند د سيند تر خنديو ورسيد او د خپلوي غلونو له کبله د هغه ئاي له اوسبدونکو ودار شو. وروسته له دې چې ويوهېد مرسته نه شي تر لاسه کولاي، د باميانو

په لور راوګرڅبد او جلال الدين هم له هند خخه ووت او د اپران په لور و خوڅبد. په دې توګه التمش نه یوازې د چنگيز خان له خواکونو خخه دفاع وکړه، بلکې په عین حال کې یې جلال الدين خوارزم شاه هم پري نښود چې شمالي هند د خپلوي غلونو پکړ و ګرځوي، د بغداد خليفه کله چې د د شهرت او وړتیا د هند د اسلامي دولت د ساتني په هکله واورېله نو یو پلاوی یې ده ته وروليېه او ډالۍ یې ورته وړاندې کړې.

په ۱۲۵۴ / ۱۲۳۳ هـ کال کې د التمش له مړنې په زوي رکن الدين فیروز شاه واکمن شو. خو وروسته ده زوي رکن الدين فیروز شاه واکمن شو. خو له شپرو میاشتو وروسته ده درباريانو دی له واکمني خخه ګونبه اوبيا یې وواژه، او د ده خور رضيې یې د واک په ګدې کېنوله.

سلطانه رضيې

التمش له ماشومتوب خخه د خپلې لور د بنوونې او روزنې په برخه کې زياته پاملرنه درلوه. رضيې د بشکلي قرائت په لرلو سره د وخت علوم له لوبيو پوهانو خخه زده کړل. نوموري ناريئه جامي اغوسټي او جګړه ييز تکتیكونه یې هم زده کړل. دې د خپل پلار سره په

سلطانه رضيې

اداري او سياسي چاروکي مرسته کوله.

سلطانه رضيپ د خپل ورور رکن الدين چې فيروز شاه نومېدله له هغه وروسته په (۶۳۴ هـ / ۱۲۰۵ م) کال کې واکمني تر لاسه کړه. د واکمني په لوړپيو ورڅوکې د خپل پلار د صدر اعظم نظام الملک جيندي له مخالفت او بغاوت سره مخ شوه. خو په دير بنه تدبیر سره له دې اپو دور خخه ووته، نظم او امنیت ېې تینګ کړ. سلطانه رضيپ هم د خپل هپواد ټولنيز نظام په بنه توګه پر مخ یوور. نوموري خواجه مهدی غزنوي چې یو سياسي او علمي شخصيت د خپل صدر اعظم او ملک سيف الدين ایک ېې د څواکنو د مشر په توګه وتاکه.

سلطانه رضيپ مهم کارونه پوهو کسانو ته وسپارل او په خپله ېې د هغوي د کارونو خار نه کوله. د ساتل شوي هپواد په ټولو برڅوکې ېې قوانين نافذ کړ، نوموري په خپلواكه توګه خلک خپل حضور ته را بلل او د هپواد چاري ېې پرمخ بیوولپي. خود سيف الدين ایک له مړنې وروسته چې سلطانه رضيپ د ده په خای تور پوستي جلال الدين یاقوت حبشي وتاکه، نو ځينو سردارانو ته کينه ورغله، مخالفت ېې پيل کړ، او د نوموري په وړاندې ېې بغاوت وکړ تر خو چې په (۶۳۸ ق / ۱۲۰۹ م) کال کې ېې پاچاهي ونړپدله.

له سلطانه رضيپ وروسته معزالدين بهرام شاه او علاء الدين مسعود شاه یو پرېل پسې واکمني ته ورسېدل، تر خو وار د سلطان رضيپ کشر ورور ناصر الدين محمد شاه ته ورسید نوموري په هند کې (۲۱) کاله واکمني وکړه. دی سوله غوبنتونکي، تقوی لرونکي او پرهېزگاره سپې و. په حرمسراي کې ېې عادي ژوندکاوه. ويل کېږي چې یوه ورڅ شهزادګي د وينځي غوبښته تري وکړه، تر خو په پخلې کې ورسره مرسته وکړي، ده څواب ورکړ چې بيت المآل د الله (جل جلاله) د ټولو بنده ګان حق دی او عذر مې ومنه.

په (۱۲۸۶ ق / ۱۲۰۵ م) کال کې د سلطان ناصر الدين له مړنې وروسته، د ده وزير غيات الدين بلبن په تخت کېناست. د ده دربار د پوهې او فن مرکز و. خرنګه چې امير خسرو ډهلوی هلته خانګړې درجه درلوده. سلطان غيات الدين بلبن له (۲۱) کلونو پاچاهي وروسته په ډهلي کې مړشو، د ده مرګه وروسته د قطبیه دولت لړۍ په هند کې مخ په څور شوه. او نوري افغاني لريو د غلخې شاهانو، تغلق شاهانو، خضرخانيانو، لوديانو او سوريانو په نومونو یو پرېل پسې په واکمني ته ورسېدلې.

په ټولکي کې فعالیت

زدهکوونکي دې د الف او ب په دوو چلو ووبشل شي. هره چله دې د لاندنسيو شاهانو خخه دوه پاچاهان تر بحث لاندې ونيسي او د خبرو لنديز دې د چې يو غړي نورو ته وړاندې کړي.

- د سلطانه رضيې دوره
- د سلطانه قطب الدين ايمک دوره
- د سلطانه شمس الدين التمش دوره

حضرخانيانو، لوديانو او سوريانو په نومونو یوپريل پسې په هند کې واکمنۍ ته ورسېدلې.

پونتنې

- ۱- د اسلام دین خه ډول په هندکې خپور او وده یې وکړه؟ په دې هکله خرګندونې وکړئ.
- ۲- د هغو افغاني شاهي کورنيو نومونه واخلي چې په هندکې واکمنۍ ته ورسېدلې؟

له ټولکي خخه دباندي فعالیت

ستاسو په آند، د سلطانه رضيې د پاچاهي خانګړتیاوې خه وي؟ په دې هکله یو مطلب ولیکئ او د بنوونکي له موافقې وروسته یې د بنوونځي د دېوالې په جريده کې راخورېند کړئ.

لودیان او سوریان

په دې لوست کې به په هندا کې د افغانی لودیانو او سوریانو واک ته درسېدلو په خرنگوالي و پوهېر و او په لنډه توګه به په هغه علتونو هم پوه شو، چې د هندوستان په سیاسي صحنه کې د کمزوری سبب وګرځدل.

لودیان

د پنجاب د نائب الحکومه ملک کالا خان زوی ملک بھلول له (۸۵۸ - ۸۶۸ ه.ق / ۱۴۷۹ - ۱۴۸۹ م) کلونو وروسته د خضرخانیه دولت د کمزوری له امله د ملک چارې لاسته راوري او په هند کې د منځ په خور افغانی پاچاهی بنسته يې بیا پیاوړی کړ.

د ملک بھلول لودی له مړنې وروسته د هغه زوی نظام خان چې د سلطان سکندر پاچا په نوم یادېده واکمن شو. نوموري د هبود په رغافونه او د علم او پوهې په پرمختګ کې هڅي وکړي. پوهانو او فاضلاتو ته يې په درنه سترګه کتل. درې ژبه او خط او همدارنګه د اسلام دین د ده په دورې کې په هندوستان کې ډېره پراختیا ومونده.

په (۹۴۰ ه.ق / ۱۵۱۷ م) کال کې سلطان سکندر مړ او د ده زوی ابراهیم واکمنی ته ورسېد. د ابراهیم د ناسمي ادارې له کبله د پاچاهی بنسته کمزوری شو او په هند باندي د باړر لښکر کشی ته زمينه برابره شو. د پاني پت په ډګر کې د باړر او ابراهیم ترمنځ خونږي جګړه وښته، باړر بری وموند او په بريا ليتوب سره د ډهلي په تخت کښیاست او په (۹۳۰ ه.ق / ۱۵۲۶ م). کال کې يې د کوه نور مشهور الماس سره له نورو دولتي خزانو لاسته راوري خو په ټول هند يې واکمنی ترلاسه نه کړه.

په هر حال په هند کې د باړر په وراندي د افغانانو د مخالفتونو لړي روانه وه، په خانګړي توګه هغه وخت چې باړر مړ شو، او د هغه زوی همایون واکمنی ته ورسېد، د افغانانو مخالفت لا زیات شو. ترهعه پوري چې په هند کې د سوریانو د راتنگ لپاره زمينه چمتو شو.

سوریان

د هندوستان له افغانی خواکمنو پاچاهانو خخه یو هم فرید د حسن زوی دي. چې په لومړو کې نوموري د لاهور د حاکم دولت خان په واسطه د سلطان ابراهیم لودی دریار ته لاره ومونده او شهرت يې ترلاسه کړ، وروسته د بهار نائب الحکومه وتاکل شو. نوموري د هغې زپورتیا له کبله د شېرخان لقب ترلاسه کړ، چې د زمری د بنکار په وخت کې يې بنو دلې وه.

په سند کې د مغولي پاچا سره د شېرخان مخالفت د دې لامل شو چې همایون پر ده بريد وکړي. خو په لومړني یرغل کې همایون ته د شېرخان فکري او نظامي لورتیا معلومه شو. وروسته له دې شېرخان په (۹۱۶ ق / ۱۵۳۷ م) کال کې بنګال ونیو او د دویم خل لپاره بیا هم له همایون سره منځ شو. په دې مقابله کې جلال خان د شېرخان زوی د بهار او بنګال په منځ کې همایون ته ماتې ورکړه او همدارنګه په (۹۱۸ ق / ۱۵۴۰ م) کال کې د دوی ترمنځ بله جګړه وښته، او په پایله کې همایون ماتې وخروره او نزدې د ګنګا په سیند کې ډوب شوی و خود یووه سقاو له خوا راویستل شو. نور اړشو چې هند پېړې دی. له دې خایه خپل ورور عسکري خان ته چې د کندهار حاکم و ورغی خوله هغه خخه يې هم بنه ونه لیدل او اپران ته لار. په دې توګه شېر شاه سوری د شمالی او مرکزي هند د ټولو برخو له نیولو وروسته په کورنیو اصلاحاتو پیل وکړ. د اویوبندونه، کاروان سرايونه او جوماتونه يې جور کړل. د بنګال لاره يې د اړک ترسیند پورې ورغوله او وروسته له هرو پنځو کروو (په تولیزه توګه ۱۰۰۰ ګزه) يې کاروان سرايونه، د اویو خاڭاپې او جوماتونه جور کړل.

څه وخت چې نوموري غونښتل د کالنجر کلکه کلا ونیسي، وروسته له خوارلسو کلونو حکمرانی او شېر

کلونو و اکمنی په (۱۵۴۴ ق / ۹۲۳ م) کال کې د باروتو په یوه چاودنه کې مړ شو.

شپرشاه سوری پوهانو او عالمانو ته پاملنہ کوله، پخچله یې خینې وخت شعر وايہ او د قافیې په پوهه کې بنه پوهېدله.

له شپرشاه سوری وروسته ده مشر زوی عادل خان پاچا شو خونوموري د سردارانو د مخالفت په وجه لري او په (۹۲۳ ق / ۱۵۴۴ م) کال کې د ده کشر ورور جلال خان چې د سليم شاه سوری په نامه یادېدله و اکمنی ته ورسېد.

له یوه پلوه د ده دورور عادل خان مخالفت او له بل پلوه د همایون لښکر کښی دې لامل و گرځیده چې د نوموري دولت کمزوري شو تر خو په (۹۶۰ ق / ۱۵۸۱ م) کال کې له منځه لار، د ده په وخت کې د نيلاب او بنګال ترمنځ دوه زره ميله (هر ميل دوه زره ګامه) لاره جوره شوه او د هرو دوو ميلو ترمنځ کاروان سرايونه جور شول.

له سليم شاه سوری وروسته د هغه دولس کلن زوي فپروز پاچا شو خو له دريو ورڅو وروسته د شپرشاه سوری د وراره مبارزخان له خوا ووژل شو او مبارزخان د محمد شاه عدلی په نامه پاچا شو.

د شپرشاه سوری او سليم شاه آمرین له دې وضعې خخه ناخوبن شول، او هر یوه د سلطان سکندر او سلطان ابراهيم لودي په نومونو په ځينو سيمو کې د پاچاهي اعلان وکړ. د سختو اختلافاتو د رامنځته کېدو په وجه، همایون وخت غنيمت و ګانه او په (۹۳۳ ق / ۱۵۵۴ م) کال کې هند ته لار.

که شه هم له دې وروسته افغانان په پوره توګه له صحنې خخه ونه وتل او کله ناكله به د مغولو د سرخوري لامل کېدل. خود احمد شاه بابا تر وخته چې د هندوستان زياتې برخې پې ونيولې، په بنه توګه را خرگند نه شول.

په ټولګي کې فعالیت

زده کونکي دې په څلورو ډلو ووپشل شي او هره ډله دې د لاندې يادو شوو پاچاهانو د کارونو په هکله د ذکر شوې بېلګې په څېر کار وکړي او وروسته دې د ډلي د یوه غړي له خوا نورو ته وراندې شي.

سلطان سکندر لودي	د پوهانو او عالمانو هڅونکي، په هندوستان کې اسلام او دري ژې په پراختيا ورکونکي.
سلطان بهلول لودي	؟
اعليحضرت شپرشاه سوری	؟
سليم شاه سوری	؟
محمد شاه عدلی	؟

- ۱- کوم دلایل د دې لامل و گرځیدل چې همایون د دویم خل لپاره په هندوستان یرغل وکړي؟
- ۲- سوری شپرشاه خه دول په هند کې و اکمنی ته ورسېد او ولې ده ته شپرشاه وايې؟
- ۳- په هند کې د سوريانو د له منځه تللو دلایل ولیکۍ.

له ټولګي خخه دباندي فعالیت

ستاسو په آند کوم دلایل په هند کې د لوډيانو د حکومت د نسکورې دو لامل شول، د دغې موضوع په اړه هر یو له خان سره خه ولیکۍ او په راتلونکي درسي لوست کې یې خپلوا ټولګي والو ته وراندې کړئ.

پنځم خپرکي

په منځنيو او نويو پيرپيو کې ګاوندي هېوادونه

په دې خپرکي کې به په منځنيو او نويو پيرپيو کې د ګاونليو هېوادونو له تاريخ سره
په لنډه توګه بلديا پيدا کړو.

د څېرکي موختي

د دي څېرکي په پاي کې له زده کوونکو خخه کېږي تر خو په لاندي پايلو و پوهېږي:

- په ايران کې به د سيمه ييزو دولتونو د رامنځته کېدو سره بلد شي.
- د صفويانو، افشاريانو او زندие وو د راخړګندېدو دلاملونو په اړه به معلومات تر لاسه کړي.
- په هند کې به د بابري دولت له رامنځته کېدو سره بلد شي.
- د چين د یووالی په خرنګوالی به پوه شي.
- په چين کې به د مغولو په واکمنۍ پوه شي.
- په منځنيو او نويو پيرپيو کې به د چين د فرهنگي او اقتصادي وضعې سره بلد شي.
- د ايران د سيمه ييزو دولتونو د منځته راتلو او ړنګېدو لاملونه به تحليل کړاي شي.
- په هند کې به د ټېموري دولت د رامنځته کېدو لاملونه پېژني.
- د چين د یووالی انګيزې لړ لیک به ډليندي کړاي شي.
- په چين باندي به د مغولو د یرغلونو پايلې تحليل کړاي شي.
- د زده کوونکو په ذهن کې به د مرستې او بنه ګاونډيتوب روحيه پياورې شي.

ایران په منځیو پېړیو کې

د افغانستان او ایران د تاریخ زیاتې برخې سره ورته والي لري. هغه پاچاهانو او لريو چې په افغانستان واکمنی چلوله، د اپران په خاورې یې هم حکم چلاوه. اپران ته د اسلام د دین په راتګ سره، د هغه هپواد تاریخ هم بدل شو. امویانو او عباسیانو به د ایران لپاره پاچاهان او واکمنان ټاکل. خود ایران په بېلابلو سیمهو کې چې کوم پاخونونه رامنځته شول، په هغه هپواد کې امپران او د سیمه ییزو لريو مشران را پیدا شول. له دې ډلي خخه د طبرستان د علویانو، زیاریانو او د آل بویه لريو د حکومتونو نومونه اخیستی شو.

د طبرستان علویان

دغه کورنې په هاشمي سیدانو پوري ترلې ده چې په (۲۵۰ ق / ۸۶۴ م) کال کې د زید د زوي سید حسن په مشري د ایران په اوسيني طبرستان کې د خپلواکه حکومت بنست کېښود. حسن زپور سپري و، او خان به یې داعي کبیر باله. نوموري ټول طبرستان او ری (تهران) و نیول او عباسی آمرین او مامورین یې له دې سیمهو خخه وشرل. نوموري تر (۲۷۰ ق / ۸۸۳ م) کال پوري حکومت وکړ خو له حسن خخه وروسته نورو علوی پاچاهانو هم واکمني وکړه. د علوی لري ټر ټولو مشهور پاچا د علي زوي حسن ګنل کېږي چې په ناصر کبیر باندې مشهور و، نوموري وتوانیده چې ساماني خواکونه چې یوه موده یې د طبرستان واکمني تر لاسه کړي وه، کلکه مانه ورکړي او د (۲۹۰ ق / ۹۳۰ م) کال په ژمي کې یې د ساماني خواکونو (۷۰۰۰) تنه ووژل. په پایله کې سامانيانو له علویانو سره سوله وکړه، او ټول طبرستان د ناصر کبیر (د علی زوي حسن) په ولکه کې شو. خو مخکې له مرپنې یې ټولې حکومتي چاري خپل زوم حسن بن قاسم ته وسپارلي. د نوموري په زمانه کې د علوی حکومت چاري ګډې وډې شوې او په پایله کې په (۳۱۶ ق / ۹۲۸ م) کال کې د طبرستان علویانو حکومت ړنگ شو.

زیاریان

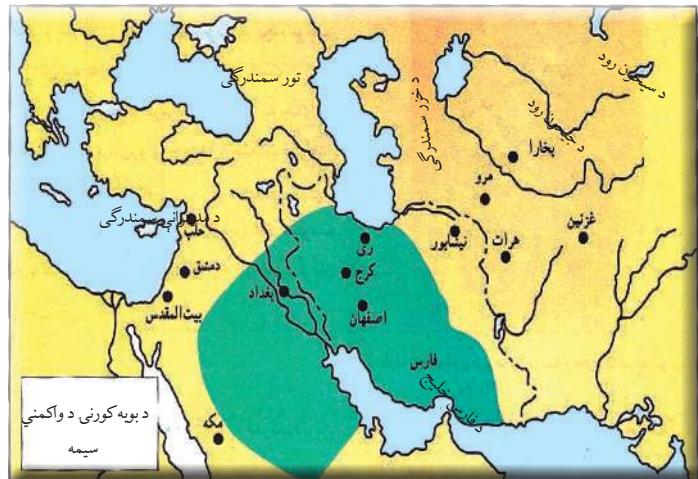
د علوی حکومت له راپر څېدو وروسته، د دې حکومت نظامي واکمنو او سردارانو بغافت وکړ او د طبرستان سیمه په دېرو سیمه ییزو خپلواکه حکومتونو ووبېشل شو.

د دې سردارانو له ډلي خخه یې یو مشهور د زیار زوي مرداویچ نومېله. نوموري د خپلواکه حکومت د رامنځته کېډو لپاره، لوړۍ د طبرستان سیمې د واک غوبښونکو سردارانو په مخه کې ودرېد، او د طبرستان بنبار په نیولو یې د زیاریانو د حکومت بنست کېښود. وروسته یې د ګرګان او اصفهان بنارونه هم د خپلې واکمني یوه برخه وګرخوله. نوموري د خدمت لپاره د ترکي غلامانو په نیولو سره خواکمن لښکر رامنځته کړ، خوله ترکي غلامانو سره د بد چلنډ په سبب، دوي بغافت وکړ او پخیله مرداویچ یې هم وواژه.

له مرداویچ خخه وروسته د ده ورور وشمگير واکمني ته ورسېد. نوموري د واکمني ټوله موده د بویه له زامنو سره په جګړو او مبارزو کې تېره کړه او په پایله کې یې له دوي خخه ماتې وختوړه او په (۹۳۲ ق / ۳۲۰ م) کال کې د بویه زامنو حکومت را منځته شو.

آل بویه

نوموري ابو شجاع په نامه یوه سپري ته منسوب دي چې په لوړۍ یې له مرداویچ سره مرسته کوله او

درې زامنې د مرداوېچ په لښکر کې لوړو
نظامي مقامونو ته رسپللي وو.

آل بویه بغداد(عباسی) خلافت د کمزورتیا په دورې کې، وروسته له هغې چې له زیاریانو خخه یې د خپلواکی اعلان وکړ، پخچله یې په اصفهان کې د خپلواکه حکومت بنستې را منځته کړ او په لنډ وخت کې یې د ایران بېلاپلې سیمې په خپله واکمنی کې شاملې کړې. نومورو په (۳۴ ق / ۴۵ م) کال کې د عباسی خلافت د راپرڅدو پرخای یوازې د المتكفی په خای د المطیع خلیفه په راتګ بسنې وکړ. په بغداد باندې د آل بویه د آل بویه ترپولو مهم مشران حسن رکن الدو ق ۹۳۲ / ۹۶۸ م کلونو په منځ کې یې د آل بویه په پای کې د غزنويانو او سلجوقيانو ل د رو لې په پرته تسمیه رانو هم واکمنی کړ بدله. خخه وو، له منځه لارل. په منځنیو پېړيو کې

پہ ٹولگی کی فعالیت

زده کوونکی دې په درو چلو ووبشل شي. لوړۍ ډله دې د طبرستان د علویانو، دویمه ډله دې د زیاریانو د حکومت د رامنځته کېډو او درېمې ډله دې د آل بويه حکومت د رامنځته کېډو په خرنګوالي خبرې وکړي او پایله دې له نقشی خڅه په ګټي اخیستنی سره د چلو استازې نورو ته وړاندې کړي.

پو بستنی

- ۱- د علوی حکومت د رامنځته کېدو او د دې لري د مشهورو پاچاهانو په هکله خومره پوهېږي؟

۲- ستاسو په اند د علویانو حکومت خه ډول ړنګ شو؟

۳- د زیاریانو حکومت د چاله خوا او خه ډول رامنځته شو؟

۴- ستاسو په نظر د آل بويه حکومت خه ډول رامنځته شو؟

۵- ال بويان په پایله کې د ..... او ..... له خوا راو پرڅبل؟

لہ ٹولگی خخہ دباندی فعالیت

زده کوونکی دې د ایران د سیمه ییزو حکومتونو لکه طبرستان د علویانو، زیاریانو او آل بویه حکومتونو په هکله مطالب راغوند او هغه دې په راتلونکی درسي ساعت کې ټولگیوالو ته وړاندې کړي.
ښیوونکی دې د علمی سرچنیو او اخچلکونو په برخه کې زده کوونکو ته لارښوونه وکړي.

ایران په نویو پېړيو کې

د اپران په تاریخ کې د صفوی دولت را منځته کېدل مهم ټکی ګنل کېږي. دوی دې هېواد ته داسې سیاسي مرکزیت او خانگېری هویت ویابنه چې له پخوانی حالت سره یې توپیر درلود. له دوو پېړيو خڅه د زیاتې واکمنی په ترڅ کې دېږي مهمې سیاسي او نظامي پېښې رامنځته شوې.

د افغانانو په واسطه د دوی د واکمنی راپرڅېدل هم د دې لامل و ګرځدله چې په دې هېواد کې د دنوي حکومتونو لړی رامنځته شي. سرې پېړه پردې، په دې دورې کې د ایران اړیکې له نړۍ، او په خانگېری توګه له اروپا سره ټینګې شوې. په دې لوست کې به د پورته موضوعاتو په هکله مطالب ولولې.

صفویان

د شاه اسماعیل صفوی په واسطه د نویو پېړيو یعنې په (۱۵۰۱/۹۰ق) کال کې د صفوی حکومت را منځته کېدل د ایران د تاریخ دېره مهمه برخه ګنل کېږي؛ ځکه د ایران وضعه وروسته له دې پېښې په پوره ډول بدله شوه. صفویان وتوانېدل چې د ایران سیاسي ګلډوچۍ او ټولنیزو ناخوالو ته د پای ټکی کېږدي. دوی د ایران خاوره یو موټی کړه. د صفوی لړی د مشهورو پاچهانو له ډېڅه چې یو یې لومړی شاه عباس نومېږي. نومورې د خپلو وفاداره سلاکارانو او سرتېږو په واسطه د صفوی حکومت بنسته خواکمن کړ. بیا یې د ډیول پرله پسې لښکرکشیو په واسطه، سیمه ییز امیران (سرکښ قزلباشان) وټکول، او په هېواد کې یې د ایران دولت د خارنې لمنه وغوروله. د نومورې د واکمنی په دورې کې امن او امنیت ټینګ شو. د سوداګرۍ، کرنې او صنعت چا رو پراختیا ومونده. د اصفهان بشار د صفویانو د پلازمېنې په توګه د ایران په یوه ډېر بنکلې او لوی بنار بدل شو.

د صفویانو په دورې کې له نړۍ او په خانگېری توګه له اروپا سره د اپران نوې اړیکې ټینګې شوې؛ ځکه په کوچنی آسیاکې د عثمانی خواکمنې امپراتوری په رامنځته کېدو سره، اروپایانو په هوساتوګه نشوای کولای چې د څمکې له لارې ختیئ ته تګ او راتګ وکړي. له دې کبله چې اروپایانو له عثمانی امپراتوری سره دېنمني لرله، نو د عثمانیانو له ختیئ ګاوندي ایران سره یې بنې اړیکې ټینګې کې. وروسته یې بیاد کسپین (خرز) سمندرګې له لارې ختیئو سیمو ته هم لاره پیداکړه. په دې وخت کې د ایران او عثمانیانو اړیکې هم سړې شوې وي، او اروپایانو له دې وضعې خڅه ګټه پورته کړه. ایران په همدي وخت کې د اروپایانو له پوځې پوهې خڅه د سلو جورولو او نظامي فنوونو په برخه کې ډېره ګټه واخیسته. د دوی په مرسته یې د خپلو عسکرو د زده کړې او پوځې خواکونو د سمبالولو په برخه کې ګټه ترلاسه کړه. د آتنونی (Antony) او رابت شرلي (Robertsherry) د دووانګلیسي وروپو په مرسته یې جګړه ییز توپونه او لاسي تفنګچې جوړې شوې. صفویانو د ایران دولت وروسته له اسلام خڅه د شهرت ترېولو لورو پورې یو ته ورساوه.

افشاریان

د صفوی حکومت له پرخپدو وروسته، افغانان پر ایران باندې د صفویانو په خای واکمن شول. خو په ایران باندې د افغانانو واکمنی ډپره اوبرده نه شوه؛ حکه نادر افشار چې په اصل کې د ترکمنانو د افشارو له تبر خخه و، یو خل بیا ایرانیان په خان را ټول کړل. نوموری دا خل د افغانانو او ازیکو په ګکون له پېلاپلو ډلو خخه لښکر جوړ کړ، د ایران د زیاتو بنارونو د فتحې په برخې کې د پوځی ورتیاوو په بنودلو سره یې په ټول ایران واکمنی تر لاسه کړه او دیوه نوي حکومت د رامنځته کېدو لپاره یې لاره اوواره کړه. په دې وخت کې د نادر په وراندیز د آذریاچان په شمال ختيغ د مغان په سیمې کې د قبیلو د مشرانو، مخورو او روحاڼیونو یوه غونډله راویلل شوه او له یو لړخبرو اترو وروسته نادر افشار د ایران د پاچا په توګه وټاکل شو.

نادر د مرکزی واکمنی له جوړپدو وروسته، له ایران خخه د بهرنیانو د شرلو لپاره متې را وغښتې. په دې توګه، روسان او عثمانیان چې په ایران یې یرغل کړی و، خپلو سیمومه په شا وتمبول. وروسته یې د هند پرلور لښکر و خوڅاوه نوموری په هند کې د شاه جهان په امر جوړ شوی د طاووس تخت چې د شاه د خای ناستي لپاره جوړ شوی و سره دې شمېر و غنیمتونو او د کوه نور مشهور الماس چور کړل او له خان سره یې ایران ته یوړل.

د نادر شاه په زمانې کې د مشهد بنار د نوموری د اوسبلو په اصلی مرکز، او د دولتي خزانو د ساتلو په خای بدلت شو.

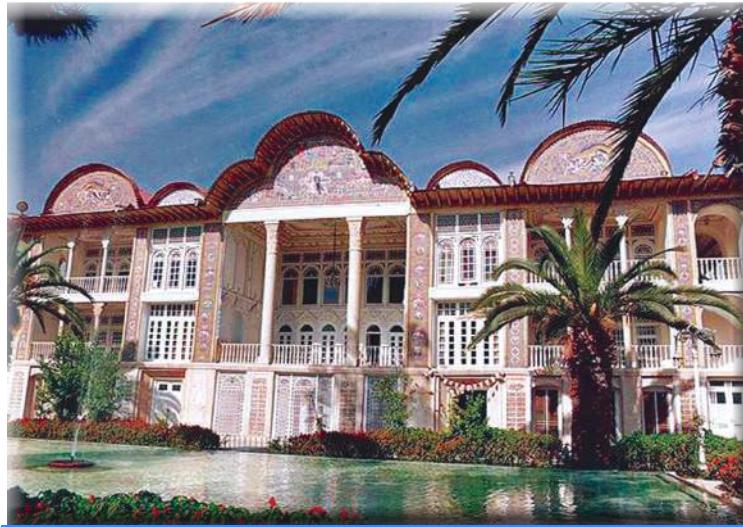
دنادر افشار د خانګړو پوځی سیاستونو او اقداماتو په اړه، ایران د لږې مودې لپاره وتوانیده چې افغانستان، هند او د کوچنی آسیا خینې برخې لاندې کړي. خو د نادر افشار د حکومت وروستي ګلونه د ایران د خلکو لپاره ډېر ستونزمن وو او په (۱۷۴۷ق / ۱۱۶۰ق) کال کې د نوموری له وژلو وروسته ایران په کورنيو ګډوډیو او اختلافاتو کې رابنکیل شو.

زندې

د نادر افشار په وژلو سره د د حکومت بنستې ونپېد او په ټول اېران کې کورنۍ جګړې له سره پیل شوې. د نادر افشار مامورینو، خراسان د خپلې واکمنی لپاره غوره کړ. د ایران نورې برخې هم د پوځی مشرانو او د قبیلو مخورو لاس ته ورغله چې تل به یو له بل سره په جګړو کې بنکیل وو. خو په دوی کې کريم خان زند ډېرواك پیدا کړ. نوموری د زند له قبیلې خخه و. کريم خان د خپلې قبیلې له خلکو او

سرتپرو سره د اصفهان بنار له نیولو
وروسته ، دیو لپ جگرو په ترڅ کې
څلپ ټول دبمنان له منځه یورل او
خان یې وکیل الرعا یا) د خلکو
استازی) ونوماوه او د پاچاهی
څوکۍ یې د صفوی کورنی دریم
شاه اسماعیل ته پربینوده. نوموری (دریم شاه اسماعیل) په بنکاره توګه
د کریم خان زند د رقیب علی
مردان خان په مرسته واکمنی ته

د کریم خان زند مانۍ

رسپلی و. د کریم خان زند د استازیتوب دوره له پې شمېره کورنیو جگرو سره همغارې وه، څکه په خراسان کې شاهرخ افشار، په مازنداران کې محمد حسن خان قاجار او په آذر بایجان کې آزاد خان افغان د پاچاهی غوبنتونکي وو. کریم خان زند وروسته د ډپرو جگرو په پای کې د (خشت) په جگړه کې آزاد خان افغان ته ماتې ورکړه او آذربایجان یې هم ونيوه. له دې وروسته په اېران کې دوي سرستختې سیالې ډلي یو د بل په وړاندې پاتې شوې. یعنې قاجاریان د ایران په شمال او زندیان په سوپل کې، په پایله کې په یوه جگړې کې محمد حسن خان قاجار ووژل شو او زوی یې آقا محمد خان د کریم خان زند له خواښدی شو او عملاً د ګروګان په توګه په زندیه دریار کې پاتې شو.

هغه وخت چې له کورنیو جگرو خڅه د کریم خان زند زړه ټول شو دریم شاه اسماعیل هم د څوانی عمر ته ورسپل او باید د هپواد چارې نوموری ته سپارل شوې واي. خود مشرانو په هغه غونډه کې چې په اصفهان کې رابلل شوې وو. د نوموری د لیاقت دنه لرلو له امله یې له واک خڅه د ګوبنه کولو پرېکړه وکړه. او پاچاهی یې کریم خان زند ته وسپارله. کریم خان زند د شپراز بنار د څلپ مرکز په توګه وټاکه. نوموری د کورنی امنیت له ټینګښت وروسته د سوداګرۍ او صنعت د پراختیا په برخې کې هڅې وکړې. په همدي وخت کې انګریزانو، اېران ته د ورتګ په لاره کې ډېرې هڅې وکړې. انګریزانو د څلپوښکېلا کې، فعالیتونو د پراخولو لپاره له زندیه دولت سره تړون لاس لیک کړ، چې د هغه په اساس یې د فارس خلیج په بندرکې سوداګرۍ کولای شي.

په (۱۱۹۳ ق / ۱۷۷۹ م) کال کې د کریم خان زند له مرینې سره، په اپران کې کورنۍ جګړې پیل شوې. په پایله کې د قاجار په نامه د واک یو لوري په اپران کې د حکومت مشری لاسته راواړه. په دې توګه اپران په خپل معاصر تاریخ کې ورگله شو.

په ټولکي کې فعالیت

زدهکونکي دې په درو مناسبو ډلو وو بشل شي. لوړۍ ډله دې د ایران صفوی لري په هکله خبرې وکړي، دویمه ډله دې د افشاريانو د حکومت په هکله په خبرو پیل وکړي او دريمه ډله دې، د کریم خان زند د حکومت په هکله سره بحث وکړي او پایله دې د ټولو ډلو استازی په پرتليزه توګه نورو ته وړاندې کړي.

پښتنې

- ۱- د صفویانو حکومت د چاله خواجور او هم د دې کورنۍ تر ټولو مشهور پاچا په هکله معلومات ورکړئ.
- ۲- ستاسو په اند د ایران او اروپايانو ترمنځ اړیکې خنګه ټینګې شوې او ولې؟
- ۳- نادر افشار خوک و؟
- ۴- د هند په لور د نادر افشار د لښکر کشيو په هکله خومره پوهېږي؟
- ۵- ستاسو په اند کریم خان زند خرنګه واکمني ته ورسیده؟ توضیح یې کړئ.
- ۶- د انګربزانو سوداګری له ایران سره په کومو لاندې بندرونو کې تر سره کېدې؟
الف: د عباس بندر ب د خلیج فارس بندر ج: د خزر سمندر کې

له ټولکي خخه دباندي فعالیت

زدهکونکي دې په نويو پېړيو کې د ایران د وضعې په هکله لړ تر لړه دوه مخه مطلب راتلونکي درسي ساعت ته چمتو کړي.

هند په منځنيو پېړيو کې

د هند، پاکستان او اوستاني بنګله دېش هېوادونه، پخوا د هند د شبې قاره په نامه یادېدل. ډېر وختونه یې ګډ برخليک او تاريخ درلود خو په شلمه پېړي کې دا هېوادونه سره بېل شول. په منځنيو پېړيو کې د دې سيمې تاريخ، د ګوپتایانو د لپې او سيمې ييزو حکومتونو له راپرڅېدو وروسته لوی بدلون وموند، د اسلام راتنگ چې د افغانانو په هڅو سره په هند کې خپور شو، او همدارنګه د غزنويانو او غوريانو په واسطې د سيمې ييزو حکومتونو را منځته کېدلو سره به چې د دې لوست موضوع ده، بلدتیا ومومى.

په منځنيو پېړيو کې د هند لوی هېواد د ګوپتایانو له خوا اداره کېده. دې لپې تر (۵۰۰ م) کال پوري د هند په شمال کې خپلې واکمنی ته دوام ورکړ چې د هند د فرهنگ تر ټولو روښانه دوره ګنل کېږي. په دې دورې کې په خانګړې توګه رياضي علومو ته پاملنې وشهو. د ګوپتایانو له راپرڅېدو وروسته د هند په شمال کې ډېر حکومتونه را منځته شول او

شاوخوا (۷۰) کوچنيو سيمې ييزو حکومتونو په دې سيمې واکمني چلوله. دغه سياسي وپش خو پېړي د دوام وکړ. د دې حکومتونو تر ټولو څواکمن یفتاليان وو. په همدي وخت د هند په سویل کې د ګوپتا پاتې شونو هم خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دوی له اعرابو او د آسیا د سویل او منځني ختيغ خلکو سره راکړه ورکړه او سوداګریزې اړیکې ټینګې کېږي. دې اړیکو د اسلام دین تر خرګندېدو پوري دوام وکړ. مسلمانان د لومړي خل لپاره په (۹۳ ق، ۷۱۱ م) کال کې هندوستان ته راغل. نومورو د سند سیند تر خندیو پوري سيمې لاندې کړي. دغه سيمې د

اوستني پاکستان برخه ده. له دې وخته (اتمي زېردېزې پېړي) خخه وروسته تر یوو لسمې زېردېزې پېړي پوري، لويدیع هند له اسلامي نړۍ سره نژدې اړیکې ټینګې کړي په دې پېړي کې د اسلام بلنه ورکوونکو د هندوanonو په منځ کې د آسماني دين تبلیغ خپراوه.

له بله پلوه په (۸۸-۲۲۴ م) کال کې د سلطان محمود غزنوی له خوا په هندوستان باندې واکمن کېدل د اسلام رسپې په هند کې ټینګې کړي او څواکمن شو. له غزنويانو وروسته غوريانو هم پر هند حکومت وکړ او سلطان شهاب الدین محمد غوري د هند په شمال کې نژدې د ګنگ تر روده سيمې نیولې. نوموروی وروسته له ډېر و هڅو ډهلی هم فتح کړ او دا بناريې د قطب الدین ایک په نامه یوه ترکي مربي (غلام) ته وسپاره. غوريان وروسته د ډهلی له نیولو وتوانېدل چې ترینګال پوري

د قطب الدین ایبک زیارت

سیمې په خپل واک کې راولی.
په (۱۲۰۶ق، ۶۰۳م) کال کې د سلطان شهاب الدین محمد غوري ابن سام له مرینې وروسته د قطب الدین ایبک واکمني ته لاره اواره شوه.
ایبک خان د هندوستان خپلواکه پاچا ونوماوه.
نوموري د ډهلي بنار خپله پلازمېنه وټاکله نو خکه هغه خلک چې له د خڅه وروسته واکمني ته ورسپدل. د ډهلي پاچاهانو په نوم ياد شول. هغه حکومت چې قطب الدین ایبک په

ډهلي کې رامنځته کړ، تر ډېږي مودې یې په هند کې دوام وکړ ان د تیمور ګورگانی برغلونو هم ونشوی کړای چې هغه حکومت له پښو وغورخوی او نومورو د (سمې هجري پېړۍ تر وروستيو / شپارسمې زبردېزې پېړۍ) پوري په هند کې واکمني وکړه له دې وروسته په هندوستان کې د لوډيانو او سوريانو افغانی حکومتونه چې به تبرو لوستونو کې مو ولوستل را منځته شول.

په ټولکي کې فعالیت

زدهکونکي دې په د وو ډلو ووبشل شي. لومړۍ ډله دې په هند کې د ګوپتایانو د لپې او سيمه یيزو واکمنيو په هکله او دویمه ډله دې هند ته د اسلام په راتګ او د غزنويانو او غوريانو حکومتونو په هکله خبرې وکړي. پایله دې د ډلو استازې نورو ته وړاندې کړي.

پښتنې

- ۱- په هند کې د ګوپتایانو حکومت تر کوم کال پوري دوام وکړ او له فرهنگي پلوه خه ډول دوره وه؟ روښانه یې کړئ.
- ۲- مسلمانانو د لومړۍ خل لپاره د هندوستان کومې سیمې لاندې کړي؟
- ۳- په هند کې د غزنويانو او غوريانو د حکومتونو په هکله لنډ معلومات وړاندې کړي.
- ۴- قطب الدین ایبک خرنګه واکمني ته ورسپد؟

له ټولکي خڅه د بازدي فعالیت

زدهکونکي دې په هند کې د غزنويانو او غوريانو د واکمنيو په هکله مطالب چمتو او په راتلونکي درسي ساعت کې دې له خانه سره راوري.

هند په نويو پېريو کې

په دې لوست کې به د بابر په هکله چې خه ډول یې په هند کې حکومت را منځته کړ، او همدارنګه د نوموري د ځایناستو په اړه چې له ده وروسته یې په هند کې حکومت وکړ، او هم به د ختيغ هند په نوم انگلیسي کمپني له خوا د بابري پاچاهانو سره د اريکو د ټینګښت او نفوذ په خرنګوالي مطالب ولولى.

بابريان (ګورکانيان)

لومړني کس چې په هندوستان کې یې د بابری لړي بنسته کېښود، ظهيرالدين محمد بابر نومېله، نسب یې تېمور ته رسپدہ په خپله تېمور هم په مغولو پوري اړه لرله او په همدي دليل په تاريخي سرچينو کې له بابريانو څخه د هند د ګورکانيانو او مغولو په نوم هم يادونه شوې ۵.

بابروک غوښتونکي سړي و د افغانستان د ډېرو سيمو تر نیولو، وروسته یې د هندوستان د نیولو هود وکړ او له (۹۲۰ ق ۱۵۱۹ م) کال

څخه یې په هغه هپواد یرغلونه پیل او تر (۱۵۲۶ ق ۳۲ م) کال پوري یې پنځه خله په دې سيمه یرغلونه وکړل. په پايله کې په ډهلي کې د ابراهيم لودي د حکومت په رنګولو یې، هغه هپواد په خپله ولکه کې راوست.

دلوديانو په ماتې سره د هند په تاريخ کې یوه نوي دوره پیل شوه چې (۱۸۱) کاله یې دوام وکړ. په دې موډه کې شپرو لویو ګورگانی (بابري يا مغولي) پاچاهانو پر هند حکومت وکړ.

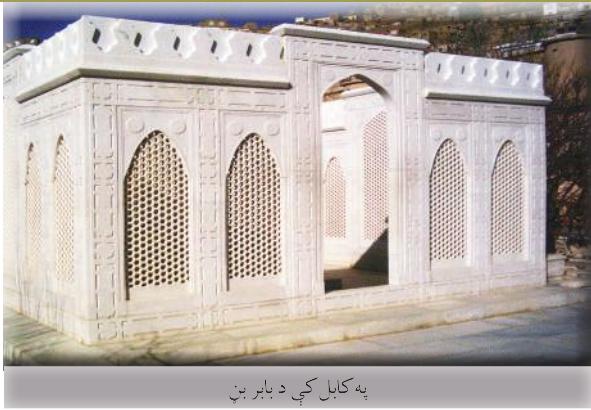
بابر باتديره پوه او زړور سړي و نوموري سرپرېه پردي چې په هندوستان کې اوسيده، کابل هم پري ګران و بابر مخکې له مرپنې وصيت وکړ چې د کابل له باغونو څخه په یوه کې خبن شي. په پاى کې وروسته له خلورو کلونو واکمنۍ د (۴۹) کلونو په عمر مړشو او مرپي یې له هند څخه کابل ته را انتقال کړ، او په هغه بن کې خبن کړ چې تل یې خوبناوه چې او س د بابر بن په نامه ياديږي.

د بابر ځایناستي

هغه وخت چې بابر مړشو، زوي یې همایون واک ته ورسپد. همایون لس کاله په هند حکومت وکړ. نوموري پوه او فرهنگي سړي و خو د پلار په خېرې پوهه نه درلو ده. په همدي وخت (۱۵۴۰)

ظهيرالدين بابر د خپل در باريانو سره

په کابل کې د بابر بن

م) کال کې د شېر شاه سوري په نامه يوه تکره افغان د همایون حکومت له ګلې وړې وضعی خخه ګته و اخیسته او د همایون څوکونو ته بې ماتې ورکړه، په دې توګه افغانان یو خل بیا په هند کې واکمنی ته ورسېدل.

همایون له دې پېښې وروسته اړشو چې د ایران صفوی دریار ته پناه یوسی. خونموری

په هند کې د شېر شاه د مرپنې به سبب له بدې او نا آرامې وضعی خخه ګته و اخیسته او د ایران د صفوی څوکونو په مرسته له واکمنی خخه (۱۶۰۵) کلونو وروسته یو خل بیا د هند په تخت کښېناست. په دې توګه، په هند کې د افغانانو د واکمنی دوره هم ختمه شو.

جلال الدین محمد اکبر

د هند پاچاهی ته د همایون راګرځیدو، زیات دوام ونه کړ، خکه نوموری دا خل یوازې شېر میاشتې د هند پر تخت پاتې شو او په (۹۶۳ق / ۱۵۰۶م) کال کې مړشو. له د خخه وروسته د نوموری ۱۳ کلن زوی جلال الدین محمد اکبر د هند د پاچاهی پر ګدی کښېناست.

جلال الدین محمد اکبر زپور سپری او همدارنګه یو تکره او هوبنیار سردار و. نوموری د خپل پوه او هوبنیار وزیر ابوالفضل علامي په مرسته د هند د هپواد چاري منظمي پرمخ بوتلې، د خپلو خلکو د هوساینې لپاره بې دېرې هڅې وکړې. اکبر د هندی کورنیو د خواخوری جلبولو لپاره د جزې قانون لغوه اعلان کړ. راجپوت اشراف بې د امپراتوری لورو خوکیوته ورسول او په خپله بې له یوې راجپوتې هند وې سره واده وکړ.

نور هم زیات و پوهېږۍ د روښیانو نهضت

د اکبر پاچا د حکومت په دورې کې، خینې وختونه د ګورکانی حکومت ضد پاخونونه او حرکتونه پېښېدل. له دې پاخونونو خخه یوه هم د بايزيد انصاری (پیرروښان) په مشری د افغانانو پاخون و دغه پاخون ته خکه د روښیانو پاخون ويل کېږي چې مشرې پیر روښان نومېله. سره له دې چې بايزيد انصاری په یوې جګړې کې مړشو خود افغانانو نهضت د ۶۵ کلونو لپاره د مغولو په قلمرو په څانګړې توګه په پښتونخوا کې د هند د ګورکانیانو پر وړاندې ادامه لرله.

اکبر پاچا د یوه پوهې خلیل سردار په توګه د تلپاتې پوچ په جوړولو سره د خپل حکومت بنسټ لا څوکمن کړ. نوموری بیا وروسته د راجپوتو قبیلو په مرسته کوچني سیمه یېز حکومتونه له منځه یوړ. او له سویل نه تر شماله د هند په پراخه سیمو واکمن شو. په اصل کې د اکبر پاچا د حکومت په زمانه کې په هند کې د مغولو امپراتوري د څوکمنتیا وروستی پراوونه ورسېله. نوموری وتوانیده چې د بنګال، کشمیر او سند حکومتونه هم لاندې کړي. اکبر پاچا په پای کې په (۱۰۱۴ق / ۱۶۰۵م) کال کې له پنځو سوکلونو پاچاهی وروسته مړشو.

جهانگیر

له اکبر پاچا وروسته د ده زوی سليم د جهانگیر په نامه چې له راجپوتی مور خخه زېرېدلی و، د هندوستان پاچا شو. نوموري تر یوه حده هفو اصلاحاتو ته دوام ورکړ چې پلارې په منځته راوري وو. خود ده په زمانې کې د انگربزانو د نفوذ هڅي په هندکې زياتې شوي. په (۱۰۱۷/۱۶۰۸) کال کې Sirtomas استازى د جهانگير دريار ته ومنل شو. او وروسته له دې د سرتوماس روند (Roand) په نامه انگربزي سفیر د انگربزانو لپاره د سوداګری حق واخیست. او په دې توګه د انگربزانو استعمارګري نفوذ په هندکې پیل شو. همدارنګه د ده په زمانې کې د ایران پاچا، شاه عباس صفوی هم په کندهار يرغل وکړ. هغه وخت چې د هغه بنار حکمران د هند له پوځي مرستې خخه نا هيلی شو، کندهارې بیا صفوی ایران ته پرېښو.

شاه جهان

له جهانگير خخه وروسته د ده زوی شاه جهان پاچاهی ته ورسېد. نوموري (۳۰) کاله په هند حکومت وکړ. شاه جهان د هند د جورولو (معماري) دېر مينه وال او امرې په کړ چې د طلاووس تخت په نامه له قيمتي غمييو خخه یو تخت ورته جورکړي خود خلکو د ببوزلي او ستوزمن روند بروايې نه لرله، او تر هغه پوري چې د دکن او ګجرات په سيمو کې سخته لوره راغلي وه، نوموري بياهم د خلکو د مرستې لپاره ګامونه اوچت نه کړل. همدا رنګه د ده په امر د سکانو مشر ووژل شو او دغه کار په هند کې د ګورکانيانو د حکومت پر وراندي د سکانو د پاخون پیل و.

اورنگزېب

اورنگزېب د عالمگير په لقب سره د مغولي لړي د وروستي پاچا په توګه په (۱۰۶۹/۱۶۵۹) کال کې وروسته له هغه پاچا شو چې خپل پلار شاه جهان په زنداني کر. نوموري نه یوازي د نیکه (اکبر) په خپر د هنر او ادبیاتو او نه د پلار (شاه جهان) په خپر د معماري مينه وال بلکې یو متعصب مذهبی او سخت دریخه پاچا و. اورنگزېب راجپوت هندوان له لوړو حکومتی خوکيو خخه لري کړل او له هندوانو په جزې اخيستلي، او د هندوانو زياتره معبدونه په رنګ او د دوي څمکې په مسلمانانو ته ورکړي. د هند د بابري حکومت کمزورتیا د اورنگزېب له زمانې را پیل شوه، او په (۱۱۱۹/۱۷۰۷) کال کې د نوموري له مرینې سره سم په د لومړي شاه عالم په نامه زوی او بیا په بل زوی لومړي بهادر شاه وکمني ته ورسېد. له دې وروسته په هند کې سيمه یيز خواکونه واک ته ورسېدل. په همدي وخت کې د بريتانيا د ختيغ هند کمپني ته په هند کې د لا ډېر و لاسوهنو زمينه براره شوه، او په پايلې کې د غه پراخ هپواد په (۱۲۵۵/۱۸۳۹) کال کې رسماً د بريتانيې تر سوری لاندې راغي.

سره له دې چې يرغلونو دوي کمزوري کړل خود بريتانيا د ختيغ هند کمپني چې د جهانگير له وخته په هند کې نفوذ پیل کړي و، د نولسمې پېږي په لومړيو کې د خپل ملاتر لاندې راوستل، او په ۱۹۴۷م کال کې خپلواکۍ لاسته راوړه.

د زیاتې پوهنډني لپاره

د خټکو نهضت

د اورنګزېب د واکمني په دوره کې، د پښتو نخوا په سیمو کې د خوشحال خان خټک پر مشری د افغانانو نهضت پیل شو. خوشحال خان خټک په ډېره میرانه، او زړور توب درې کاله په هند کې د ګورکانیانو په وړاندې مبارزه وکړه. خو د یوې جګړې په ترڅ کې چې له اورنګ زیب سره پښه شوه، ډېر افغانان په هغه کې له منځه لارل او په خپله خوشحال خان خټک د اورنګ زیب په لاس بندي او خلورنیم کاله یې د اورنګ زیب په زندان کې تېر کړل. خوشحال خان خټک د پښتو ژې له مشهورو شاعرانو او لیکوالو او همدا رنګه زموږ د هېواد د زړورو پښتنو سردارانو له ډېر خخه دي.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دریو دلو ووپشل شي. لوړۍ دله دې د هند د بابریانو د لړۍ د رامنځته کېدو او د همایون د حکومت په هکله. دویمه ډله د جلال الدین اکبر د پاچاهی او جهانګير حکومت په اړوند او درېمې ډله دې د شاه جهان او اورنګزېب د واکمنيو په هکله یو له بل سره خبرې وکړي او د مطلب لنډیز دې د ډلو د استازو لخوا نورو ته وړاندې شي.

پښتنې

- ۱- بابر خوک و او خه ډول یې په هندوستان کې بابری لړۍ رامنځته کړه؟
  - ۲- د بابر حکومت په هند کې خوکاله دوام وکړ، او ولې د نوموري مرې کابل ته راول شو؟
  - ۳- د همایون په هکله خومړه پوهېږئ او ولې یې ایران ته پناه یوړه؟
  - ۴- همایون وروسته له خوکلنو، او خه ډول په هند کې د دویم خل لپاره د هند واکمن شو؟
  - ۵- جلال الدین اکبر، راجپتو هندوانو ته خه خدمتونه ترسره کړي، په لنډه توګه یې روښانه کړئ.
  - ۶- د طاووس تخت د کوم پاچا په زمانه کې جوړ شو؟ د پښتنې سم څواب په نښه کړئ
- الف: جلال الدین اکبر   ب: جهانګير   ج: شاه جهان

له ټولکي خخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې په هند کې د بابری لړۍ مهم ټکي په خپلو کتابچو کې ولیکي. بنونکي دې په راتلونکي درسي ساعت کې د دوى کتابچې وګوري.

د هند په بابری دوره کې علم، فرهنگ او هنر

په هند کې د بابریانو و اکمني د علم، فرهنگ او هنر له پلوه د هغه هېوادیوه بدایه دوره ګنل کېږي. بابر او اکبر دې دورې له مشهورو او با فرهنگ دوستو پاچاهانو خخه وو. په دې لوست کې به د بابریانو د علم، فرهنگ او هنر د وضعیت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د بابریانو په زمانه کې علم، فرهنگ او هنر ته ډېرہ پاملننه وشهو. په هغه وخت کې د هند مهمې سیمې د مسلمانانو په واک کې وي. درې د هغه هېواد رسمي ژبه شوه. بابر او اکبر دواړه د فرهنگ ګلک مینه وال وو او پخچله بابر هم فارسي شعرونه ولیي دي. ګلونه او باغونه ېې خوبنېدل. نومورو د هند دریارته د درې ژبي شاعرانو په ورټولولو سره، درې ادبیات پیاوړی کړل که خه هم اکبر پخچله سواد نه درلود. سره له دې ېې هم له نوو علومو سره مینه لرله او هم به ېې یوه ډله کتاب لوستونکي لرل چې نوموري ته به ېې کتابونه لوستل.

د اکبر پاچا په امر ډېر کتابونه له سانسکریت خخه درې ژې ته وزیارې شول. د نوموري دا کار د درې ژې د خپرپدو لامل و ګرځید، او د هند د غیر مسلمان او سېدونکو مینه هم له درې ژې سره زیاته شوه.

د اسلام سپېڅلي دين ډېرہ موده مخکې هند ته لاره پیداکړې وه، او بابریان په هندوانو کې د اسلام دين په نسبې خپرپدو بریالي شول، او په هېواد کې ېې د قومونو او مذهبونو ترمنځ یووالی رامنځته کړ. د اکبر پاچا د ګټورو افداماتو له ډلي خخه د غیر انساني دود (ساتي) یعنې د مېرہ له مېنې وروسته د مېرمنو له خوا د څان سوڅېدنه منعه کړه.

د معماري هنر ته هم د بابریانو په وخت کې ځانګړې پاملننه وشهو او ګن شمېر قوس لرونکي او ګنبدی ودانۍ، د بنې را غلاست د تالارونو په لرلو سره دود شوې، چې د ځانګړې اسلامي معماري بنکارندوی وي. دير شمېر بنکلې باغونه، ودانۍ او مانې جورې شوې، لکه د آګړې په بنارکې تاج محل، په فتح پور کې د اکبر مانې، په ډهلي کې د شاه جهان سره کلا، او د هندوستان

په نورو بنارونو کې چېرې
وداني جورې شوي، خو د
هند گورکانيانو افغانستان ته
چېره پاملننه نه کوله، نو څکه
زمورد په هپواد کې ارزښتنګ
او باعظامته آثار پاتې نه شول.

سره له دې هم، خینې
آثار رامنځته شول، لکه د
کندهار د سرپوزې په غره
کې د چهل زينې اثر چې

د بابر په امر جورشو. خینې
باغونه يې په افغانستان کې
جور کړل چې کولانی شو
د کندهار، استالف، کابل
او د کابل شمالي او ختيغ
لور د علم ګنج بن، شهر آرا
بن، دلکشا بن، د بابر چهار
باغ، بگرامي بن، صفا بن او
کوکب بن نومونه واخلو.

د انځور ګرۍ په هنر کې له
طبيعت خخه تقليد او له
لرغونو هندي لارو چارو

چې زيات و پوهېږي تاج محل

تاج محل د نړۍ له ډېرو بنکلوا ودانیو او همدارنګه د اسلامي
معماری تریولو غوره، او نه هېرې دونکې نمونه ده چې د ۱۶۳۱ (م) کال کې
بنار کې هغه وخت جور شوي دي چې په د شاه جهان مېرمن (ممتأز محل) مړه شو. شاه جهان امروکړ
چې د ګرانې مېرمنې د قبر پر سريې داسې ودانۍ جوره شي. د
دې ودانۍ د جورپولو لپاره يې د ډېرو غورو معمارانو غونډله را
ویلل شو، او د غونډله په پای کې د استاد عيسى شپرازي طرحه
ومنل شو.

د تاج محل ودانۍ د جورپولو کار (۲۲) کاله وخت ونيو، او په
دې مودې کې (۲۰۰۰) کارکوونکې په کې ګمارل شوي وو.
تاج محل په مرمرینو او قيمتی ډېرو بنکلی شوي دي او په سريې
پیاز شکله ګبده موقعیت لري. د دې ګنبدې لوروالی (۲۴,۵)
متره او قطرې له (۱۵) مترو خخه زيات دي . د دې ودانۍ
لاندې د میرمن ممتأز محل قبر دي، او د دې قبر خنګ ته شاه
جهان هم خښ شوي دي.

خخه گته اخيستل.

د سلطان حسین بايقدا دريار ترپولو غوره انځورګر استاد کمال الدين بهزاد هم په همدي وخت کې په هرات کې اوسيده. د هند مغولو د بنونو او بوستانو د منظرو په ترتیب او په دیوالنو د انځورونو او د هغونکولو په سبب د استاد بهزاد د میناتوري مينه وال شول. هغه یې په هند کې دود کړل او ان خپله اکبر پاچا په خپل دريار کې د انځورګرۍ کارخانه لرله چې له سلو زیاتو انځورګرانو پکې کار کاوه.

موسيقي هم له ديار لسمې پېړۍ خخه وروسته په هندوستان کې وڅلډه. له اورنګ زېب خخه پرته د هند ټول مغولي واکمنان د موسيقي مينه وال وو. د فقير الله په نامه د هند یو مسلمان په (۱۶۶۶م) کال کې دراګ درپن (Rag Darpan) په نامه یو کتاب تأليف او خپور کړ. له دې وروسته د موسيقي په برخه کې د مسلمانو او هندوانو فرهنګي سبکونه سره ګډ شول. په دې دورې کې تر ټولو مشهور سندرغارۍ تانسن (Toncean) نومېډه. نوموري د اکبر پاچا د دريار تر ټولو غوره سندرغارۍ، او د هند د ټولو سندرغارو د مخکښ په توګه پېژندل شوی. د بابريانو په دوره کې زياتره هغونکو چې په بناړونو کې یې ژوند کاوه د خوبنيو شپو او ورځونوی کال او برات او هغونکو چې په لويو مذهبی قبرونو او زيارتونو کې جوړې دل ګډون یې کاه او د هغونکو او جادوګرانو په زړه پوري نندرتونو او د څارويو له لپدلو خخه یې خوند اخيست. خو د نادر افشار له خوا د اتلسمې پېړۍ له نيمائي وروسته، يرغلونه د پېرو وېجاريو لامل وګرڅدل. د هند پلازمې زياتره برخو هغه پخوانی څلډنه او دبدبه له لاسه ورکړه.

په ټولکي کې فعالیت

زده کونکي دې په دوو ډلو ووبشل شي، لومړي ډله دې د بابريانو د علم او فرهنګ په هکله خبرې وکړي او دويمه ډله دې د هند د مغولو په دوره کې د هنر په هکله وغږې او پایلي دې د هرې ډلي د استازې له خوا په پرتليزه توګه وړاندې شي.

- ۱- بابر او اکبر د علومو او دري ژې لپاره کوم گامونه اوچت کړل؟ خرګند یې کړئ.
- ۲- د اکبر پاچا د ګټورو اقداماتو له ډلې خخه یو هم د غیر ..... دود له منځه وړل
وو.
- ۳- استاد کمال الدین بهزاد خوک و؟
- ۴- د موسیقی په برخه کې د راګ درین په نامه کتاب د کوم یوه لاندینې سړي له خوا ليکل شوي
و؟

الف: فقیر الله   ب: استاد بهزاد   ج: شاه جهان

له ټولکې خخه دباندي فعالیت

زده کوونکي دې په هند کې د بابريانو د دورې د ارزښتناکو آثارو په هکله لپو تر لپو دو همخه
مطلوب ولیکي.

چين په منخنيو پېريو کې

په دي لوست کې بې په منخنيو پېريو کې د چين ديووالى او ليووالى په خرنگوالي او انگېز، د بىزگرانو د پاخون په لاملونو او د هغۇپە پايلو، او همدا رنگە په چين کې د مغولو د واكمى چې دېر و بېجاريو او بې شەپەرە خلکود وزۇلۇ لامل شول، خبىي كۇو.

په منخنيو پېريو کې د چين يووالى

لە منخنيو پېريو مخكىپي چين په يو لر بېلا بېلو سيمو وېشل شوي و. د چين شمال د هغۇيرغلگەر كەپالو د يرغلۇنۇ پە واسطە لاندى شوي و، چې د لويدىح او شمال لە لورى يې پې يرغلۇنە كېي

زيات و پوهىيەئ

چينيانو هيچ وخت خېل ھېباد چين نە بالە، دوى معمولاً تر آسمان لاندى امپراتوري بلە او خانونە بە يې آسمانىي زامن بلل.

وو. د چين سوبىل ھم پە دي وخت كې پە خو سيمو وېشل شوي و. پە دي توگە، په چين کې خوگۇنو پاچاھانو او پوهىي سردارانو پە خېلواكە توگە واك چلاوە چې تل بە يو لە بل سره پە جىڭرو كې بشكىل وو.

په (٦١٨) كال كې د چين خاورى لە سره يووالى و موند. دغە يووالى ديوه زرە ور او جىڭرە مار سردار چې كائوتسو (Kaiotso) نومېدە را منئ تە شو، او د تانگ (Tong) پە نامە يې امپراتوري جورە كەرە.

د تانگ كورنى امپراتورانو د خلکو پە مرستە و كولاي شول چې ۋول سيمە يىز مشران، او پوهىي سرداران تابع كېي، او پراخى سىمېي تر واك لاندى راولى. ديو لې بىرالىي جىڭرە وروستە يې گاونىي ھېبادونە ھم لاندى كېل، او چينيانان ھلتە مېشت شول. پە دي توگە د چين لوى ھېباد رامنختە شو. د تانگ د امپراتوري پە زمانە كې د چين خاورە لە اوسىنى چىن خىخە ھم پراخە و. پە هغە وخت كې د هند د شمال پە شاهزادە گانو، باندى د چين فرمان چىلىدە او دوى تە بې خراج ورکاوه.

د تانگ امپراتوري شاوخوا (٢٨٨) كالە د چين پە پراخە خاورە حكومت و كې. پە هغە وخت كې چين خېل چۈڭ، اقتصاد او فرهنگ لورۇ پورىي تە ورساوه. چينيانو د تانگ پە لې كې باروت اختراع كېل. د دي امپراتوري پلازمېنە د چانكان (Chankan) بىار و چې اوس سيان (Ceaison) نومېرى. د تانگ د امپراتوري پە مەھال چين د نىرى يو لە دېر و چۈڭىنە حكومتۇنۇ خىخە گېل كېدە، خۇپە نەممە زېرىدىزە پېرى كې چين د بىزگەر لە يوھ لوي پاخون سره مخ شو.

په نهمه زېرديزه پېړۍ کې د بزگرانو پاخون

په بزگرانو باندې د فيودالانو او د پراخو سيمود خاوندانو له خوا درانه باجونه او بدې روېډي د دي لامل وګرځېدلې، چې د تانګ امپراتوري په بېلا بېلو سيموکې پاخونونه رامنځته شي. يو له دي پاخونونو شخه په (۴۸۷ م) کال کې د هوانګ چائو (Hovangcho) په مشری بزگري پاخون و. چائو چې له جګړه یېزو چارو سره پوره بلدو. له بزگرو خڅه یې خوزره کسيز لښکر جورکړ. د دي لښکر شمېر هره ورڅ زیاتېده، او د امپراتوري لښکر د هغه سره د مقابلې توان له لاسه ورکاوه.

چائو چې د بزگرو د لښکرو په سرکې و، غوبنتل یې چې له ټولو فيودالانو او د چين له ایالتونو سره حساب پاک کړي، تر خود بزگرو ژوند بنه او نابرابري له منځه لاره شي.

هوانګ چائو او ملګري یې له یو لر برياليو جګرو وروسته په (۸۸۱ م) کال کې د تانګ امپراتوري ته ننوتل. امپراتور وتنبېده او له نوموري سره یې ټول تړلي فيودالان، دولتي کارکونکي او پوخي محور ووژل شول، او د دوي په څای بزگران په لوړو خوکيو وګمارل شول. د پلازمې شتمني ټوله دې وزلو ترمنځ ووېشل شوه.

چائو دوه نیم کاله پلازمېنه په واک کې لرله خو امپراتور، او فيودالان له کډوالو تېبرونو سره ملګري شول او څانونه یې (تور کارغان) ويبل. هغوي په (۸۳۸ م) کال کې د هوانګ چائو لښکرو ته ماته ورکړه. زیاتره بزگران د امپراتور اجیران شول او د بزگرو پاخون په سخته ماتې خورلو سره له منځه لاره، خود تانګ امپراتوري نوره هغه پخوانۍ خواکمتيا او څلانه لرله. نوموري امپراتوري په (۶۰۹ م) کال کې خپل څای د سونګ (sung) په نامه یوې بلې کورنۍ ته پربېشود.

په چين کې د مغولو واکمني

په مغولستان کې د مغولو په پوخي خواکمتيا سره، چنګيز خان د دوي د مشر په توګه رابنکاره شو. په لومرې سرکې یې د ګاونديو هپادونو لاندې کولونه پاملنې وکړه چې په دي ډله کې چين هم و په هغه وخت کې د سونګ د امپراتوري لړی په چين کې واکمنه وه. سره له دي چې د چنګيز خان په ژوند کې ټول چين فتح نه شو. خود نوموري زامن په (۲۳۱ م) کال کې وتوانېدل چې چين لاندې کړي.

مغولو په چين کې ډېږي وېجارې رامنځته کړي. د بزگرانو کښتونه د مغولي خارویو په خړخایونو بدل شول، ګن شمېر خلک له منځه لارې. نومورو په (۲۷۱ م) کال کې د پېکېنګ (بي جينګ)

چې زیات پوهېږي مارکوپولو

مارکوپولو د نیکوپولو زوي په منځنیو پېړیو کې د اروپا تر ټولو مشهور گرځندوی ګډل کېږي. نوموري د خېل پلار او تره سره د کوچنۍ آسیا، ایران او افغانستان (د وربېسمو له پخوانی لارې) نه چین ته سفر وکړ، مارکوپولو توانيده چې په چین کې د واکمنو مغولو درباره لاره پیدا کړي. ده شل کاله په چین کې تپر کړل. په دې موده کې د چنګېز خان د زوي (قبلاли خان) له خوا د چین حکومت په لوړو خوکيو وګمارل شو، لکه د ګډرک اداره، سفارت او داسې نور. په پایله کې نوموري د چین په ګډون د آسیا یې هېوادونو له وضعې سره پوره بلديا تر لاسه کړه. کله چې چې په (۱۲۹۵) کال کې خېل پلنې تائوی (ونیز) ته وګرڅد. د خېل خاطراتو په کتاب کې یې د ډېر و آسیا یې هېوادونو او سيمو د فرهنگ، تمدن او اقتصادي وضعې په هکله معلومات او خبرتیاوې اروپايانو ته ورسولي چې په نويو پېړیو کې هند او چین ته د ډېر و اروپايانو د کډوالی لامل و ګرڅيده.

ښار د خېلې امپراتوري د پلازمېنی په توګه وټاکه، او تر خوارلسې زېودیزې پېړی پورې یې د چین په پراخه خاوره واکمني وکړه. مغولو د چین زیار ایستونکي د خان لپاره غلامان کړل. چینیايان له دولتي خوکيو او ادارو خخه وایستل شول. دا کار د عامه وګرو د کرکې لامل و ګرڅيده، په څانګړې توګه د چین زیار ایستونکي د مغولو پر ضد راپورته شو او په (۱۳۴۸) کال کې یې د چویو آنګ چان (Chew ang Chon) په نامه دیوه بزرګر په مشری د چین په سویل کې د مغولو په وړاندې پاخون پیل کړ. په دې پسې د بزرګرو او عامه وګرو له خوا په ټول چین کې پاخون پیل شو. د مغولو د اداري او پوځۍ مامورینو ډله یېزې وژنې ورسره ملګري وې او ښارونه یو پر بل پسې د پاخون کونکو لاسته ورغلل. چان په (۱۳۶۸) کال کې د نانکېنګ ښار له نیولو وروسته د مېنګ (Ming) په نامه نوې امپراتوري په هغه ښار کې رامنځته کړه. نوموري د چین د خلکو په مرسته د مغولو پلازمېنې (پېنګ) ونيوه او مغول پې تر مغولستان پورې په شاه وتمبول. په دې توګه په چین کې له سلوکلونو خخه زیاتې واکمني وروسته مغولي امپراتوري رېنګه شوه او په بدلت کې یې د مېنګ لویه امپراتوري واکمنه شوه، او د دې لړې واکمني خه د پاسه (۳۰۰) کاله اوږد د شوه. په دې دورې کې د چین خلکو نسبت نورو دورو ته په هوسابنې او آرامې کې ژوند کاوه.

په تولگي کې فعالیت

زدهکوونکي دې په دروو ډلو ووبسل شي. لومړۍ ډله دې د چين د یووالۍ او تانګ امپراتورۍ د رامنځته کېدو په هکله، دویمه ډله دې د بزګرانو پاڅون او د هغوي د پایلو په هکله او دريمه ډله دې په چين کې د مغولو د واکمنې په هکله خبرې اترې وکړي. پایلې دې د هرې ډلې د استازو له خوا وړاندې شي.

پوبشنې

- ۱- د چين وضعه مخکې د منځيو پېړيو له پیل خخه خه چول وه؟ معلومات ورکړئ.
  - ۲- د چين یووالۍ خه وخت رامنځته شو او د تانګ د امپراتورۍ په اړه خومره پوهېږئ؟
  - ۴- مغول خه ډول په چين واکمن شول؟ په دې اړه معلومات ورکړئ.
  - ۵- په چين کې د مغولو حکومت خوکاله اوږد شو؟
- الف: ۵۰ کاله   ب: له سلو خخه زیات کلونه   ج: درې پېړي.

له تولگي خخه د باندي فعالیت

زدهکوونکي دې په راتلونکي درسي ساعت کې د مغولو او په چين کې د هغوي د بري په هکله یو مطلب ولیکي.

چين په نويو پېپيو کې

په دې لوست کې به په نويو پېپيو کې د چين د سياسى او ټولنیزې وضعی له خرنگوالي سره آشنا شئ.

د نويو پېپيو پېل په اصل کې له ليرې ختيئح (هندو چين) سره د اروپايانو د سوداگرizzo اړیکو له پېل سره سمون خوري: پرتگاليان چې مانوگان وو. وروسته له ډېرو هخو توائبدل چې د لومړي خل لپاره د افريقا وچې له غارو خخه راتاو شي او په لومړي سرکې د هند په سوبيل لويدیخو غارو کې پلي شول. نوموري بيا وروسته په (۱۵۱۳) کال کې د سوداگرۍ د پراختيا لپاره د چين سوبيلي سيمو ته راغلل، په هغه وخت کې چې د مېنګ لپي په چين کې واکمنه وه، د کانتون (conton) بندريې د پرتگاليانو د سوداگرۍ لپاره خلاص کړ. چين ته د پرتگاليانو راتګ د دې لامل وګرځید؛ تر خو لومړي هالنديان او وروسته انگریزان او فرانسویان هم له چين سره د سوداگرۍ په لته کې شي. د اروپايانو زياتره فعالیتونه په سوبيلي بندرونو کې په ځانګړې توګه د کانتون په بندر کې تر سره کېدل. او له هغه ځای خخه یې چاى، وربنسم او چيني لوښي راول، له دې وروسته چين ته د اروپايانو تګ او راتګ له شمېر عيسوي مبلغينو سره زيات شو. په دې سفرونو کې، عيسوي مبلغين به له قيمتی ډاليو سره له اروپايانو سره تلل. د چين دولت هم دغۇ مسيحي مبلغينو ته د مسحیت د تبليغ اجازه ورکړه.

په چين کې د مېنګ د کورني حکومت (۳۰۰) کاله دوام وکړ خو په (۱۶۴۴) کال کې د همدې هپواد له شمال ختيئح لوري خخه د منچوريما د صحرائي تېرلونو له یرغلونو سره مخ شو. له یولې جګرو وروسته د مېنګ امپراتوري رنګه او دهغې پر ځای د منچو (Manchu) په نامه نوي امپراتوري رامنځته شوه چې پلازمېنه یې د پکېنګ (Peking) بنار. په اصل کې دوى خيرک او جګړه مار خلک وو. د منچو اشرافو په کلو کې د سختو جګړو په واسطه د بزرگانو زياتې څمکې لاسته راولې، او هغه یې په خپل خصوصي شتمنيو بدلولي، له بزرگو سره به یې د بې رحمى او زورزياتي چلندا کاوه. زياترو چيني فيوډالانو به له دولت خخه ملاتې کاوه، او دمنچويانو د فرمان سره سم یې په دولتي ادارو کې فعالیت کاوه. نوموري د جګړو اسیران په خپلو شخصي غلامانو بدل کړل.

د منچو کورني و توائبده چې قول چين تر خپلې واکمني لاندې راولي، او شاو خوا دوي نېمې پېړي یې پر چين واکمني وکړه. نومورو د مېنګانو په خېر له اروپايانو سره خپلو سوداگرizzo اړیکو ته دوام ورکړ. له چين سره سوداگرۍ د اروپايانو په ګټه ختمه شوه، او تر درېو پېپيو یې دوام وکړ. اروپايان سوداگرۍ ارزښتنګ غنیمتونه لاسته راول، او د خلکو په وړاندې یې له هېڅ ډول فساد خخه ډډه ونه کړه. نومورو به چېنې سوداگر تېرایستل، د چين خلکو ته یې سپکاواي کاوه، او چيني مامورنيو ته به

ېې رشوت ورکاوه. تر خو اروپایان د دوى د جنایت په وړاندې پلټنه ونکړي.

په دې توګه د اروپایانو سوداګري، د چين د خلکو د مالونو د چور او لوټولو لامل وګرڅدہ.

دغه وضعه د پرديو په تېره د انګریزانو په وړاندې د چين د خلکو د کرکې او نفرت لامل وګرڅدہ؛ حکه انګرېزانو د نورو اروپایي هېوادونو په پرتله له چين خخه ډېره ګهه ترلاسه کړي وه. په پای کې د چين دولت له اروپایي هېوادونو سره خپله سوداګري لنده کړه او په (۱۷۵۷) کال کې د کانتون بندر په ګډون د چين ټولو بنارونو ته د اروپایانو تگ راتګ منع شو او د نوموره سوداګري او مذهبی فعالیتونه چینایانو تر خارنې لاندې ونیول. په دې توګه د چين دولت خپلې دروازې د بهرنیانو پرمخ وترپلې او خوکاله ېې د اروپایانو د تگ او راتګ مخه ونیوله. سره له دې هم اروپایان وتوانېدل چې د درو پېړيو لپاره خپلې سوداګرې اړیکې له چين سره ټینګې کړي. په دې مودې کې انګرېزان له چين خخه د ګې اخیستې په برخه کې تر ټولو زیات بريالي وو، او په پایله کې ېې چين د تریاکو لګښت ته اړکړ چې د انګرېزانو له خوا به د قاچاق په توګه لېږدول کېدل.

په ټولکې کې فعالیت

زدهکونکي دې په دوو ډلو ووپشل شي. لومړۍ ډله دې په دې هکله خبرې وکړي چې اروپایان له کومې لاري خخه چين ته راغل، او خه ډول ېې د چين له حکومت سره خپلې سوداګرې اړیکې ټینګې کړي؟ او دویمه ډله دې په چين کې د منچوکورني په برياليتوب او له اروپایانو سره د دوى د اړیکو په هکله خبرې وکړي: پایلې دې د ډلو استازې ټولکې ته وړاندې کړي.

پوښتني

۱- د مینګ د کورنۍ حکومت د چا په واسطه ړنګ شو؟

الف: د منچو صحرائي تبرونو   ب: اروپایانو   ج: هیڅ یو

۲- په کلوکې له بزګرانو سره د منچو اشرافو چلنډ خه ډول وه؟

۳- د چين حکومت ولې کانتون بندرته د اروپایانو تگ او راتګ بند کړ؟

د لاندې جملې تشن خایونه په مناسبو ګلمو سره ډک کړي

۴- له چين سره سوداګري د ..... په ګهه ختمه او شاوخوا..... دوام وکړ.

د چين اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع

الف: اقتصادي وضع

په منځنيو پېړيو کې د چين هېواد له اقتصادي پلوه ستر بریاليتوبونه تر لاسه کړل. نوي نهرونه، بې شميره بندونه او د کښت فن پر مخ تللو و سایلو په واسطه تر سره شو. د کانونو لکه د اوسيپنو، مسو، سرو او سپينو زرو رايستل پراختيا و مونده. نوي بشارونه د بنکلو مانيو او معبدونو په لرلو سره جور شول او سوداګرۍ ډبره زياته وغورېده. د چانګان(changan) بشار چې د تانګ امپراتوري پلازمېنه وله یو ملييون خڅه یې زيات او سېدونکي لرل. دغه بشار په هغه وخت کې د لویو سوداګرېزو مرکزونو خڅه ګټل کېده.

چينيانو له ګاونديو او د منځني آسيا له هېوادونو سره پراخه سوداګرۍ پيل کړه. او چينيان دېر ژر پدې وتوانيدل چې د چای تولید ډير او هغه ډېر هېوادونو لکه هندوستان ته ولېږدوي. همدارنګه عربو هم چې د سوداګرۍ کسب درلود د کاتون په بندر کې یې د سوداګرۍ خانګې پرانيستلي، او له چينيانو سره یې په پراخه سوداګرۍ لاس پورې کړ. له نورو هېوادونو سره د چينيانو اړیکې، د چينيانو په فرهنګ باندې ډبره زياته اغېزه وکړه.

ب: فرهنگي وضع

په منځنيو پېړيو کې چينيان دېر فرهنګي خلک ګټل کېدل. د چين ادبیات د سلګونو کلونو په اندازه له اروپا خڅه مخکې وو. په چين کې کاغذ د نړۍ له نورو هېوادونو خڅه د مخه کشف شو. او د چاپ صنعت دېره موده مخکې منځته راغلي و په اتمه هجري پېړي کې د تانګ امپراتوري په فرمان د (پلازمېنې پیغام) په نامه تر ټولو لرغونې ورڅانه خېږدله. چې په هغه کې به د امپراتور فرمان او د هېواد مهم سیاسي خبرونه خېږدله. د غې ورڅانې له زرو کلونو خڅه زيات دوام وکړ.

چينيانو له پخوا خڅه باروت او قطب نما اختراع کړي وو. نومورو له ستورو پېژندې او کلېزې سره پوره بلديا لرله، د لمړ کسوف په هکله به پې وړاندوينې کولای شوې. د تانګ او سونګ د امپراتوريو په زمانو کې علوم او فنونو لکه ریاضیاتو، جغرافیې او د کښت چارو ته خانګرې پاملننه وشهو. تاریخ لیکونکو او فیلسوفانو ته په چين کې په ډېره درنه سترګه کتل کېدل. د دې دورې تر ټولو مشهور شاعران لى پو او توفو (Lepo-Tofou) وو. په بشارونو کې لوی کتابتونونه او بنکلې پوهنتونونه جوړ شول چې په هغې کې په خانګرې توګه تاریخ، فلسفه او ادبیات تدریس کېدل.

ج: هنري وضع

د تانګ د امپراتوری پر مهال په چين کې تیاتر او موسیقی په نوي ډول سره دود شول. حتی امپراتور

هم په خپل دربار کې د هنر زده کولو بنوونځی جور کړ. تیاتر له پخوا خڅه د چین د خلکو د علاقې وړ ساعت تېرى ګنل کېده، چې تر او سه هم په چین کې دود دي.

د سونګ د امپراتوری په دورې کې انځورګري هم د پام وړ وګرڅده. چینیانو به خپل انځورونه زیاتره په وربښمینو ټوټو او د معبدونو او ماییو په دېوالونو انځوروں. حجاری او مجسمه جورول هم له پخوا خڅه په چین کې پراختیا موندلې وه. د خدايانو، امپراتورانو او د ژوو هیکلونه او زیاتره لوې ودانی او مجسمې به یې جورولې. معماری د امپراتورانو او فيوډالانو د خانګرې پاملنې له کبله وغورېده.

چینی معمارانو به د استوګنې کورونه، پلونه او بنکلې مانۍ ګانې له مرمرینو چبرو خڅه جورولې، او وروسته به یې د لوښو په چینی موادو، سروزرو کیندلو سره په هنري توګه بنکلا ورکوله. هغه اروپیايان چې په چین کې او سېدل د نومورو ودانیو لویوالی او بنکلا هک پک کړي وو.

هنر د شتمنو خلکو ورځني ژوند ته ژوره لاره پیدا کړي وه، او نژدي د دوی ټولې گټې هنري شیان او هنري پیداوار ګنل کېدل، او همدا رنګه چینی لوښي جورول هم د چین د خلکو له ویاپو نو خڅه ګنل کېږي.

په ټولګي کې فعالیت

زدهکونکي دې په درو ډلو ووبشل شي. لوړۍ ډله دې د چین د اقتصادي وضعې په هکله، دویمه ډله دې د چین فرهنګي وضعې او دريمه ډله دې د چین د هنري وضعې په هکله بحث وکړي، پایله دې د ډلو د استازو له خوا په پرتليزه توګه نورو ته وړاندې شي.

پوښتنې

- ۱- ستاسو په اند، د چین سوداګریزې اړیکې له ګاؤنډیو او منځنی آسیا هېوادونو سره خه ډول وي؟
- ۲- د (پلازمېنې پیغام) ورڅانې او د چین مشهورو شاعرانو په هکله معلومات ورکړئ.
- ۳- د موسیقۍ او تیاتر په هکله چې خومره پوهېږي خپل معلومات نورو ته وړاندې کړئ.
د لاندې جملې تشن خایونه په مناسبو کلمو سره ډکې کړئ.
- ۴- معماري د ..... او فيوډالانو د خانګرې پاملنې پواسطه ..... پراختیا ومونده.

له ټولګي خڅه دباندي فعالیت

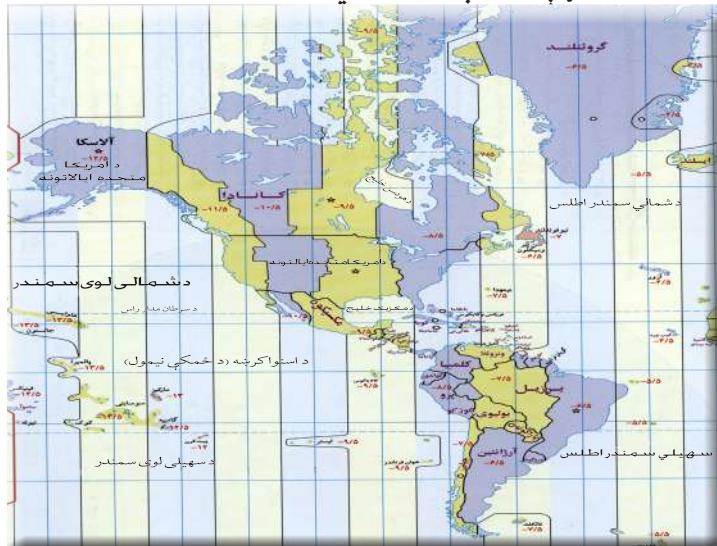

زدهکونکي دې د لوست مهم ټکي په خپلوكتابچو کې وليکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې بنوونکي ته د کتنې لپاره وړاندې کړي.

شپر م خپرگی

اروپا اور امریکا پہ منحنيوں اور نویوں پیریوں کی

په دې خپرکي کې هڅه کېږي چې په ډېره لنډه توګه په منځنیو اونډيو پیپيو کې د اړویا او امریکا وضعیت تر خپرنې لاندې ونیول شي.

د څرکي موختي

هيله د چې زده کونکي ددي څرکي په پاى کې لاندې پايلې ترلاسه کړي:

- په منځنيو اونډيو پېړيو کې د اروپا او امریکا له سیاسي او اقتصادي وضعې سره آشناسي.

- په صلبيي جګرو وپوهيرې او د هغو په پايلو او لاملونو ېې وپوهيرې.

- د رنسانس په مفهوم وپوهيرې.

- په منځنيو پېړيو کې د امریکا له بومي فرهنگ سره بلد شي.

- د امریکا د کشف په هکله معلومات ترلاسه کړي.

- د امریکا د ودې او پرمختګ په لاملونو وپوهيرې.

- د صلبيي جګرو لاملونه او پايلې وکولاي شي وپيزني.

- په دې پېړ کې د اروپا د علم، هنر او فرهنگ د پرمختګ لاملونه په ګوته کړاي شي.

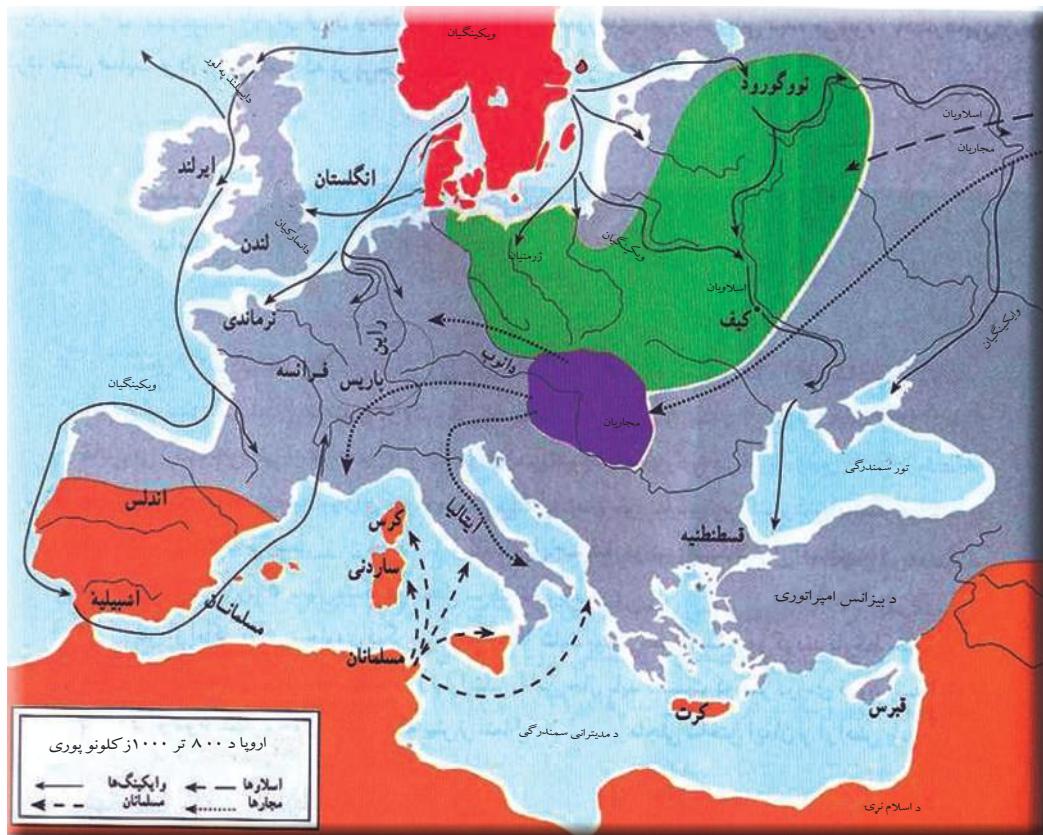
- د متحده ایالاتو د ودې او پرمختګ لاملونه وپيزني او لړلیک ېې کړي.

- د نقشو او اطلسونو خخه کار واخښتلاي شي.

- د ودې او پرمختګ مينه وال شي او خان د نړۍ یوه برخه وګني.

اروپا پہ منخنیو پپریو کی

په دې لوست کې به په منځینو پیرپيو کې د اروپا د سیاسي او ټولنیزې وضعې له خرنګوالي سره
په لنایه توګه بلدشئ.

آیا د منځنیو پېړيو له اصطلاح سره کله مخ شوي یاست؟ یا مو اورپللي چې دا کاري یا هغه طرز فکر د منځنیو پېړيو د وخت دی؟ دا وينا هغه وخت کارول کېږي چې یو کار په زړه طریقه تر سره شي یا یو
اندود د ننۍ پوهی پر بنستې ولاړ نه وي.

دغه شرایط د اروپا د تاریخ له یوپی دورې سره تراو لري.
یو وخت په اروپا کې بناري ژوند دود نه و. د علم او پوهې زده کړې ته خلکو بنه راغلاست نه وايه.

مئرخینو د لوپدیع روم له پرخېدو (۴۷۶ م) خخه د ختیع روم تر را پرخېدو (۱۴۵۳ م) پورې واټن، منځنی پېړي ونومولې. مذهب او کلیسا و اکمنی او د فیوډالېزم نظم د اروپا د تاریخ د دې دورې له خانګر تیاوو خخه ګپل کېږي.

له لرغونو پېړيو خخه وروسته د منځنيو پېړيو دوره را منځته شوه چې د اروپا د تاریخ زرکاله (۵۰۰-۱۵۰)

رانغارې. له منځنيو پېړيو خخه وروسته نوې پېړي رامنځته شوې.

په دې لوست کې به د اروپا د تاریخ د منځنيو پېړيو چې په لومرې نیمایي (۵۰۰-۱۰۰۰)م په حدودکې پیل شوې خبرې وکړو.

په منځنيو پېړيو کې د اروپا مهمو ټولنیزو حالتونو ته لنډه کته

د یړغلګرو قومونو په واسطه په (۴۷۶م) کال کې د لوبدیئ روم له نسکوربدو او د روم بنار له نیولو دروسته د منځنيو پېړيو پېړل شوه. د ژرمن، مجار، فرانک او په همدي توګه د خینو نورو قومونو، د خو پېړيو یرغلونو په ترڅ کې چې تقریباً ټوله اروپا یې نیوله او دروسته تر دې چې د ډېر خلکو ژوند یې خراب کړ نوکلو او کلاګانو ته یې مخه کړه. د دې یرغلونو په پایله کې ډېری تمدنی لاسته راونې لکه بناري ژوند، سوداګرۍ او د پوهې او زده کړې مرکزونه له خاورو سره برابر شول. ترهغې چې دروسته له ډېر پېړيو یعنې د منځنيو پېړيو په پای کې یوخل بیا په اروپا کې بناري ژوند، سوداګرۍ او د زده کړې مرکزونه وڅلدل چې په راتلونکو لوستونو کې به یې ولولو.

په منځنيو پېړيو کې په اروپا کې فيوډالي نظام واکمن و، هر فيوډال یعنې ارباب د ډېر املاکو لرونکي و، چې خینې وخت به پې یو لوی ولايت په واک کې و. په دې لویو املاکو کې به کرنیزې ځمکې، د بنکارخایونه، ځنګلونه، چینې، واړه سیندونه او کلې شامل وو. چې په دې توګه د خپلو اړتیا وو د پوره کولو لپاره په ځان بسیا وو. هغو خلکو به چې د فيوډال د سیمې په حدودو کې ژوند کاوه، رعیت به بلکېدل. په همدي دليل به فيوډالي نظام ته ارباب رعیتی نظام هم ویل کېده.

رعیت به په پوره چول د ارباب تابع و او ارباب به د خپلې واکمنی ادارې او قضایي چارې هم په غاره لرلې. په منځنيو پېړيو کې د اروپيانو مهمه دنده کرنې ګنل کېدہ ارباب به د حاصلاتو زیاته برخه ترلاسه کوله، او لړه برخه به یې رعیت ته ورکوله، او رعیت به اړ و چې د کال په اوږد دو کې په دې لبرو حاصلاتو ګوزاره وکړي.

د منځنيو پېړيو اشراف يا فيوډالان په اصل کې د هغو جګرو ییزو ډلو مشران وو، چې له جګرو دروسته د اروپا په بېلاښو سیمو کې به له مېشت کېدو سره د ځمکو خاوندان کېدل. خپل جګړه ماران او د هري سیمې بومي او سیدونکي یې د خپل رعیت په ډله کې راوستل. د فيوډالانو ترټولو مهمه دنده دا وه چې د خپلو شتمنيو نظم او امنیت تینګ، او په جګړې کې برخه واخلي. د همدي موخي لپاره هر فيوډال ډېر لويه او کلکه کلا درلوده. چې د جګړې په وخت کې به یې د ځان او

رعیت ساتنه پکې کوله. هر فیوڈال به جگړه ماران هم لرل، چې د ارتیا په وخت کې به د دېمن سره پري جنګله. ارباب به له خپل رعیت خخه دفاع خپله دنده ګنله، چې په بدل کې به رعیت هم له نوموري خخه په پوره ډول متابعت کولو.

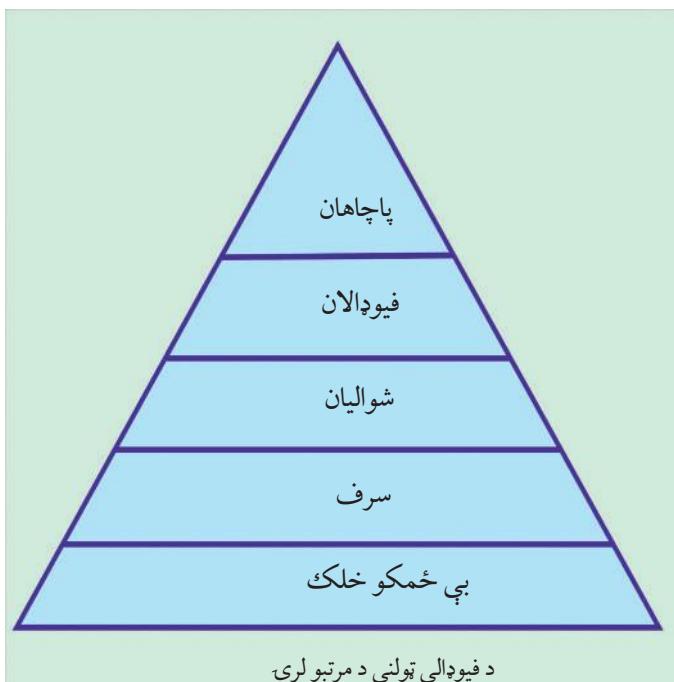
فیوڈال يا ارباب چې په خپله سيمه کې به خپلواک و خو بیا هم د لوی فیوڈال متابعت به یې کاوه او پاچا به د فیوڈالانو له خوا تاکل کېده. فیوڈالانو به پاچا ته د وفاداري بنودلو لپاره لوره کوله. خه وخت به چې له بهرنیو دېمنو سره جگړه وښته، فیوڈالان به له خپلو سرتپو سره د پاچا مرستې ته ورتلل.

په منځنيو پېړيو کې د ارویا د فیوڈالانو خپلمنځي جګړي له بهرنیانو سره د جګړو په پرتله زیاتې وي. له همدي کبله پاچاهان په زیاتره د زیات واک خاوندان نه وو. او یوازې د منځنيو پېړيو په روستيو کې ورو ورو د پاچاهانو واک زیات شو او فیوڈالان یې د څان فرمان منونکي وګرڅول.

د منځنيو پېړيو په پېړ کې د ټولنې تریولو مشهوره ډله شوالیان (سپاره نجیب زاده ګان) بلل کېدل چې په ټول ژوند کې به په جګړو، د جګړو د فنونو په زده کړو، د وسلې په کارولو، د څوانمردۍ او وفاداري په رعایت بوخت وو اود زده کې اوشتمنی سره یې مینه نه درلوده.

د شوالیانو تر لاس لاندې رعیت او سېده. چې په کرونډو کې به یې کار کاوه، او په غرونو کې به او سېدل. او حاصل به یې چې

لاسته راوه، ده ته به هم برخه رسېده او د کرونډې پېښودلو حق یې نه درلود. دې ډلي ته به سرف یعنې په ځمکو پوري ترلې خلک ويل کېدل. همدغه شرایط به له پلار نه زوي ته په میراث پاتې کېدل. خو څئنې داسي ېې مشره رعیت هم وو چې د کار د موندلو په موخيه به له یو څاي نه بل څاي ته لېردېدل او د کار په بدل کې به دوي ته د حاصلاتو یوه برخه ورکول کېدل.

د منځینو پېړيو په دوران کې هر خوک به چې د وروکتوب له دورې را تېر شو نو که په اشرافو یا فیودالنو پوري به یې تراو درلود، نو جنګيالي به شو او که د رعيت په مشرپوري به تړلې و په کرونده کې به په کار بوطټپه. بنوونځۍ او زده کړه موجوده ووه. یوازې هغوكسانو به چې غوبنتل کشيشان شي د څوانۍ له پيل خخه به کلیسا ته تلل، او په هغه څای کې به یې دینې علوم لوستل.

کلیسا

د فیودالی واکمنی لاندې سیموکې خوکلیساوې موجودې وي. چې د کشيشانو په
واسطې به اداره کېدلې. کشيشانو به د خپل ژوند یوه برخه له ټولنې خخه جلا په یوه
څای کې د درس په لوستلو تېروله. چې دا څای به یې (دېر) او نوموری کس به
ېږي راهب باله. د دوى په درسونو کې به لاتیني ژبه، فلسفه، منطق، ریاضیات
او نجوم شامل وو خوکلیساوې علومو ته یې پاملننه نه کوله.

پېړي کشيشان به د درسونو له ختمولو وروسته کلیسا ته تلل او ځینې دندې
د کلیسا د مرتبولري
به یې هله ترسره کولې، لکه: د تعیید غسل (مسيحيانو به د مراسمو په وخت کې خپلوماشومانو ته
غسل ورکولو) د دعا او عادت مراسم، او د واده مراسم. کشيشانو به له لورپوري کشيش چې اسقف
به بل کېدہ، اطاعت کاوه، اسقفاو به بیا تر تولو لورپوري اسقف چې سراسقف به بل کېدہ، اطاعت
کاوه. سراسقف به د ټول هېواد کلیسا ګانې خارلې. سراسقف به د مسيحيانو د لورپوري مقام (پاپ)
له خوا په دنده ګمارل کېدہ.

پاپ چې د ټولو مسيحيانو مخکښن و، د اروپا ټولې کلیساوې یې ترلاس لاندې وي نو په همدې دليل
د دوى مقام له اروپا یې پاچاهانو خخه لور وو. پاپ د روم په بنار یعنې د لرغونی روم د امپراتوری
په پلازمېنه کې استوګنه درلوده د لوپدیع روم له منځه تلو خخه وروسته په اپتالیا کې حکومت نه و
موجود. نوله همدې کبله د روم شار او خنډې یې د پاپ تر ولکې لاندې سیمې ګل کېدې.

د منځینو پېړيو په لوړۍ نیمايی کې د اروپا مهم سیاسي حالات

د روم د امپراتوری دله منځه تلو خخه وروسته او د منځینو پېړيو په پيل کې اروپا له دېرو ستونزو سره
لاس او ګربوان ووه، د اروپا په سویل ختیئع یعنې د بالکان په شبه جزیرې کې د ختیئع روم (بیزانس)
خلکو پیاوړی حکومت جوړ کړي و او د خپلې واکمنی د پراختیا او د لرغونی روم د بیا رامنځته

کېدو په سوچ کې وو. خود بیزانس جگر و له ساسانیانو او وروسته بیا له مسلمانانو سره د دوى واکمني کمزوری کړه.

د بیزانس په لاندې کولو برسره د اروپا په پاتې خاورې هم د هغوي رغلګرو قومونو له خوا حملې کيدلې چې لرغونی رومې له منځه وړۍ و د غویرغلونو تر هغه وخته دوام درلوده چې ترڅوې او سپدونکي مسيحي شول. يو له هغو قومونو خخه چې مسيحي شوي وو. فرانک نوميله دوى د اروپا په لوپدیع کې په لویه واکمني رامنځته کړه چې د فرانک په پاچاهی مشهوره شوه. په نهمه زبردیزې پېړی کې د شارلمان په نامه د فرانک یوه پاچا د یوې پیاوړې واکمني بنست کېښود. نومورې وتوانیده چې له پاپ سره یوڅای په اروپا کې د مسحیت لمنه وغوروي، او همدارنګه له هغو مسلمانانو سره یې هم جګړه وکړه چې د اسپانيې له لاري اروپا ته ننوتی وو. شارلمان یو پیاوړې پاچا و چې هم فرانسویانو او هم المانيا نومورې د خپل پاچا په توګه منلى و.

له شارلمان خخه وروسته د هغه د واکمني سیمه تجزیه شوه. په پایله کې یو خل بیا بېلا بېلو قومونو د شمال او ختیع له لورو په اروپا باندې یرغلونه پیل کړل. چې په یوې برخې کې او سنی فرانسه او په بلې برخې کې د روم مقدسه امپراتوري رامنځ ته شوه چې خان یې د لرغونی روم امپراتوري وارت ګانه. د شارلماني له واکمني خخه وروسته دولتونه کمزوری وو، چې په پایله کې یو خل بیا د بېلا بېلو قومونو یرغل د شمال او ختیع له لوري په اروپا پیل شول د اروپا په ختیع کې روسان او مجاريان میشت شول، د انګل او ساکسون قومونو د انګلستان د حکومت او ملت بنست کېښود. په همدي توګه فینانو د فنلاند د خاورې او دانیانو د دنمارک هېواد رامنځه کې دی دغه بدلونونو او پېښو خه د پاسه زر کاله وخت ونيوه. له دې وروسته د خو پېړيو په ترڅ کې د بدلونونو په پایله کې د اروپا او سنی هېوادونه رامنځ ته شول. په هغه وخت کې یرغلونه او د سیمو لاندې کول، او وروسته د فیوډالی حکومتونو او مسيحيت قبولول د دې ملتونو د رامنځ کېدو اصلې بنست ګئل کیده.

وروسته له دې ادب او دودونه، ژبه او ليک او همدرانګه تاریخ هم پدې ور زیات شول. که چېږي په منځیو پېړيو کې د ډپرو اروپا یې هېوادونو د رامنځته کېدو تاریخي رېښې وڅېرو. د صلیب نښه چې د زیاتره اروپا یې هېوادونو پر بېړ لګول شوې، د هماماغه وخت نښه ده.

په تولگي کي فعالیت

زدهکوننکي دې په خلورو ډلو ووبسل شي او وروسته له مشوري دې، له هري ډلي خخه يو غړي د مطلب لنديز نوروته وړاندې کړي.

- ۱- فيوداليزم يعني خه؟
- ۲- د کليساد مراتبو لري؟
- ۳- د فيوداليزم د مراتبو لري؟
- ۴- منځني پېړي يعني خه؟

پونسنجي

- ۱- په اروپاکې فيودالانو کوم واکونه لرل؟ لنديې تشرح کړئ.
- ۲- شواليه او سرف یو تر بله خه توپير لري؟ لنديې تشرح کړئ.
- ۳- د اروپا پوهه او زده کړه له مسلماني تولې سره په لنډه توګه پرتله کړئ.

له تولگي خخه دبندې فعالیت

د هغو قومونو دمنشا په هکله یو لنډ مطلب ولیکۍ چې په منځنيو پېړيو کې اروپا ته راغلله.

صلیبی جګري

صلیب د مسحیت تریولو لویه نښه ده. د مسیحیانو په اند دغه نښه د صلیب په واسطه د حضرت عیسیٰ علیہ السلام د شهادت یادونه ده. مسیحیان له صلیب خخه د بیرغونو او کلیساګانو د بنکلی کولوا پاره ګډه اخلي. د بلګې په توګه د منځنیو پېړيو مسیحي لښکر چې د بیت المقدس لپاره ېې له اروپا خخه په شام او فلسطین یرغل وکړ، په خپلو جاموپې د صلیب انځور ایستلي وو. په همدي دليل دوي ته صلیبان ویل کېږي او د مسلمانانو او اروپایي مسیحیانو ترمنځ (۲۰۰) کلنې جګرو ته صلیبی جګري ووبل شوې. که خه هم د دې جګرو انګیزه مذهبی وو خو په هیڅ دول د اروپا د سیاسی، اقتصادي او پولنیزو شرایطو په شتون سترګې نه شو پېټولی. صلیبی جګري چې د منځنیو پېړيو په دویمه نیمایي (له ۱۰۹۹ نه تر ۱۲۹۱م) کې رامنځته شوې، دیرې ستري تاریخي پېښې بلل کېږي چې په لنډه توګه به خبرې پړې وکړو.

د صلیبی جګري یوه صحنه

د صلیبی جګرو پیل

له لوړۍ هجري پېړی خخه چې د اوومې میلادی پېړی سره سمون خوري، اسلامي نړۍ او مسحیت د یوه بل په وړاندې سنګر ونیو. په لوړۍ هجري پېړی کې مسلمانانو له مسحیانو خخه د شام خنډې، فلسطین، د افريقا شمال او هسپانيه ونيولي، او وروسته هم د دوی او مسیحیانو ترمنځ د

منځنی آسیا) ترکیې، مدیترانې ایتالیا او هسپانیې په سیندونو، او چوکې جګرو دوام درلود. د منځنیو پېړيو په لوړېو کې د اسلامي نړۍ او مسيحيانو تر منځ د شخړو او تاوتریخوالي نور لاملونه هم منځ ته راغل چې لنډه یادونه تري کوو.

۱. حضرت عيسى ﷺ ته انتظار

یوه ډله مسيحيان په دې باور وو چې وروسته له زر کلو نو به یو خل بیا حضرت ﷺ په بیت المقدس کې رابنکاره کېږي له همدې امله، مسيحي زائران په څانګړې توګه راهبان به هغه بنار ته راتلل، او ورڅ په ورڅ یې شمېر په بیت المقدس کې زیاتېده. البته، هغه خه پېښن نه شول چې مسيحيانو یې انتظارایست. خودې سفرونو یوه بنه پایله لرله چې اروپايان یې د مسلمانانو د ژوند له اقتصادي او ټولنیزو شرایطو خخه خبر کړل.

۲. د وګرو ګنوالي او په اروپا کې د ټولنیزو ستونزو را بر سېره کیدل

په اروپا باندې د خوبېړيو یرغلونو او د کلېوالو قومونو ورتګ، د دې وچې اوسيدونکې ډېر ګن کړل. دې کلېواليو د کرنیزو څمکو د کموالي ستونزه هم په څنګ کې لرله.

د څمکو کموالي د بیوزلی سبب ګرځیده او ورو ورو څمکووال رعيتونه کم او ې څمکې رعيتونه زیاتیدل. دغه ستونزه، یوازې په رعيت پوري اړه نه لرله، بلکې شوالیه هم ورڅ په ورڅ تر بلې زیاتېدل؛ څکه د اروپا په فیوډالی نظام کې دود داسې و چې د فیوډال شتمنې به مشر زوی ترلاسه کوله. له دې امله د فیوډال نور زامن اړ ووچې له شوالیه سره یو څای شي. د شوالیه د شمېر زیاتوالی او د دوی شر غوبنېتنو په اروپا کې دنا امنیو لمنه پراخه کوله.

د همدې لاملونو له مخي فیوډالان او پاچاهان د نوبو څمکو په لته کې وو. له دې امله چې د اروپا وچه نسبستاً کوچنۍ او له دریو خواوو بحرتري په تاو، د ھپوادونو د لاندې کولو امکان لېو، نو څکه یې د مدیترانې ختيغ لوري (شام او فلسطین) ته چې د مسلمانانو په ولکه کې وو پاملننه وکړه.

۳. په اندلس (هسپانیه) کې د مسلمانانو پرمختک

د لوړې پېړې په وروستیو کې اندلس د مسلمانانو تر ولکې لاندې شو. دوی له پېړيو را پدې خوا د هغې سیمې له مسيحيانو سره په سوله کې ژوند کاوه. خو د فرانکانو په پیر کې اروپايان مسيحيانو د

اندلس په بېرته نیولو تینګار کاوه. اندلس سره له دې چې له پاتې اسلامي نړۍ سره یې لږې اړیکې لرلې خو بیا هم نه یوازې د دوى د فشار په وړاندې ودریدل، بلکې مسلمانانو یې يو روښانه تمدن هم رامنځته کړ. خود خپلمنځيو جګرو له امله، مسلمانانو ته ډېر تاوانونه ورو اوښتل او د هسپانيا شمالي خنډې یې له لاسه ووټې.

په همدې وخت کې سلجوقيانو په (۱۰۷۱م) کال کې پر شرقی روم (بیزانس) د بېښنا په خېر بریالیتوب تر لاسه کړ، او د بیزانس امپراتوری د کوچنی آسیا برخه له لاسه ورکړه. د مسلمانانو پر ضد یې له پاپ خخه د مرستې غوبښنه وکړه، او دا د پاپ لپاره غوره وخت و چې د بیزانس کلیسا چې د روم له کلیسا خخه په (۱۰۵۵م) کال کې جلا شوې وه، یو خل بیا د خپل امرلاندې راولي. په پایله کې د بیزانس کلیسا چې په څان یې ارتدوکس نوم ایښی و او د روم کلیسا کاتولیک نومیده. چې په دې توګه صلیبی جګړې پیل شوې.

لومړنۍ صلیبی جګړې خه ډول پیل شوې؟

پاپ دویم اوریان په (۱۰۹۶م) کال کې د بیت المقدس د نیولو لپاره د مسلمانانو په وړاندې د جګړې امر ورکړ. ګن شمېر خلک د اروپا له مرکзи او لويدیخو سیمو خخه د بیزانس په لور و خوچېدل تر خوله هغې لاري څانونه بیت المقدس ته ورسوی. دغه خلک چې زیاتره شوالیه او کلیوالی خلک وو، د یوه یې نظمه او یې سره لښکر په توګه یې د لارې پر سر ډېرې سیمې چور کړې. خه وخت چې قسطنطینې ته ورسیدل نو د بیزانس امپراتوري د دې سرکښه او وړی لښکر خخه ووږیدل، او نومورو ته یې د مسلمانانو د پولو په لور لارښونه وکړه. که خه هم زیاتره صلیبیان یا په دښتوکې ورک، او یا له لورې خخه مړه شول، خویاتې بیا د مدیترانې له ختيخو خندو خخه څانونه شام او فلسطین ته ورسول او په (۱۰۹۹م) کال کې د بیت المقدس په لاندې کولو و توانیدل چې د صلیبی جګړو په پیل کې اسلامي نړۍ په خپلمنځی جګړو کې بنکیل کړې. فلسطین د مصر د فاطمیانو په لاس د کمزوری او د له منځه تلو په حالت کې، شام د عباسی خلافت د ملاترو سلجوقيانو په لاس کې و. خونه سلجوقيان سره متحد وو او نه عباسیانو خپلو پولوته پاملننه کوله. له بله پلوه فاطمیانو او عباسیان هم په خپلو منځو کې سره دېمن وو. له دې امله د شام، فلسطین او بیت المقدس زیاتې برخې د صلیبیانو لاسته ورغلې.

په دې توګه صليبيي لومرۍ جګړه د صليبيانو په ګټه ختمه شوه. د دې پينې خپريدل مسلمانانو ته سخت تکان ورکړ. نو خکه د زنگيانو په نامه چې د شام په پولو کې يې حکومت کاوه، د صليبيانو په وراندي جګړي ته راوتل او د مسلمانانو حینې سيمې يې بېرته تري ونيولي. د صليبيانو ماته د دې لامل وګرڅيده. چې نور تازه دمه یا نوي اروپايان د بيت المقدس په لور و خوځيري. خو په دې جګړه کې فيودالان هم له شواليه وو سره ملګري شوي وو. صليبيانو ماتې و خوره، خکه چې مسلمانان چمتو شوي وو او له بله پلوه د لومرۍ صليبيي جګړي فاتحان د نوبوکلپوالو په راتګ خواشيني وو.

د صليبيانو په دويمې جګړي کې پاپ ماته و خوره او دې ته اړ شو چې اروپايان پاچاهان هم د مسلمانانو پروراندي جګړي ته و هڅوي. په پايله کې د انګلستان، فرانسي او المان (د روم مقدسې امپراتوري) پاچاهان د فلسطين په لور و خوځيدل او دريمه صليبيي جګړه رامنځته شوه.

همدغه جګړه وه چې د صلاح الدين ايوبي په نامه یوه مسلمان مشر سخت مقاومت وکړ. صلاح الدين چې د زنگي او فاطميانيو د حکومت له نسکورې دو سره يې په مصر او شام کې د ايوبيانو په نامه حکومت را منځته کړ، و توانې چې بيت المقدس بېرته و نيسې، او د شام او فلسطين زياتې برخې آزادې کړي. یوازې ساحلي سيمې د صليبيانو په واک کې وي. د اروپا د مسيحي شاهانو لپاره د دې ماتو ز غمل ډېر سخت وو، نو خکه يې د نوبوکلېښکرو تياری ونيوه.

نوري صليبيي جګړي

څلورمې صليبيي جګړي کې د ډېر و سرتپرو او زياتو تجهيزاتو ته په درلودو صليبيانو په بيت المقدس کې بری او د ډېر و غنيمتونو تر لاسه کول حتمي ګټل. خو کله چې د مسيحيت تر ټولو لوی بنار قسطنطينې ته ورسېدل نو له مسلمانانو سره د جګړي او د بيت المقدس لاندې کولو په نسبت يې د نوموري بنار تصرف ته ترجيح ورکړه.

له څلورمې او پنځمي جګړي وروسته، د صليبيي جګړو لاره بدله شوه. له یوې خوا د بیزانس امپراتوري صليبيي جګړه مارانو ته اجازه ورنه کړه چې د دوى د واکمني له سيمو خخه تېر شي او د مسلمانانو پولو ته ورسېږي. په همدي توګه صليبيان د ایطاليا له شمالي بندرونو خخه و خوځيدل، له مدیترانې خخه تېر شول او د صليبيانو ترواك لاندې د شام خنابو او بندرونو ته ورسېدل. له بله پلوه، پاپ د صليبيي لښکرو د برابرولو لپاره په اروپايان شاهانو ډډه ولګوله. نو خکه له شپږمې خخه تر نههې

تولې صليبيي جگړي پاچاهانو د فيودالانو او شواليه په ملاټري رهبري کولي. دوي نه يوازي خپلو ګهو پسي لري سيموته تلل، بلکې په دې فکر کې وو چې صليبيان نه شي توانيدلی چې د مدیترانې ختيحې سيمي لاندې کري. له دې امله سياسي فعالیتونو ته ېې تر جگړو ډيره پاملنې وکړه.

د صليبيي جگړو په وروستيو کې چې کوم مهم بدلون رامنځته شو، د سوداګرۍ لپاره له مسلمانانو سره د مسيحيانو نزدي کيدل وو. چې د اپاليا د شمالي بندرونو ګرځندوبانو وکولاي شول له دې سوداګرۍ خخه ډېره ګټه پورته کري.

په داسې شرایطو کې چې سوداګرۍ د صليبيانو لپاره غوره انګيزه ګرڅبدلي ووه، نو له دې امله په دې سيمو کې د صليبيانو په وراندې د مسلمانانو قدرت زيات شو. د ايوبيانو پرخای څواکمن حکومت رامنځته شو چې د صليبيانو وروستي هليې باندې د پرله پسي یرغلونو په پايله کې ېې د شام ساحلي سيمي ونيولي. چې په دې ترتیب صليبيي جگړي وروسته له (۲۰۰) کلونو په (۱۲۹) کې د مسلمانانو په بریاليتوب پاي ته ورسپدې.

د صليبيي جگړو پايلې

- صليبيي جگړي د اروپيانو په ماتې سره پاي ته ورسيدې، خونوموري ېې له اسلامي تمدن سره بلد کړل او له هنو خخه ېې ګټه واخيسټه.

- صليبيي جگړي د هغه وخت تر ټولو پرمختللي تمدن(اسلامي تمدن) سره د اروپيانو د نزديوالې لامل وګرڅبدې چې دا پخله د اروپيانو د فکرونو د خلاصون د نړۍ د واقعيتونو په هکله د دوي د سترګو غرولو او خپل موقعیت ته دکتنې په برخه کې ډېر ګټور وو.

- صليبيي جگړي د نويو اقتصادي برخود پراختيا سبب وګرڅبدې. د مدیترانې د ختيح او د افريقا د شمال له لاري اروبا له مسلمانانو سره سوداګرۍ پيل کړه، او د بوري، کاغذ، قهوي، قطب نما، پنهه يې ټوټې، درمل او داسې نور محصولات او شيان د اروپيانو لاسته راغل. دا ډول محصولات او شيان په اروبا کې نه پیدا کېدل. دې شيانو لاسته راول او وروسته تولیدول د اروبا په وچه کې د ژوند د کچې، کار او فرهنګ د لوړیدو لامل وګرڅبدل.

- سرپره په یيلا یيلو درملو چې اروپيان ېې ډېرغونښتونکي وو، د طبابت اړوند کتابونه لکه کيميا، درمل جورونې، درمل پېژندنې، ژوند پېژندنې، میخانیک او د دې په خپر نور ډير زيات کتابونه د اروپيانو

لپاره ڏپر گټور وو. همدارنگه هغه علوم چې اروپا ورسره مينه وبنو دله هغه جغرافيه او نجوم وو. دغه دوو علومو د سيمو، لارو، بحری گرخېدوبي او سوداگری په برخه کې ڏپره مرسته کوله. عقلی علومو لکه فلسفې هم په اروپا کې ڏپر مينه وال درلودل او د اسلامي نړۍ د لويو فيلسوفانو ابن سينا او فارابي آثار په لاتین ژبه وزیارل شول. په دې وخت کې اندلس (ہسپانيه)، تونس، د شام سواحل (سوریه) او د مصر اسكندریه له اسلامي نړۍ خخه اروپا ته د اقتصادي، فكري، علمي او فني لاسته راپنو د لېردونې ترقولو مهمې دروازې وي.

په ټولکي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او هره ډله دې یوه له لاندېنیو پونتنو خخه، وروسته له مشوري د یوه غړي په واسطه نورو ته وړاندې کړي.

۱. ولې د بیزانس حکومت صليبيي جګړه مارانو ته اجازه ورنه کړه چې د دوى د واکمني له سيمو خخه د مسلمانانو جګړو ته ور شي؟
۲. ولې د لومړي صليبيي جګړي فاتحان د نويو کلپواليو په راتګ خواشيني شول؟

پونتنې

- ۱- د اروپا ټولنیزې وضعې خه ډول صليبيي جګړو ته زمينه برابره کړه؟
- ۲- دريمه صليبيي جګړه خه ډول را منځته شو او په خه پای ته ورسیده؟
- ۳- په خلورې صليبيي جګړي کې د صليبيانو کړنډود د کوم واقعيت بیانوونکي دی؟
- ۴- په وروستيو صليبيي جګړو کې د اسلامي نړۍ په وړاندې د اروپايانو په فکر کې خه بدلون را منځته شو؟

له ټولکي خخه دباندي فعالیت

د صليبيي جګړو د پايلو په هکله یو مطلب چمتو کړي.

پہ اروپا کی رنسانس

د بساري ڙوند پراختيا او د بساريانو ٿواكمتنيا

رنسانس یعنی خه؟ او خه دول را منخته شو؟

د منخنيو پېرىپو په روستيو کې چې کوم فکري او فرهنگي تحولات او بدلونونه را منځته شول د رنسانس یعنې د نوې زېرېلنې په عصر شهرت لري. او د دې مفهوم د لرغونې روم او یونان د تمدن راژوندي کېدل دی چې د منخنيو پېرىپو په چېل کې هېرشوی وو.

هغه خه چې د رنسانس په عصر کې رامنځته شول او په اروپا کې یې د منځنيو پېړيو خبرې ته
بدلون ورکړ عبارت وو له:

- ۱- د بناري ژوند پراختيا او د بناريانيو ځواکمنتيا.
  - ۲- د پاچهانو د ځواک زياتيدل او د فيوجالانو کمزورول.
  - ۳- (Humanizam) بشر دوستي او عقل پالنه (د عقا
  - ۴- د سوداګرۍ او مسلک پراختيا.
  - ۵- جغرافيوي اکتشافات.

د دې له پاره چې رنسانس د منځنیو پېړيو په وروستیو کې رامنځته شوی دي، نو په دې څای کې د اروپا تاریخ له ۱۳۰۰ کال خڅه تر ۱۶۰۰ کال پورې ترکتني لاندې نیسو.

د رنسانس په پېر کې د اروپا سیاسی وضع

صلیبی جگر و دارویا د خلکو ستونزی حل
نه کرپی. په ارویا کې د ځمکو د کموالی
په پایله کې یو زیبات شمېر ځمکوال رعیت
په بې ځمکو رعیت بدل شول. یو شمېر
کروندګرو د فیودالانو د ظلم له امله شورش
وکړ، له کلو څخه تښیپل او د پا چا له
رعیت سره یو ئای کېدل. همدغه ډله
په بېلاپلو کسبونو او راکړه ورکړه بوخت
شول او په ارویا کې یې د نویو بنارونو بنست
کېښو. له صلیبی جگر و روسوته چې د
سوداګری پراختیا را منځته شوه د بناریانو
د اقتصادي پراختیا په برخه کې یې مرسته
وکړه. د بنار او سپلونکو ته یې بورژوا ویل
چې بناري او سپلونکي معنا ورکوي. بنار
چې د پلورنې او پېروندنې مرکز دی، له پیسو
څخه ګکه اخیستنه پکې زیاته شوه؛ څکه د
راکړي ورکړي لپاره اپین شي پیسی دی.

په لوړیو کې د بنار پراختیا زیاتره په ساحلی خنډوکې وه. حکمه چې په هغو څایونوکې فیوډالان لبورو.

په پایله کې په اروپا کې د بنارونو پراختیا او د فیوډالیزم د سوداګرۍ غورې دنې کمزوري شوه.

پاچاهانو له فیوډالانو خخه غښتل چې مالیات ورکړي، او دغه مالیات هم باید د پیسو په بنې تحويل شي؛ حکمه د پیسو د لاسته راوړلو لپاره د بنار بانکدارانو او سوداګرتو له ورتگ اړین و.

د دغه حالت په پای کې د بناري ژوند اقتصاد په فیوډالي اقتصاد غوره والی تر لاسه کړ، او بناري اشراف یې له ځانګري مقام خخه برخمن کړل. په دې دوره کې فیوډالو اشرافو هڅه کوله چې خپل پخوانی ځای بیا تر لاسه کړي. دغه ټولنیز اخ ودب ډېر دوام وکړ او په پای کې د بورژوا په ګهه پای ته ورسیله. د اروپا بنارونه او اوسيدونکي زیات شول او لرغونی روم د بناري ژوندون خخه په ګټې اخیستنې بناري ژوندته قوانین او لارې غوره کړې چې د اروپایانو د نوي ژوند بنستې یې کېښو.

د پاچاهانو څواکمندل

هغه مالیات چې اروپایي پاچاهانو له فیوډالانو خخه اخیستل زیاتره یې د خپل حکومت د څواکمنتیا په لاره کې لګول، پاچاهانو د ګن شمبر سرتبرو په ګمارلو سره، منظم او دایمي لښکر رامنځته کړ، او د وسلو په ځانګري توګه د توب په جورولو یې پیل وکړ. په پایله کې پاچاهان د فیوډالانو د پوځي څواک له مرستې خخه بې نیازه شول. په ځانګري توګه چې د اړتیا په وخت کې به د توب په واسطه د فیوډال کلاګانې هم رنګبدلي نو په دې ټوګه د فیوډالانو څواک د پاچاهانو په ګته لړه شوه. دې لپاره چې پاچاهان په اصل کې له همدي پور خخه وو، له دې روسټه یې فیوډالو اشرافو ته د خینو سیمو حکمرانی او د حکومت مقامونه وسپارل. له دې امله ټول واک د پاچاهانو لاسته ورغلو. له دې وضعې خخه، سربېره په پاچاهانو، بورژوا طبقه هم خوشحاله وه، حکمه د مرکزي حکومت په جورې دو سره اداري یووالی، د واحد نظم او امنیت ټینګښت او د ډیوه شان قوانین منځته راتلل. دغه کار د سوداګرۍ د پراختیا او آسانی په برخه کې مرسته کوله چې د بورژوا هیله هم همدماوه.

د پاچاهانو څواکمندل دې لامل وګرځدل چې د کليسا په چاروکې هم لاسوھن وکړي او وتوانیدل چې د پاپ د قدرت کړي کوچنۍ او خپل واک زیات کړي.

سیاسي بدلونونه او د مرکزي حکومتونو منځته راتلل

د رنسانس په پېر کې د مرکزي حکومتونو متحدو قلمروونو او ملتونو رامنځته کېدل په آرامي سره تر سره کېدل. هیڅ یو او سنی اروپایي هپواد، نننی وضعه نه لرله.

دانګلستان په پارلمان کې د فیوډالو اشرافو شتون، دې ډیواد د حکومت بنې یې په مشروطه سلطنت بدله کړه. د او سنی فرانسې زیاتې برخې د انګلستان د پاچاهانو په واک کې وي. خو د فرانسې پاچاهان چې د فیوډالانو په ټکولو کې دېر څواکمن شوي وو، د دې قلمرو د ترلاسه کولو لپاره ډګر ته راووتل. د جګرو پایلې ډیرې ورانې او وڃجارې وي، حکمه دغو جګرو سل کاله دوام وکړ. په پایله کې فرانسو یانو د راندارک (Jeandearc) په نامه د ډیوې جینې په پاخون بریالیتوب تر لاسه کړ.

په هسپانیا کې د هسپانیا شمالي ایالاتونه چې د مسيحي پاچاهانو په لاس کې وو، د مسلمانانو په وراندې یې په سویل کې نوي بریالیتوبونه وګتل او وتوانیدل چې د مسلمانانو وروستی مقاومت په ټپه ودروي.

د اروپا په مرکزي او ختيڅو خنډوکې د ډیوه څواکمن دولت د جورې دو لپاره، په ډیورو رو حرکت سره د

هغه له لويدیخو خنديو ینې انگلستان، فرانسي او هسپانيا خخه تيرېدل. خكه د فيودالانو اشرافيت په دوي کې تراوسه ډېر خواکمن و. په آلمان (د روم په مقدسه امپراتوري) کې همدغو اشرافو د امپراتور مقام په رسمي توګه مانه. په روسие کې هم فيودالان د ډېرواك لرونکي وو. تر هغه پوري چې په (۱۵۸۴-۱۵۸۳م) کال کې خه وخت چې خلورم ايوان (Ivan IV) واکمني ته ورسپد، اشرف فيودالان وېکول شول. دوي که خه هم له منځه ونه ايستل شول خو په روسие کې يو مرکزي خواک رامنځته شو او د ارتودوكس مذهب پراختيا هم د روسانو د یووالۍ په خواکمنتيا کې مرسته وکړه.

د اروبا د سوبلي سيمو وضعې د نورو سيمو په وراندي د مرکزي حکومت د رامنځته کېدو په لور ګامونه پورته کول. د بالکان په شبه جزيره کې د بیزانس حکومت وروسته د صليبيانو له ګوزارونو خخه ونه توانيده چې په پښو درېږي، او واکې پې د تل لپاره له لاسه ورک. د عثمانی ترکانو وراندي تګ او د صرفانو او مغاريانو د خپلواکۍ غوبنتې روحيې د دوي زوال لاګرندي کړ. د ایطالیا په شبه جزيره کې، د دې سيمې شمالي بنارونه او بندرونه د سوداګرۍ او بناري ژوند له لاري د ډېرو شتمنيو خاوندان شوي وو، خو دا سيمه د مرکزي حکومت له شتون خخه بې برخې وه.

په اروپا کې علمي او فرهنگي رنسانس

د رنسانس دوره په اروپا کې، له ټولنیزو، سیاسي او اقتصادي بدلونونو سره همغارې او د فکر، هنر، علم او فن په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شول.

د رنسانس یو له مهمو اړخونو خخه انسان پالنه يا انسان دوستي (هومانیزم) او فرد پالنه ده. وروسته له صليبي جګړو خخه د اروپايانو بلديتا له فلسفې آثارو سره په خانګرې توګه د لرغونې یونان د دي لامل وګرڅيده چې تر خو په انسان او د ده په عقل زيات باور وکړي.

د رنسانس د زمانې له فلسفې او اخلاقې آثارو خخه پرته چې د انسان پالني تمایلات پې پکې منعکس کړي وو، د هنر په برخه کې هم دغه عقайд په بنه توګه ليډلائي شو. د رنسانس دورې د زیاتره انځورونو او مجسمو جوړولو موضوع انسان ده. په دې آثارو کې چې د لویو انځور ګرانو لکه داوینچې له خوا وېښځدل د انسان احساس فکر، عملونو او طبیعت ته هم ډېره پاملنې شوېده.

د رنسانس په دوره کې د ادبیاتو په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شوي دي. د خو پېړيو مخکې بر عکس ټول باسواده کليسیايان نه وو. دوي هم د هنرمندانو په خېر انساني موضوعات په خپلو آثارو کې خایول. دانته او پترارک د دې عصر له مشهورو ادبیانو خخه دي.

طبیعي (تجربې) علوم چې مخکې د پاملنې ورنه وو، د رنسانس په پېړ کې پې مينه وال پیدا کړل. په دې برخې کې اروپا ته د اسلامي علومو لېږيدل ډېراغېز من وو. په دې دورې کې د راجرېکن هاروي په نامه یوه عالم د وينې د دوران خرنګوالي کشف کړ.

همدارنګه په رياضياتو، نجوم او جغرافيه کې هم نوي فکرونه را منځته شول. کېرنېک د څمکې کروي والي او وروسته له د ګاليله د لمړ په شاوخوا د څمکې خرڅدل کشف کړل.

که خه هم د اختراعاتو په برخې کې دومره پرمختګ رامنځته نشو خو بیا هم د ګوتېرگ په واسطه د چاپ دستګاه او د ګاليله په واسطه د تلسکوف آله اختراع شوه.

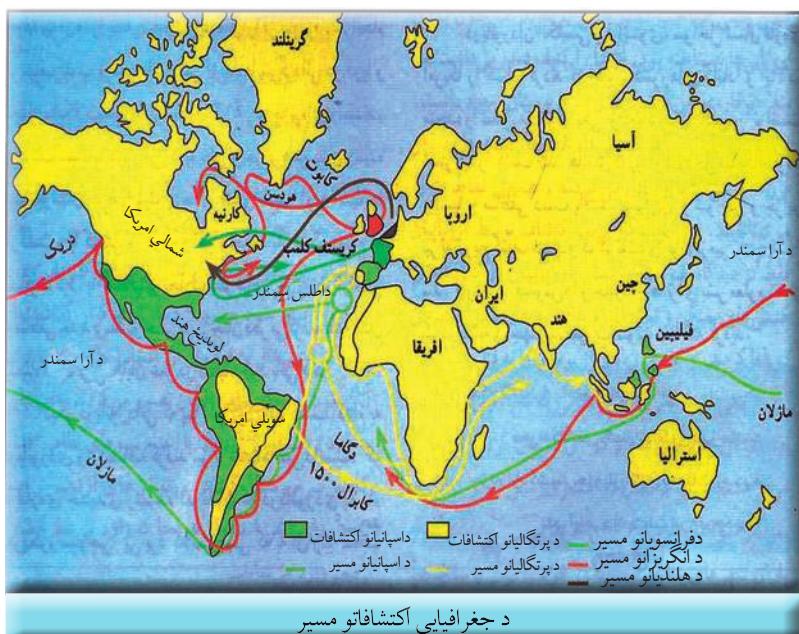
د بشر په جغرافيوي پوهه کي بدلون

د صليبي جګرو په ترڅ کې خبرتياوې د مسلمانانو او نورو ختيخو سيمو د تمدنونو فنون او جغرافيوي خبرتياوې اروپا ته ورسپدلي. چين ته د مارکوپولو سفر د اروپايانو د جغرافيوي پوهې په برخه کې ډبره مرسته وکړه. نوموري د ايتاليا د وينز له بشاره د آسيا لويدیع ته راغلو او له اپران او افغانستان خڅه په تپريلو چين ته لارې او وروسته له شلو کلونو خڅه د هند اقیانوس له لاري وينز ته بېرته وګرځد. نوموري لومړني سړۍ و چې اروپايان يې له جپان او آرام اقیانوس خڅه خبرکړل.

د سمندری گرخندویي پراختیا او د اكتشافاتو پیل

له صلیبی جگرو مخکی، د اروپایانو سمندری گرخندوی د اروپا په شمالی سمندرونو کې تر سره کېدە، خو وروسته له صلیبی جگرو خخه لېر اروپایانو په مدیترانه کې هم سوداگری پیل کړه. نومورو په اروپا او اسلامي سیمو کې د کښتیو جورولو فن خخه په ګټې اخیستنې سره، نوې بېړۍ جورې کړې چې له پخوانیو کښتیو خخه هم کلکې او هم لوې وي او د ګرنډیتوب او لارښونې اخیستنې په برخه کې هم له پخوانیو خخه پر مختلې وي، قطب نما چې مسلمانان د چینیانو له خوا ورسره آشنا شوي وو، د اروپا یانو لاسته ورغله او په دې توګه د بحری سوداگری په پراختیا پې اغېزه وکړه.

د منځیو پېپو په وروستیو کې د مدیرانې په سمندرګي کې د سمندری سوداګری له لارې د شتمنيو

گھٹلو او وک پر سر سیالیو
زور و نیسوه او له بلپی خوا
سیاسی او مذہبی اختلافاتو
هم دی سیالیوته لمنه
وھله. په (۱۴۵۳) کال
کې عثمانی ترکانو چې د
مدیترانې د شمال ختیخو
سواحلو زیارتہ سیمې
یې لاندې کړي وي، د
قسطلطینې په نیولو و توانيبدل
چې د بیزانس امپراتوري
ړنګه کړي او د مدیترانې
شمال ختیخې برخې له دې

وروسته اروپايانو د بيزانس په خای له عثمانيانو سره راکره ورکره پیل کړه.
خو د پرتگال او هسپانيا حکومتونو له دې سوداګرۍ خخه خکه ګډه نشوای اخيستي چې له عثمانيانو سره په
جګړه بوخت وو. نو په دې توګه دوي غوبنتل چې د مدیترانې په خای د اطلس له سمندر خخه ګته واخلي.

پرتگاليانو د ختيحو سيمو په لور سمندري لاري کشف کړي

د پنځلسماپي زبرديزې پېړي له نيمائي وروسته پرتگاليانو د افريقا د لويدیخو سواحلو له لاري د سویل
په لور په سمندر کې په سفر پیل وکړ. په هماغه حال کې یې د عاج او غلامانو په سوداګرۍ هم پیل
وکړ. د دوي د تصور خلاف د افريقا جنوبي نقطه دېره لري واقع وه. په پاي کې په (۱۴۸۷) کال کې
بارتولو مودياز وتوانيله چې د افريقا د وچې له جنوبي وروستي خنليې خخه تېر شي. چې دا خنډه
(دماغه اميد نېټک) په نامه يادپله او په ختيحو سيمو کې د هند له اقيانوس خخه تېر شو. دغه کشف
دېر مهم و. وروسته له هغه پرتگالي ګرځندوى واسکودوګاما وتوانپله چې د هند ټول اقيانوس پلی
کړي او د هند، اندونيزيا او د فارس خلیج لاري یې مومندي.
له اطلس سمندر خخه د هند سمندر په لور د سمندري لاروميندلو وروسته پرتگاليانو د آسيا نورو
سویلی او ختيحو سواحلوته خانونه ورسول.

د امریکي وچه خنګه کشف شو؟

هغه وخت چې پرتگاليان له افريقا خخه د تاوايدلو په نيت د ختيح په لور و خوڅبدل. هسپانيوي
ګرځندويانو د کرستيف کولمب په مشری له خو بېړيو سره هند ته د رسپډو په نيت د اطلس سمندر
لويدیخ لورته سمندري سفر پیل کړ. دوي ته لاره نه وه معلومه او د لري سيمو له اوږو او هوا خخه نه وو
خبر. په پایله کې خینې بېړي دوې شوې. د خوراکي موادو کموالي هم دوي له نارو غيو سره مخامن
کړي وو او خینې یې له منځه وري وو.

په پاي کې کرستيف کولمب او ملګري یې د خو میاشتو ستونزو له زغملو وروسته په (۱۴۹۲) کال
کې جزيرې ته ورسپډل. کرستيف کولمب په خيال کې و چې د هندوستان یوې جزيرې ته رسيللي،
د هغه خای سور پوستي بوميان یې هنديان ونمول. نوموري هسپانياته بېرته راوګرڅېد او یو خل د تېرو
تجربو په درلودلو سره، نوموري په آسانۍ سره وکولای شول چې نوبو سيموته ورسپېري. او بیاپي هم فکر
کاوه چې هندوستان ته رسيللي دی. نوموري د ژوند تر پاي پورې په خپله تېروتنه کې پاتې شو.
له کرستيف کولمب وروسته هم چې کومو ګرځندويانو د سمندري اكتشافاتو او ګرځندوي په لاره کې
ګامونه او چت کړي وو. په دې نه پوهېدل چې نوي وچه یې کشف کړپله. تر هغه پورې چې د امریکوو
سپوچې په نامه یو ګرځندوى و پوهېدل چې هغې سيمې ته چې دی رسپډلی دی هغه هندنه، بلکې
نوې وچه ده. دغه وچه یې د ده په نامه امريکا ونموله.

انګلیسي او فرانسوی ګرځندويانو، د امریکا د چې شمالي سواحل کشف کړل چې اوسنی کاناډا او
د امریکې ایالتونه رانغارې. یوه انګلیسي ګرځندوى استراليا کشف کړله. زیاتره جزيرې او سواحل هم
په تدریج سره کشف شول او ورو ورو د ځمکې دکري نقشه مشخصه شو. وچه، سمندرونه او د هغه
حدود او پولي د بشر لپاره معلوم او د نړۍ نقشه لپر لړه په اوسنی شکل و پېژندل شو.

د پرتگالیانو او هسپانویانو استعمارگری

هغه سیموته چې پرتگالیان، هسپانویان او نور ورسپل، له او سپدونکو تشن نه وو. خود دی لپاره چې د اروپایانو لپاره نوي وونو کشف به یې بدل. د بیلگې په توګه د امریکا به وچه کې د سوریوستکو تمدن موجود او، په هر حال اروپایانو له جنگی بپریو او تپیونو خخه په گتې اخیستنی سره گن شمپربومیان چور او ووژل. د البورکرک په نامه یوه پرتگالی گرخندوی په هند کې د ((گوا)) جزیره کشف کړه، او هغه خای یې په ختیخو سیمو کې د پرتگالی استعمار مرکز وټاکه. پرتگالیانو په زور سره د افريقا په ختیخو او لویدیخو سواحلو او بنارونو کې خپل واک ټینګ کړ. د هرمز او عدن بندرونه د دوی په واسطه اشغال، او په چین کې یې د هنگ کنگ بندر ونیو او په دی توګه یې د لویدیخو سیمو سوداګری خپله کړه. خرنګه چې په لویدیخو سیمو کې د پرتگالیانو سوداګری د هسپانویانو له خوا تهدیدپه نو پرتگال او هسپانیا ترون لیک، ته ورسپل، چې ختیخ په پرتگال او لویدیخ په هسپانیا پوري وترل شو. په دی توګه د وی خانونه د تولې نړۍ واکمنان ګنل.

هسپانویانو د امریکا د شتمنیو لاسته راولو له پاره د پوشی لښکرو په واسطه د سور پوستو په وژنه لاس پورې کړ، او د ازتك او اینکاتمدنونه یې له منځه یوړل. استعمار به چې هر خای ته لاره پیدا کوله، د هغه خای وګرو ته به یې ډپر زیانونه به وراړول.

په تولګي کې فعالیت

زدهکونکي دې په دریو ډلو ووبېش شي.

لومړۍ ډله دې د لرغونی یونان د فلسفې آثارو په هکله؛

دویمه ډله دې د جغرافیوی اکتشافاتو په برخه کې د مسلمانانو د ونډې په هکله؛

دریمه ډله دې د ختیخو سیمو او سپدونکو د کمزوره کېلو د لاملونو او په نوي پیر کې د اروپایانو

د برابسيو په لاملونو خبرې وکړي، او پایله دې د ډلي د یوه استازی له خوا نورو ته وړاندې شي او سبونکي دې پوره پاملنې وکړي.

پوښتنې

۱- په اروپا کې د رنسانس په پیر د بناري ژوند د پراختیا لاملونه خه وو؟

۲- د کومو لاملونو له محې د رنسانس په پیر کې د اروپایي پاچاهانو واکمنی زیاته شوھ؟

۳- د رنسانس په پیر د هنر په برخه کې کوم بدلونونه رامنځته شول؟

۴- د رنسانس په پیر د طبیعی علومو په برخه کې خه بدلونونه رامنځته شول؟

۵- د اروپایانو لپاره د جغرافیوی اکتشافاتو په برخه کې خه ډول زمينه برابره شوھ؟

۶- د امریکا وچې د کشف بېلاپل پراوونه په لنډه توګه روښانه کړئ.

۷- جغرافیوی انکشافاتو د اروپایانو لپاره خه پایلې درلودې؟

له تولګي خخه دباندي فعالیت

زدهکونکي دې د رنسانس پیر د یوه عالم، اديب يا هنرمند د خدمتونو په هکله یو مطلب چمتو کړي.

په نویو پېړيو کې د اروپا علمي او فکري بدلونونه

پدې لوست کې به په معاصرو پېړيو کې د اروپا د علمي او فکري بدلونونو په خرنګوالي او همدارنګه د دغې لوپې وچې د هغه مهال له پوهانو سره اشنا شئ او د هغه په توپير به د اروپا د منځنۍ پېړيو د علمي او فکري بدلونونو سره پوه شئ.

په نویو پېړيو کې د اروپا تولنيز او منهبي بدلونونو د اروپايانو په علمي او پوهنیز تمایل کې بدلون راووست. لکه خنګه چې فرانسیس بیکن یوله پخوانیو پوهانو خخه داسې ويلى چې: «(د پوهې موخه د انسان د څواک دیروالی دی)» د دغسې تفکر په پایله کې، له هغه وروسته یواخې هغوزده کرو ته پاملننه وشهو چې د انسان لپاره یې مالي ګټه په خنګ کې لرله، نوله همدي امله و چې تر ټولو د مخه طبیعی علومو (تجربې) ته پام وارپول شو. له هغه خایه چې پاچاهانو د خپلو څواک د دیروالی مينه وال وو او بنار میشته سوداګر (بورژوا) هم د خپلو شتمنيو د دیروالی غوبښتونکي وو، دې ډول زده کرو ته چې په حقیقت کې د څواک او شتمنيو راورونکي او تولیدونکي وو، ځانګړې پاملننه در لوده، او خانونه یې د زده کړې (پوهې) مينه وال او د پوهانو ملاتري بندول.

هغوي د پوهانو د څېړنو، کشفياتو او نوبنتونو د زیار پایلې په دیر کم ارزښت سره تر لاسه کولې. د بېلګې په توګه که چېږي کيميا پوهانو کولای شوای چې بنه باروت تيارکړي، پاچاهانو به په بهتره اورلړونکو وسلو د خپلو توېخونو د سمبالولو لپاره ترې ګهه اخیستله. او کله چې د بخار ماشین کشف شو، پانګه لرونکو له هغه خخه د خپل تولید د ډیرولو لپاره ګټه وانخیسته. په ټولیز ډول د دغه مهال د نویو علومو مهمو ځانګړې تیاوو له ډلي خخه یو هم، په صنعت او تکنالوژۍ او د تولید لوروالی د هغو د بدلون ورتیا کې وو.

متفرگان او پوهان

په نویو پېړيو کې خلور پوهان د نویو علومو مخکین شول، کورنیک، کېلر، ګالیله او نیوتن. دغو پوهانو دوه مهمې ځانګړې در لودې چې یوې صبر او ډیره حوصله د طبیعی پېښو په پلتنه، لیدکاته او بررسی کې او بلې ډېره زیرکتیا او هوبنیارتیا د علمي فرضیو په رامنځته کولو کې درلوډه، چې له همدي امله د مخالفینو او د پخوانیو (زړو) علومو د ملاتر کونکوله ډېرو سختو بریدونو او نیوکو لاندې راغلل.

په نویو پېړيو کې لا تر او سه علوم دن ورځې د علومو په شان تخصصي (ځانګړې) شوي نه وو. له همدي امله و چې هر پوهه په خو علمي برخو کې کار کاوه. د بېلګې په ډول ګالیله د ستورو په پېژندلو کې او پاسکال ریاضي پوهه د فزيک په علم کې هم کار کاوه. نیوتن انګلیسی پوهه هم ریاضي پوه او هم فزيک پوهه او وې کولای شول چې د جاذې قانون کشف کړي.

په نویو پېړيو کې د کيميا علم هم نویو لاسته راپرنو او نوبنتونوته ورسید، د بېلګې په توګه فرانسوی لاوازې وکولای شول چې د اوپو تجزیه (لړې والي) او یو خای والي (ترکیب) او همدارنګه د اکسیجن په وسیله د نورو موادو یو خای والي وسیې: همدارنګه د موادو د خواصو او ځانګړې تیاوو او دعنصرو د طبقه بندی په اړه هر اړخیزې هڅې وشوي.

په نویو پېړيو کې د اروپا فیلسوفان، توماس هابز (انګلیسی)، دیکارت (فرانسوی)، اسپینوز (هالندی) او

لایب نیتس(آلمانی) ول چې خپل فلسفی افکارې بشري عقل او فکر ته د اعتبار ورکولو پر بنسټ تینګ کړل. پخوانیو عقیدو او کرنو، د کلیسايی احکامو او د دولتونو د امر او نهی له بند خخه وهغوي د انسان د فکر او عقل د خپلواکۍ غوبښتونکي.

په دې پیر کې د مورخینو په عقاید و او فکرونو کې هم یو لو په بنسټیز بدلونونه رامنځته شول. چې د تاریخي مطالعو په بهير کې د مهمو بدلونونو لامل شول.

لومړۍ: د اروپا د تېرو پېرو فرهنگي او مدنۍ آثارو لکه د یونان او لرغونی روم آثارو ته پام وارپول شو، په داسې حال کې چې په منځنيو پېړيو کې هغه دوران ته د شرک او بت پرستي د آثارو په توګه کتل کېدل، او له همدې امله کومه خانګړې پاملننه یې ورته نه درلوده.

د دویم: مورخینو د پاچاهانو او حکمرانیانو د ژوند د پېښو د خرګندولو پر خای، د عامو وګرو د ژوند ټولنیز او اقتصادي حالاتو او اړخونو ته ډیر پام وارپاوه.

درېم: د سیاسي او نظامي پېښو د بیانولو پر خای هڅه وشه، چې د هغو پېښو لاملونه او پایلې وڅړل شي، او د بشري ټولنو د بدلونونو د بهير ټول حاکم قواعد او قوانین وموندل شي.

څلورم: د نوبو پوهود نوبښتونو په کارولو سره، په خانګړې توګه لرغون پېژندنې او سکه پېژندنې مورخینو سره یې مرسته وکړه، تر خود ملتونو د تېر تاریخي بهير خڅه یوه واقعي طرحه او تصویر په ګوته کړي. د روم امپراتوري سقوط او زوال کتاب چې د ګیبون اثر دی ، د تاریخ لیکنې د یوې نوې تګلارې یو بنه مثال دی.

په ټولکې کې فعالیت

زده کونکي دې په خو دلو وویشل شي او هره دله دې په لاندې موضوع ګانو خبرې وکړئ:

- ۱- د منځنيو پېړيو او نوبو پېړيو خانګړتیاوې په یو جدول کې انځور او یوله بل سره دې پرتله کړي.
- ۲- په نوبو پېړيو کې د تاریخ پوهانو په تفکر او لید کې خه بدلون را منځته شو؟
- ۳- په نوبو پېړيو کې ولې پوهانو طبیعی علومو ته ډیره پاملننه وکړه؟

پوښتنې

- ۱- د نوبو پېړيو د پېژندل شویو او نامتو پوهانو نومونه ووایاست؟
- ۲- د نوبو پېړيو عمده خانګړتیاوې او خصوصیات په لنډه توګه بیان کړئ؟
- ۳- پوهه د یوې ټولنې په پرمختګ کې خه روں لري؟

له ټولکې خڅه دباندي فعالیت

د اروپائي هپوادونو نومونه په یوه جدول کې ترتیب کړئ.

په نویو پیریو کې د اروپا سیاسی بدلونونه

د اروپا نقشې ته وګورئ. په شپارسمه زېرديزه پېړي کې انگلستان او فرانسه خه ناخه په اوسيني شکل و، او د روم مقدسه امپراتوري د اروپا په مرکز کې پرته وه.

په سوبلي برخه کې يې سويس پروت، چې عملا خپلواک، خو خپلواکي يې په رسميت نه وه پېژندل شوي. د ایطالیا شمالی بناونه هم د هغه په شاو خواکې پراته وو. د روم په شاوخواکې د پاپ دولت و چې د خو ایالتونو یوه ټولګه وه او پاپ پر هغوي ریاست کاوه. د اروپا په ختيغ کې لهستان د مقدسې امپراتوري او روسيې تر منځ پروت و، او مجارستان د عثمانی امپراتوري په ګاونډیتوب کې په سختی سره ساكتبله.

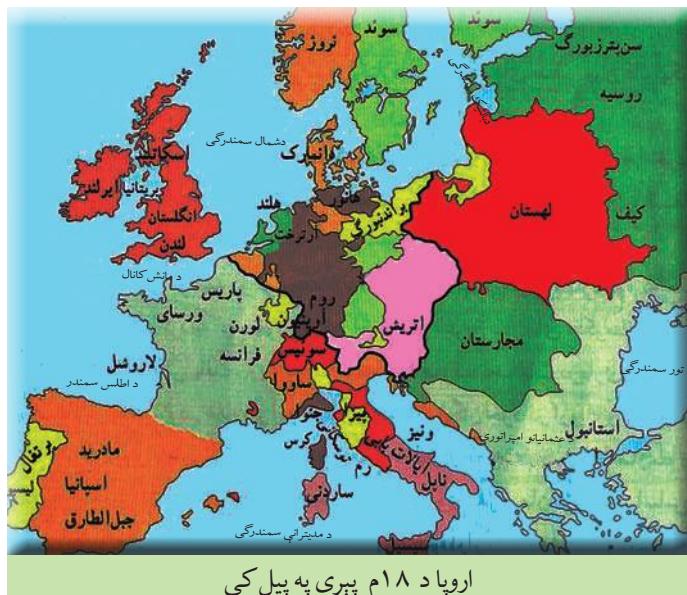
په شپارسمه پېړي کې هسپانيا د لوی څوک لرونکي اروپاپي دولت په توګه شمېرل کیده. په دې لوست کې به په نویو پیریو کې د اروپا مهمو سیاسي بدلونونو سره بلدیتا پیداکړي.

په شپارسمه پېړي کې د هسپانيا برلاسي

د اندلس د مسلمانانو له ماتې وروسته په (۱۴۹۲م) کال کې هسپانيا یو خل بیا د مسيحيانو لاسته ورغله. په هماګه کال کې امریکا هم کشف شوه.

پردي مهال شارلکن (1519) د هسپانيې پاچا خخه تر (1556) د هسپانيې پاچا چې د هسپانيې له پاچاهي سرپرې د روم امپراتوري هم له همدې امله د هالندا، بلجیم، اتریش او آلمان هپوادونه د هغه د قلمرو برخه و. د امریکا د لوې و چې په کشف سره په سوبلي او مرکزي امریکاکې لوې مستعمرې هم د هسپانيا په لاس ورغلې. په دې ترتیب سره هسپانيا د نویو پیریو په پیل کې یو خواکمن او زیر څوک اروپاپي هپواد و. له دې وروسته هسپانيا د پرتگال په نوم یو

کوچني هپواد اشغال کړ چې د هغه د مستعمراتو په پراخيلو هم هڅې وشوي. د هسپانيې پاچاهانو عموماً هغه متعصب کاتوليکان وو چې د پاپ د مخالفو (پروستانت، یهوديان او مسلمانانو) سره ې ناوره چلنډ او معامله کوله. د پاپ سره ې هم په پراخه پیمانه ملاتپ وکړ. خود هسپانيې څوک او قدرت تر دېره وخته دوام ونه کړ او ورو، ورو هسپانيه د انحطاط او زوال خواته ولاړه.

هغه لاملونه چې دی زوال ته یې لاره چمتوکره، په اروپا کې د خو مهمو پېښو د رامنځته کيدلو لکه په مرکزی اروپا کې د پروستان د نهضت بریالیتوب، له هسپانیا خخه د مسلمانانو ایستل، د هالند د وګرو پاخون او د انگلستان له خوا د هسپانیا د سمندری پوځونو ماته وه.

د مسلمانانو په وراندي، د هسپانیا د مسيحيانو مذهبی تاوتریخوالي او د عقایدو د تفتيش او پلتني د محاکمو رامنځته کول په دې هپواد کې د خه کم يو مليونو میشتو مسلمانانو د جبri مهاجرت او وتلو لامل شو. چې دا مسلمانان د هغه هپواد له وړ او کار پوهه صنعتگرو، هنمندانو او بزگرانو له ډلي خخه وو، د هغوي په جبri توګه کول له هسپانیا خخه دغه هپواد د دغه کارگري طبقې له تجربو او ورتیاوو خخه بې برخې کړ.

په (۱۵۶) کال کې د هالند هپواد وګري د هسپانیه د نفوذ پر وراندي را پاخبدل، او وې کولای شو چې پر هغوي بریالي شي او د خپل هپواد خپلواکي تر لاسه کړي. د هسپانیا پروراندي د هالند د وګرو بريا، د دغه هپواد حیثیت او خواک ته یوه لویه ضربه وه. بل مهم لامل چې د هسپانيې پرمختګ ته یې د پاي تکي کېښود، د انگلستان پر وراندي په (۱۵۸۸) کال کې د دغه هپواد سمندری خواکونو ماته وه.

فرانسه د خوارلس ملوي دو اکمني پر مهال

په تدریج سره چې هسپانیا خپل خواک له لاسه ورکاوه، او کمزوري کيده، نورو اروپا یې هپوادونو لکه هالند، فرانسه او انگلستان خپل خواک لا پياوري کاوه. د اولسمې پېړۍ په پیل کې فرانسه د اروپا د پياوريو خواکونو له ډلي خخه وه. دغه خواک د لاندي لاملونه په پايله کې تر لاسه شوي و:

۱- د فرانسي خواک او شتمني، د هسپانۍ د خواک او شتمنيو بر عکس چې د امریکا د لوې چې د باد اوږو سرو زرو او شتمنيو خخه رامنځته شوي وه، د تولید او سوداګریزو چارو پرینست ولاړه وه.
۲- پادچاهانو د پوهه سلاکارانو او کار پوهه ټولواکانو لکه ريشليو، مازارين او کلبر درايې او ورلاندیزونو خخه ګته اخيستله.

۳- د مذهبی خپلواکي سیاست په فرانسه کې، د کاتولیکانو او پروستانانو ترمنځ مذهبی تویرونه او کړکیچونه کم کړل.

۴- د فرانسي پاچا ادعا درلوده چې د هغه د پاچاهي سرچينه الهي ورکړه ده، نو له همدې امله یې خان د اشرافو له ملاتر او یا د پاپ له هوکري خخه بې نيازه ګانه او د هغوي د غوبنښو په وراندي یې د خپلې رايې په خپلواکي تینګار کاوه.

د فرانسي خواک په اووه لسمه پېړۍ کې د خوارلس ملوي د پاچاهي پر مهال چې اوږا کلونو په شاوخوا کې یې حکومت وکړ، خپلولو پورېو ته ورسپد. که خه هم چې د هغه د حکومت په وروستيو کلونو کې د فرانسي قدرت یو خه کمزوري شو. له دې امله چې د هپواد شتمني یې یوازې د درياري تجملا تو او بنکلو ودانیو په جورولو لګولې.

سرېپه پردي فرانسویانو د خپلواکانليو هپوادونو سره په اروپا کې بنې اړیکې نه درلودې او د هغوي

په کورنیو چارو کې يې لاس وهنې کولې. پداسې حال کې چې د انگلستان سره جگرو د فرانسې وګري په دې زمانې کې چې دې په تنگ کرې وو، يا له بلې خوا د نات د حکم لغۇ كىدل چې د هغه پر بنسټ پروتستان د مذهبى خپلواکى خخە برخمن وو، هم د فرانسې د پروتستات چې چې دې د صنعتگر او سوداگر وو د هفوی د مهاجرت او كله كيدو لامل شو. د غې مسئلي د فرانسې اقتصاد كمزورى كې، پداسې حال کې چې د دغه هبوا د اصلي سيال يعني انگلستان خپل سمندرى خواكونه پياوري كول، او خپل مستعمراتو ته يې ورڅ په ورڅ پراخوالی ورکاوه.

انگلستان خپل پاچا گیوچين ته سپاري

دنويو پېرىپو په پيل کې انگلیند چې له يوې خوا، د کاتوليكانو او پروتستانو د اخ و ډوب ډګر، او له بلې خوا د پاچا او پارلمان د جگرو ډګر شو. په دغه اخ و ډب کې د پروتستانو یوه ډله په انگلیند کې بریاليتوب ته ورسيده. خود پاچا او پارلمان تر منځ اخ و ډب ضروري و چې په دې پېرىپو کې د انگلستان د سياسي نظام بدلونونه له بنسېز و لاملونو خخه شميرل کيري. په (۱۶۲۸) کال کې د انگلیند پارلمان یوه لایحه (د دعالٹ غوبنتې حقوق) تصویب کړه چې د هغې په سبب لوړۍ چارلزه ويل کيده چې هغه د مطلق واک خاوند ندي او دا واک نه لري چې د قانون خخه پرته له چا خخه ماليات واخلي او یا خوک زندان ته ولپور دوي.

دغه مسئله په انگلستان کې د کورنیو جگرو او اختلافاتو لامل شو چې په پاي کې د پارلمان په بریاليتوب پاي ته ورسيده. دغه حرکت مشری د کرامول په نوم ديو با اراده او هودمن نظامي قوماندان او څيرک سیاستوالي په لاس کې و چې هغه د (روینن تنان) په نامه یو نوي پوش رامنځته کې او وېږي کولای شو چې سلطنتي ساتونکو (ګارډ) ته ماتې ورکړي. په پايله کې لوړۍ چارلیز وني يول شو، لوړۍ زنداني او بیا په دار وڅوں شو. وروسته بیا کرامول په هبوا د کې جمهوري نظام تینګ کړ.

دېر پوه شئ مرکانتلیسم (سوداگری بنوونځۍ)

په ۱۶ او ۱۷ م، پېرىپو کې چې ۱۰ او ۱۱ سپورمیزو پېرىپو سره سمون خوري، اروپاني دولتونو د خپلو شتمنيو او خواک د تینګولو لپاره یو ځانګري پروګرام پایي کاوه، چې د سوداگری یامرکانتلیسم لاس لرلو په بنسټ ولارو. مرکانتلیستان په دې عقیده و چې د یوه هبوا د رشتنيې شتمني د هغه د پيسو او قيمتي فلزاتو د زبرمه کولو خخه عبارت دې چې د حکومت او یا وګرو سره اړين دي. په بل عبارت هر هبوا د به چې چې د سره او سپین زر درلوده، تر ټولو خواکمن ګفل کيده. له دې امله دولتونو هخه کوله چې نه یوازې د خپل قلمرو خخه د سرو او سپین زرو د ایستولو مخه ونيسي بلکې له بهر خخه به پې خپل هبوا ده سره او سپین زره واردول. د دغه چارو د تر سره کولو لپاره اړينه وه، چې اقتصادي پولې او ګمراکي بناوې رامنځه ته کړي. دولتونو هخه کوله چې د یو توکي د صادرولو په بدل کې بل ارزښتنه او قيمتي توکي وارد کړي او یا د خپل توکو د لېږدولو په بدل کې پيسې ترلاسه کړي، او یا پاخپل خان د بسياكيدو د سياسیت په وړاندې بیولو سره خپل هبوا د بهرنې تراو او اړیتا خخه خلاص کړي. له هغه خایه چې په اروپا کې د مرکانتلیستي سياست وړاندې بیول، د دې لپاره چې ټول هبوا دونه د دغه سياست سخت غوبنتونکي و، د اروپايانو مستعمراتو ته پام شو او هغه لورته يې مخه کړه.

کرامول غوبنتل چې د انگلستانو سوداګرۍ، ته لا زیاته وده ورکړي، ایرلنديې اشغال کړ، هالنديانو سره یې جګړه وکړه، هغوي ته یې ماتې ورکړه او نوي سوداګرېز قوانین یې را منځته کړل. د کرامول په کېنو د انگلستان سمندری خواکونه پیاوړي شول، په انگلستان کې لومړني او وروستني جمهوري نظام پای ته ورسیده او بیا سلطنتي نظام رامنځته شو.

روسیه: لوی پتر په روسیه کې خپل خیالونه په واقعیت بدلوی

د ۱۸ ز پېړی په پیل کې د روسیې له امپراتورانو خڅه د لوی پتر په نامه یوه امپراتور تصمیم ونیوه چې روسیه پريوه پیاوړي دولت باندې بدله کړي. د روسیې د پیاوړي کېدلولو لپاره د هغه برنامې عبارت وي، له:
 ۱- په نويو وسلو باندې د وسلوالو خواکونو سمبالول، له نويو جنګي فنونو سره د سرتیرو بلدтиا.
 ۲- د سوداګرۍ او سمندری چلنډ پراختیا، او آزادو ګرم او بیو ته د لاس رسی هڅه.
 ۳- د روسیې لويدیخ کول

په اتریش او پروس کې د نويو دولتونو رامنځته کېدل

دنويو پېړيو له مهمو سیاسي بدلونونو خڅه یو هم په اروپا کې د نويو پیاوړيو دولتونو رامنځته کېدل و. له دغو دولتونو خڅه یو هم د پروس (آلمان) دولت و. دغه دولت دروم د مقدسې امپراتوری په شمال کې را منځته شو او د لهستان (بولند) په نیولو سره یې قلمرو پراخ شو، او په لنډ وخت کې په یو مهم هېواد بدل شو. اتریش هم چې د روم امپراتوری یو سویلې ایالت و، ورو ورو پې خپل قلمرو پراخه کړ او په یوې امپراتوری بدل شو. د اتریش تر ټولو مهم ګاؤندي عثمانی هېواد و چې په ۱۸ / م ۱۲ لمزې پېړی کې یې دولت کمزوري شو او د متصرفاتو لویه برخه یې اتریش تر لاسه کړه او په اروپا کې په یو ستر هېواد بدل شو.

په ټولکې کې فعالیت

- ۱- د معاصرو او منځنیو پېړيو توپیر په ګوته کړي،
- ۲- ستاسو په اند په معاصرو پېړيو کې د اروپا د پرمختګ مهم لاملونه خه و؟

پوښتنې

- ۱- هسپانیه په شپارسمه پېړی کې خرنګه د نورو هېوادونو په وړاندې مخکښه شو؟
- ۲- په اوولسمه پېړی کې په اروپا کې کوم لاملونه د نورو هېوادونو په پر تله د فرانسي د سیاسي غوره والي سبب شول؟
- ۳- د انگلستان د هېواد عدالت غوبنتنې د حقونو د لیکنې په هکله خه پوهیرې؟
- ۴- د روسیې د خواکمنولو لپاره د لوی پتر پروګرامونه خه وو؟

له ټولکې خڅه د باندې فعالیت

د معاصرو پېړيو او منځنیو پېړيو توپیرونه په خوکربشو کې ولیکۍ او د بنوونځۍ په جریده کې یې و خروئ.

د انګلستان صنعتي انقلاب

د انګلستان صنعتي انقلاب نړی ته خرنګه بدلون راووست؟

د اتلسمې پېړۍ تر وروستيو پورې د تولید اصلی عامل د انسان مټ او د لاس څواک و، او نورو عواملو ډیره کمزوري ونډه په تولید کې لرله. خود دې پېړۍ په وروستيو کې د صنعتي انقلاب په رامنځته کيدو لوړۍ د اوږدو محركه څواک او وروسته د بخار څواک د تولید په خدمت کې ورکړای شو. صنعتي انقلاب چې د انساني څواک په بدل کې د ماشين د څواک له کارولو څخه عبارت دی، لوړۍ له انګلستان څخه پیل شو او ورو، ورو نورو هېوادونو ته یې پراختیا مومندله، د بخار د ماشين په کشفولو سره د تولید بهير ګرندی شو، د تولید لګښتونه را پیټه شول او د عامې هوسيانې کچه یې په صنعتي هېوادونو کې ډېره کړه.

د اړویاې هېوادونو په صنعتي کيدو یو لپر لاملونو لکه د کافې طبیعې زیرمو شتون، ارزانه انساني څواک، ډېره مادي پانګه، کار پوهه څواک، د دولت ملاتې او د خرڅلاؤ د بازار اړتیا پیدا شو، او له هغه ځایه چې په دغه هېوادونو کې هغه ټول عوامل په لاس کې نه و، دولتونو په یو لپر استثماري او توسعه غوشتنې په اقداماتو لاس پورې کړ. له همدي امله صنعتي انقلاب په خپله د دوو اقتصادي - ټولنیزو پېښو د راپیداکیدو او پرمختیا لامل شو.

1- په بهر کې د آسیاې او افریقاې ملتونو لوټول او د استعمار پراختیا.

2- د هېواد په د ننه کې د کارگرانو څخه د ګټې اخیستنې او استثمار دېروالې.

صنعتي انقلاب په انګلستان کې تر ټولو لوړۍ په دریو برخو

کې رامنځته شو چې له او بدللو، ډېر سکاره او د او سپنې ډېر کیدو. چې په پایله کې یې انګلستان په یوه صنعتي څواک بدل کړ. په دې لپر کې یو شمېر کارخانې د لوړو دود کښونو او تور لوغرن لوګي په درلودو چې په هواکې تیتیده، د شنو او بنایسته کلو او باندلو خای ونیو چې. د دغه کارخایونو په

شاوخواکې د کوم پلان او نقشې پرته استو گنځي را منځته کيدل. د غه بنارونه ډير چټل او ککر و، او وږي او سټري کارگران دې ته اړو چې له دوولس ساعته سخت کار خخه وروسته په هغوه کې آرام وکړي.

د صنعتي انقلاب پر مهال، هره نوي اختراع د دې سبب کېده چې نوي ماشينونه دې د یو شمېر کارگرانو پر خای په کار پیل وکړي، او یو شمېر خلک بېکاره کړي. په پایله کې کارگران بېکاره شول، ماشينونه یې د خان د بدمرغۍ مسؤول ګپلو او څینې وختونه یې ماشينونه ماتول. که خه هم وروسته په دې پوه شول چې ماشين کومه ګناه نلري بلکې نوي اقتصادي نظام د هغوى د بې وزلى او بې کاري مسؤول دي. نوو کار ځایونو دېر شمېر پخوانی لاسي صنایع او کوچنۍ فابریکې تسخیر کړې او د کسب او پخوانی لاسي صنایعو خاوندان د لویو فابریکو اجیر کارگران شول.

د صنعتي انقلاب په لوډپوکې د کارگرانو مزدوری دېره لړه و او کارگران د خپلو خېټو د مړولو لپاره دې ته اړ نه ول چې خپلې سنجې او ماشومان هم د کار لپاره هغو غیر صحې کار ځایونو ته بوځي. د معدن کارگرانو توله ورڅ د ډرو سکرو د زیرمو په ژوروکې په کار کولو بخت و او د شپې له خوا کورونو ته راتلل او بیا سهار وختي په معدن په لور روانيدل. څینې وختونه یې تر خو میاشتو د ورځې روښنابې په سترګونه لیده.

په ټولګي کې فعالیت

- زده کوونکي دې په خو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې مسئله له یو بل سره خبرې وکړي.
- ۱- د انگستان د صنعتي انقلاب پایلې خه وې. په ګوته یې کړئ.
  - ۲- انقلاب یعنې خه؟ او صنعتي انقلاب خه معنا لري.

پوښتنې

- ۱- د بخار ماشین په تولید کې خه بدلونونه را منځته کړل؟
- ۲- ولې کارگرانو د ماشينونو پر وړاندې غبرګون بنوده؟

له ټولګي خخه دباندي فعالیت

صنعت به زموږ په هېواد کې خنګه پرمختګ وکړي. په دې هکله یو مطلب ولیکي.

د عثمانی دولت رامنځته کېدل

په معاصرو پېړيو کې، چې اروپيانو د خپل نوي تمدن بنسته اينښوده، او پوهې او نوي تکنالوژۍ په مرسته پر منځ تلل تر خو پر نړۍ لاس بري شي، په اسلامي هبوا دونو کې خه تيرېدل؟ آيا هغوي هم د بدلون په فکر کې وو؟ آيا د نيو تمدنی لاسته راوبرنو خخه یې کومه ګټه پورته کړه؟ د استعمار له پېښې سره یې خنګه معامله وکړه؟ په معاصرو پېړيو کې د مهمو اسلامي دولتونو له ډلي خخه یو هم د عثمانی دولت و چې په دغه لوست کې به ور سره پېژندګلوي پیداکړي.

د سلجوقي ترکانو بريا د ملازگرد په جګړه کې، چې د الپ ارسلان او د ختيئر روم د امپراتور تر منځ پېښه شوه، خو پایلې یې په خنګ کې لرلي: په کوچنی آسيا کې لومړي د اسلام د دین خپرېدل د مسلمانانو او مسيحيانو تر منځ دوه سوه کلنې صليبي جګړي یې له مهمو پایلو خخه دي. په تېره بیا، د ترکي مسلمانانو د قبایلوله کوچې دو سره د ایران له ختيئو سيمو خخه د کوچنی آسيا په لور، په دغه سيمه کې په ورو، ورو سيمه ييز کوچنی دولتونه رامنځته شول چې د خپل پایښت او پراختيا لپاره له خپلو مسيحي ګاونديانو سره جنګيدل. د دغه قبایلوله ډلي خخه یوه پېژندل شوې قibile، دقائي قibile وه چې په انقره او د هغه په شاوخواکې میشت شول. د دغې قبیلې مشر ارطغروف و چې خپل خواک ته يې پراختيا ورکړه. له هغه وروسته يې زوي عثمان په ۶۹۹ قمری کال کې یو دولت رامنځته کړ چې د ده په نوم(عثمانی) ياد شو. دغه عثمانی دولت چې د شلمې پېړيو تر لومړيو پوري دوام وکړ، د ختيئي نړۍ وروستني خواکمنه امپراتوري وه، چې نوم او آوازه یې د اروپيانو لپاره د وږي سبب ګرڅيدلی، و، نو له همدې امله یې د دغه دولت د له منځه وړلول پاره ډيرې هڅې وکړي.

عثمانی ترکانو د خپل قلمرو د پراختيا او د خپل خواک د غښتلاتيا لپاره دوه مهم پوځي خواکونه منځ ته راولپ: یو یې عثمانلي لښکر او بل یې ینې چري، د عثمانی دولت د اصلې خواکونو خخه شمېرل کېدله چې د ترکي قبایل او نظامي ملاترو خخه را منځته کيده، او د خپلو خدمتونو په بدل کې یې خمکه لاسته راولله او د غنيمتونو خخه یې ګټه پورته کوله. خو ديني چري مسيحي مسلمان شوي خوانان وو چې د هغوي ونډه د عثمانی پاچا ساتنه وو او د خپلو خدمتونو په بدل کې یې پيسې ترلاسه کولې چې د دېرسو کلونو له خدمت خخه وروسته هغوي ته خمکه ورکول کېدله.

عثمانی پاچاهان

د عثمانی پاچایانو تر منځ خو تنه دنېوال شهرت خخه برخمن وو:

۱ - سلطان محمد فاتح

سلطان محمد د عثمانی پاچایانو تر منځ دير نامتو پاچا و، نوموري وکولاي شو چې د بیزانس د امپراتوري (ختیئر روم) زرکلن سياسي ژوندنه د باي تکي کېږدي. د هغه خلاته او نامتو فتحه د قسطنطنې (د

کستانتین بشار، فتحه او د ختیئر روم د امپراتوری پلازمینه وه، چې له هغه وروسته د اسلامبول (د اسلام بشار) په نامه و نومول شو او سلطان محمد د فاتح لقب تر لاسه کړ. دغه فتحه او سوبه دنړی په تاریخ کې د دېرو بدلونونو سرچینه شوه او د اروپا په تاریخ کې د نویو پېړیو د پیل په توګه وېژنډل شو.

۲ - سلطان سليمان

دغه پاچا چې د شاه اسماعیل صفوی معاصر و په خپلو بریدونو سره د ایران پر پولو یې وکولای شول چې د چالداران په جګړه کې په (۲۰ ۹۴) کال کې صفوی لښکرو ته د هغوي د توپخونې د څواک او اورلېونکو وسلو سره ماتې ورکړي، هغه عراق او شام هم فتح کړل، او د مصر په لور په لښکر کښې کې یې ډېر هپوادونه له منځه یوړل او د مصری عباسیانو حاکمیت او څواک ته یې د پای ټکی کېښوده. له هغه وروسته یې د مکړی مکرمې اداره یې په لاس کې ونیله، خان یې د خلیفه په توګه ونوماوه او پر ټولو مسلمانانو د حکومت کولو غوشتونکی شو.

۳ - سلطان سليمان قانوني (لوی سليمان)

په ۱۶ م/ ۱۰ قمری کال کې سلطان سليمان د سلطان سليمان زوی د عثمانی پاچاهانو له ډلي خخه پېژندل شوی پاچا و. د هغه د پاچاهی پر مها ل د عثمانی امپراتوری قلمرو زیاته پراختیا ومونده، لکه خنګه چې عثمانی لښکرو د وین بشار د اوسمی اتريش پلازمینه هم د خپلې محاصري لاندې راووسته. د عثمانی دولت سمندری څواکونه په ډې دورې کې په مدیترانه او د هند په سمندری لارو کې شتون درلود. همدغه څواک و چې په (۱۵۳۸) کال کې د خیرالدین په مشری د اروپا یې متحدینو سمندری څواکونو ته هم ماته ورکړه. ترکانو سليمان د ډې لپاره چې منظم اداري جوړښتونه او مدنۍ قولانين یې رامنځته کړل د (سليمان قانوني) په نامه ونومولو، او اروپايانو د هغه د امپراتوری د لویوالی او څواک له امله هغه ته (لوی سليمان) نوم ورکړ.

سلطان سليمان د عثمانیانو پیاوړی امپراتور

عثمانی امپراتوري ولې کمزوري شو؟

۱۷ ز / ۱۱ ق پېړی کولای شو د عثمانی دولت د زوال د پیل دوره وګه. دغه زوال چې د اروپا د پر مختګ او د لويدیع د بدلون له دورې سره سمون خوري، د ډې لامل شو چې عثمانی امپراتوری خپل ټول زیارد خپل سیاسي دریخ او موقعیت په ساتنه ولګوی. خانګړي لاملونه چې د عثمانی دولت د وروسته پاتې کېدو او زوال لامل شو، عبارت دي له:

- ۱- د عثمانی پاچاهانو فساد او وخت تیروول.

- ۲- د هر ډول سیاسي او ټولنیزو اصلاحاتو د پلي کولو خخه ډډه کول، چې د اشرفو او درباريانو ګټې یې له خطر سره مخامنځ کولې.

۳- د فتوحاتو و درول چې د عثمانی دولت د لوی پوئ د وزگاریا لامل شو، او له هغه وروسته پوځيانو چې ډېربې د ئمکو خاوندان وو، پر کليوالو یې ظلم او تېريو ته زور ورکړ، او په سياسي چارو کې یې لاس وهنو ډېربې ستونزې را منخته کړي.

۴- د صفوی دولت سره د عثمانی دولت مذهبی شخړې، نه یوازې دا چې د هغه دولت د کمزوریا لامل شوې، بلکې د مسلمانانو د ټولنیز انحطاط سبب هم شو، دا په داسې حال کې وو چې عثمانیانو د خپل قلمرو میشتو مسيحي اقلیتونوته ډېرہ سياسي او مذهبی خپلواکې ورکړي وه.

په ۱۲/z ټپېرېو کې د عثمانی دولت کمزوریا بنکاره شو. د روسيې او اتریش دوو هېوادونو عثمانیان د بالکان له سیمې او د تورې بحیرې د شمال خخه په شا وتمبول. په ختیغ اړخ کې هم د افشاریه د دولت په رامنځته کېدو د ایران لښکرو د نادر افشار په مشرى د عثمانیانو پروراندې را پاخيدل او سخت زیانونه یې هغوي ته ور واړول. د نولسمې پېږي په لړ کې، عثمانی امپراتوري د خپل قلمرو د پراختیا او د خپل خلانده تاريخ باوجود، له د ننه کمزوری شوی و، که خه هم بیا وروسته د هغه دولت د واک د ژوندي کولو لپاره هڅې وشوې، او رغنده پروګرامونه هم پلي کړای شو، خو په دې توپانېدل چې د هغه دولت د زوال بهير د یو خه وخت لپاره وختنېو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کونکی دې په خو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوعاتو له یو بل سره خبرې وکړي او پایلې دې یو بل ته ووایي.

- ستاسو په اند ولې اروپایان د عثمانی پاچا له خوا د ختیغ روم پوځی ماته د اروپا په تاريخ کې د نویو پېرېو پیل وګنلولو؟

- ستاسو په اند د عثمانی دولت مشران، د نسکوربدو د عواملو خخه د خلاصون لپاره کومې هڅې کولاۍ شوې چې تر سره یې کړي؟

پونتنې

۱- د عثمانی دولت د کمزوریا لاملونه خه وو؟

۲- د عثمانی پاچاهانو نومونه واخلی؟

۳- عثمانی دولت خرنګه منځته راغي؟

له ټولګي خخه دباندې فعالیت

زده کونکی دې د عثمانی امپراتوري د واکمنی سیمې په اړه معلومات راټپول اوډ اوسنې ترکې سره دې پرتله کړي.

د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکی، انقلاب

په دې لوست کې، امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکی له انقلاب سره او همدارنګه د امریکا د خپلواکی د اعلامیې له موادو سره آشنايی.

جغرافیایی اکتشافات، په ځانګړې توګه د امریکا د وچې کشف، د شتمینو نوې نړۍ یې د اروپایې هپوادونو پر مخ پرانستله، یو شمېر زیاد اروپایې هپوادونه چې د مذهبی محدودیتونو او کورنۍ جګړو خڅه په تنګ راغلي وو، د بنه ژوندانه لپاره دیوه نوې څای پلتنه، د طبیعی امکاناتو شتمني او د سرو زرو لپاره امریکا ته مهاجرت وکړ، د دې کلپوالو ډېرې برخه انگلیستان وو چې د اطلس اقیانوس په لویدیخو سواحلو کې دیارلیس ایالله مهاجرمیشتو جوړاوه او له همدې امله د دې خاورې یوه برخه یې د نیوانګلنډ (نوی انگلیستان) په نامه یاداوه. نوې وچې ته د اروپایانو د یرغلو په لړ کې د هغه څای بومي وګړي چې سور پوستکي يا د اروپایانو په جګړو کې ووژل شول او یاه نورو سیموته کلپوال شول.

د امریکا خاوره د سرو زرو او نقرې، د ډیرو زیاتو ځنګلونو او کرنیزو خمکو درلودونکي و. سواحل یې د کبانو نیولو او د ډیړی چلولو لپاره مناسب او د اقتصادي ودې او پراختیا لپاره زمينه برابره وه. د انگلیستان دولت د خپل واک لاندې سیمې یې د کرنیزو تولیداتو مرکز او د خپلو صنعتي محصولاتو د پېرودلو لپاره تاکلې وي، په دغه مهال کې د نوی مالياتو وضع د کلپوالو نیوکې یې رامنځ ته کړې، په دې مهال کې د فرانسي دولت چې د انگلیستان په جګړو کې ماتې خورلې وي او مستعمرات یې هم په امریکا کې له لاسه ورکړي و، له کلپوالو خڅه یې ملاتړ وکړ. په پایله کې کلپوال په دې توانيدل چې د جورج واشنګتن په مشری د انګربیزانو خواکونو ته ماته ورکړي. د دغې ماتې په تعقیب د کلپوالو

دیارلس ایالاتو د خپلواکی اعلام وکړ، او خپله خاوره یې د امریکا د متحده ایالاتو په نوم ونوموله، او په (۱۷۷۶م) کال کې جورج واشنگتن یې هم د امریکا د لومری ولسمشر په توګه وټاکه.

د امریکا د خپلواکی اعلامیه

په (۱۷۷۶م) کال کې د امریکا له روشنفکرانو خخه په نامه د توماس پین د (سلیم عقل) په نامه یوه مقاله ولیکه چې دیر پلوبیان یې پیداکړه او د هغه (۱۰۰ زره) نسخې په امریکاکې وپروردل شوې. ناخاپه د توماس پین دغه فکر د امریکا د خپلواکی په اعلامیه کې د (۱۷۷۶م) کال د جنوری په خلورمه ورڅ کې خپور شو چې د خپلواکی د اعلامیې د اصولو برخه یې داسی ده:

- ۱- ټول خلک یو د بل سره برابر دي او د یو شان حقوقنو درلودونکي دي.
- ۲- ټول خلک د ژوند او د خپلواکی د حق درلودونکي دي.

۳- حکومت د خلکو د حقوقنو د تأمینولو لپاره منځته راغلی دي. په داسې حال کې که چېږي حکومت د خلکو د حقوقنو د تأمینولو توان ونلري دا د خلکو طبیعي او قانوني حق دی چې هغه لري کړي او د خپلې تاکني حکومت منځ ته راوري. وروسته له خپلواکي، د امریکا خلک د لويدیئخ په لور له پرمختګ سره، د هغه ئای زیاد شمير سور پوستکي یې له منځه یورپ د هغوي پراخه ځمکي یې لاسته راوري، او د امریکا د ایالاتو شمير له دیارلسو خخه پنځسو ایالاتو ته ورسیله. په دې ترتیب د متحده ایالاتو هبواو چې د اطلس سمندر د سواحلو خخه پیل کېږي تر آرام سمندر سواحلو ته پراخوالی پیدا کړ.

په ټولکې کې فعالیت

زدهکوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او د لاندниو مطالبو په هکله دې یو تر بله مشوره وکړي، وروسته د ډلي یو غږي دې پایله نورو ته ووایي.

- ټول خلک یو بل سره برابر دي یعنې خه؟
- ټول خلک د ژوندانه د حق درلودونکي دي یعنې خه؟
- حکومت د خلکو د حقوقنو د تأمینولو په منظور منځ ته راغلی دي یعنې خه؟

پونښتني

- ۱- د امریکا د متحده ایالاتو ځمکي د خه ډول معادنو درلودونکي دي؟
- ۲- نیو انګلند د امریکا د متحده ایالاتو کومې برخې احاطه کړي دي؟
- ۳- د اروپايانو د هجوم دليل د امریکا متحده پر ایالاتو باندي خه وو؟

له ټولکې خخه د باندي فعالیت

د خپلواکي په هکله یو مطلب ولیکئ او په راتلونکي لوست کې په ټولکې کې ولولی.

د امریکا د متحده ایالاتو د پرمختګ او لوړتیا لارې چارې

امریکا په اوسمى مهال کې د یو شمیر سترو خواکونو خخه پېژندل کیږي، په پنځلسومې میلادی پېړی کې د اروپایی کاډوالو په ورتللو سره دغه هېواد له بنسټیز و بدللونو نو سره مخ شو، د دغه هېواد پرمختګ او اعتلا د همدغه شرطونو له زمينو خخه رامنځ ته شوی چې په ټپه لوست کې به یې له ئینو سره آشنا شئ.

د امریکا متحده ایالات یو لوی او پراخه هېواد دي، چې د صنعت درې اصلی مادي (سکاره، اوسيپنه او نفت) په کې ډېر زیات وو، په دغه هېواکې ګن خړوبي او له اوږدو ډګ سیندونه هم موجود و، چې له هغو خخه د برښنا د تولید خواک په ډېره لوره پیمانه جوړیده. د امریکا د متحده ایالاتو نفوس د خاورې د پراخوالی په کچه لې دي، او هر خوک کولاۍ شي چې د خپل خان لپاره د کار او فعالیت ډګر پیدا کړي.

د امریکا له کشفولو سره په (۱۴۹۲م) کال کې ذرې له ګوت ګوت خخه په تېره بیا له ارویا خخه امریکاته زیات کډوال ورغلل، او بېلا بیلو اروپایی ډلو هغو څمکو ته مهاجرت پیل وکړ او یو تر بله سره ګله شول، او د هغوي له اختلاط خخه یو نوی ملت د امریکایي ملت په نامه راجور شو. هغوي د یوه واحد او یوشان میتود سره زده کړه کوله. همدارنګه د هغو کډوالو په منځ کې چې له ارویا خخه امریکا ته ولارل یو شمېر پوهان او عالمان هم وو، او هغوي د فرصت پیدا کر تر خود خپلي علمي زده کړي او کړنی لپاره مناسب خای چمتو او مهیا کړي. د بېلکې په توګه یو بریتانوی پوهاند د سومایل سلاتر (somail slatter) په نامه د لوړۍ خل لپاره په (۱۷۹۰م) کال کې په هغه هېواد کې (د تکر توټي) جورولو د فاربریکې بنسته کېښود، په امریکا کې د نوو صنایعو د ودې چټکتیا په هغه کچه وه چې په لنډه موډه کې هغه هېواد له بریتانيا خخه هم زیات پرمختګ وکړ.

د تلګراف او تېلیفون د کربنی رامنځ ته کیدل او د اوسيپنی دلاري جوړېدل د کالیو د ورلو او راورو لپاره چې د امریکا ختيڅ او لويدیڅ یې یو تر بله ونبېلول، او د بخار له بېړو خخه کار اخښته په اقتصادي پرمختګ کې ډېر ګټور وو. همدا رنګه د امریکا د پرمختګ بله لاره په (۱۸۳۸م) کال کې د مریتوب نظام له منځه ورل، د ختيڅي امریکې آزادی تر لاسه کول خرنګه چې د مریتوب نظام له منځه ورلو غورځنګ چې په امریکا کې منځته راغلی و، ورو ورو د خپلواکی غوبښتونکوله عقايدو او مفکورو خخه یې سر راپورته کړ د امریکا د مریتوب ضد غورځنګ چې د ویلیام لوید ګارسین (william lwid garsen) په واسطه (۱۸۵۰ - ۱۸۷۹م) کلونو کې رامنځته شوی و، تر پنځو کلو پورې یې ۲۵۰۰۰ غړي پیدا کړل.

د امریکا متحده ایالاتو د قضایه قوې چې ریاست یې جان مارشال له (۱۸۰۱ - ۱۸۳۵م) کالو پورې په غاړه در لود، د امریکا د ملي یووالی لپاره یو بل پیاوړی خواک و. همدارنګه هغه دموکراتیکې نظرې چې د خلکو او پرګنو سیاسی قدرت یې زیاتولو، او د لوړۍ خل لپاره د انگلستان د کورنیو

جګړو د اولوسمې پېړی په ۴۰ لسیزه کې را منځته شوې و، د امریکایانو غورونو ته هم راورسیدې، که خه هم داسې نظرې خه بریالی نه شوې خود هغوله پیل خخه د انسانی اړیکو د پرمختګ لپاره یې لاره هواره کړه. پورتنيو اندونو او نظریو په سیاسی برابریو او د خلکو په اراده باندې یې تینګار درلود. په اوسنی عصر کې متحده ایالاتو د سالې ادارې د رامنځ ته کېدو سره په نوو شرایطو کې د دموکراسۍ د منلو امکانات پیدا کړل. خو په امریکا کې دموکراسۍ هیڅ کله هم آسانه وده ونکړه. بلکې د امریکا د دموکراسۍ له نظام سره د هغوله خلکو له خوا مخالفت وشو چې د امریکا د دموکراسۍ په نظام کې د ټیتو طبقو له شمول سره مخالفتونه درلول، او هغه یې ردول خود وخت په تپريلو سره نوموري مخالفتونه کم شول.

همدارنګه د عرضی او تقاضا غوښتنی پر بنسته د امریکا د خانګړو شرایطو په پام کې نیولو سره د آزاد بازار د اقتصادي سیستم په اساسې له معقولو اقتصادي نمونو خخه کار اخیسته، د سالم رقابت را منځته ته کول او همدارنګه د اداري، سیاسي او فرهنگي لاروچارو سمون (اصلاحات) هغه نوري زمينې وي چې د امریکا د متحده ایالاتو د ودې او پر مخنګ لامل وګرخید.

په ټولکي کې فعالیت

زدهکوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي لوړۍ ډله دې د کلېوالو د فعالیت له خرنګوالې سره په بېلاپېلو برخو کې او د امریکا د صنایعو د پرمختګ په اړه خبرې وکړي او دویمه ډله دې د جان مارشال او په امریکا کې دموکراتیک فعالیتونو په اړه خبرې اترې وکړي او پایله دې بیا د هرې ډلې استازی نوروته وړاندې کړي.

پونتنې

- ۱- ولې کابووال د نړۍ له هر ګوټ خخه امریکا ته ورکړې شول؟
- ۲- په امریکا کې د مریتوب د نظام له منځه وړل د چا په واسطه او خرنګه رامنځته شول؟
- ۳- جان مارشال خوک و؟
- ۴- دموکراتیکو اندونو (ولسوګی) خرنګه امریکا ته لاره پیدا کړه؟

له ټولکي خخه د باندې فعالیت

زدهکوونکي دې د بنوونکي د لار بنوونو خخه په ګټې اخیستنې سره د امریکا د متحده ایالاتو د پرمختګ او پراختیا په اړه یو مطلب ولیکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ټولکیوالو ته وړاندې کړي.